

УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ

**ВІСНИК
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ОСВІТИ:**

збірник наукових праць

Серія

«Соціальні та поведінкові науки»

Серія

«Управління та адміністрування»

Випуск 25(54)

ISSN 2522-9931; ISSN 2522-9958

DOI: 10.37321

ID 48023; ID 48028

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54))

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

*Збірник наукових праць
Випуск 25(54)*

Серія «Соціальні та поведінкові науки»: 05; код спец.: 051, 053
Серія «Управління та адміністрування»: 28; код спец.: 281

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі психологічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 року № 409 (додаток 1)
(психологічні 053) (Категорія «Б»)*

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі економічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 15 квітня 2021 року № 420 (додаток 3)
(економічні 051) (Категорія «Б»)*

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі наук з державного управління рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 року № 886 (додаток 4)
(державне управління 281) (Категорія «Б»)*

Видання індексується:

Infobaseindex; SJIF (Impact Factor);

Akademic Resource Index;

CiteFactor;

Google Scholar;

Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/j-tit/vispdoso>

OJS <http://ojs.uem.edu.ua/index.php/spn>

Норвезький Реєстр наукових журналів

Facebook: <https://www.facebook.com/groups/429476075263565>

Linkedin: <https://www.linkedin.com/groups/9093865/>

**Київ
2023**

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22085-11985P від 16 травня 2016 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22086-11986P від 16 травня 2016 р.

Затверджено Вченою радою
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
(протокол № 10 від 20 вересня 2023 р.)

Головний редактор

Ігор Дунаєв, д-р наук з держ. управління, проф. <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>

Заступник головного редактора:

Валентина Іванова, д-р екон. наук, проф. <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>

Відповідальний секретар:

Олена Бондарчук, д-р психол. наук, проф. <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>

В'ячеслав Сунрун, канд. екон. наук, доцент <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>

Редакційна колегія:

Олена Алейнікова, д-р наук з держ. управ., проф.; *Людмила Антонова*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Олена Ареф'єва*, д-р екон. наук, проф.; *Валентина Балахтар*, д-р психол. наук, проф.; *Галина Бевз*, д-р психол. наук, проф.; *Ірина Бондаревська*, канд. психол. наук, доцент; *Тодосієвич Боян*, ст. наук. спроб. Ін-ту соціал. дослід. (Белград, Республіка Сербія); *Олександра Брюховецька*, д-р психол. наук, проф.; *Наталія Волянчук*, д-р психол. наук, проф.; *Лариса Гаєвська*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Марія Григорак*, д-р екон. наук, доц.; *Ія Дегтяр'єва*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Вайва Зузевичюте*, д-р наук, проф. факул. суспіл. безпеки Ун-ту ім. Миколаша Ромериса (Каунас, Республіка Литва); *Євген Карташов*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Оксана Ковтун*, канд. наук з держ. управ., доц.; *Ірина Кринична*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Руслана Левкіна*, д-р екон. наук, проф.; *Олександр Мельниченко*, д-р наук з держ. управ., проф., канд. екон. наук; *Василь Надрага*, д-р екон. наук, проф.; *Володимир Олійник*, д-р наук з держ. управ., доцент; *Олександра Ольшанська*, д-р екон. наук, проф.; *Сильвія Платанія*, PhD, доц. Катанійського ун-ту (Катанія, Італія); *Ірина Салькова*, канд. екон. наук, доц.; *Олександр Санніков*, д-р психол. наук, проф.; *Зінаїда Смутчак*, д-р екон. наук, проф.; *Маріанна Ткалич*, д-р психол. наук, проф.; *Тетяна Чаусова*, канд. психол. наук, доц.

Асоційовані редактори:

Ніна Діденко, д-р наук з держ. управ., проф.; *Тетяна Лукіна*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Алла Москальова*, канд. психол. наук, доцент.

Виконавчий редактор: Яніна Васильченко

Статті, які публікуються у збірнику проходять перевірку щодо плагіату

Статті, які публікуються у збірнику проходять перевірку щодо плагіату

Збірник має сторінки у соціальних мережах: [Facebook](#); [LinkedIn](#)

Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки»; Серія «Управління та адміністрування»: зб. наук. праць / НАПН України ДЗВО «Ун-т менедж. освіти»; голов. ред. І. Дунаєв; редкол.: Л. Антонова [та ін.]. Київ: Юстон, 2023. Вип. 25(54). 244 с. (психологічні 053, економічні 051, державне управління 281. Категорія «Б»).

ISBN 978-617-8335-03-8

Нові соціально-економічні та політичні взаємини, які складаються в Україні, суттєво впливають на всі сфери життя, зокрема й на освіту. Освіта, передусім, різноаспектно впливає на процеси життєдіяльності держави. Один із пріоритетів – забезпечення якості освіти. Особливу увагу також приділено питанням соціально-психологічних особливостей розвитку післядипломної освіти в умовах суспільно-економічних трансформацій. У збірнику розглядаються саме такі проблеми. Представлено також результати дослідження аспектів становлення й розвитку у різних сферах життєдіяльності, зокрема в освітньому процесі.

Збірник становить інтерес для керівників закладів освіти, методистів, державних службовців і науковців, викладачів і слухачів закладів післядипломної освіти.

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-8335-03-8

© ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2023

ISSN 2522-9931; ISSN 2522-9958

DOI: 10.37321

ID 48023; ID 48028

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54))

Ministry of Education and Science of Ukraine
National Academy of Educational Science of Ukraine
State Institution of Higher Education
«University of Educational Management»

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

*Collection of scientific papers
Issue 25(54)*

**Social and Behavioral Sciences Series: 05; spec code: 051, 053
Management and Administration Series: 28; spec code: 281**

*Listed in the list of scientific professional publications in the field Psychological Sciences Decision
of the Appraisal Board Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020 (dod. № 1)
(psychological 053) (Category «B»)*

*Listed in the list of scientific professional publications in the field Economy Sciences Decision
of the Appraisal Board Ministry of Education and Science of Ukraine № 420 of 15.04.2021 (dod. № 3)
(economy 051) (Category «B»)*

*Listed in the list of scientific professional publications in the field Sciences in Public Administration solution
Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 of 02.07.2020 (addition № 4)
(public administration 281) (Category «B»)*

Edition is indexed:

Infobaseindex; SJIF (Impact Factor);

Akademic Resource Index;

CiteFactor;

Edition is indexed: *Google Scholar;*

National Library of them V. I. Vernadsky: <http://nbuv.gov.ua/j-tit/vispdoso>

OJS <http://ojs.uem.edu.ua/index.php/spn>

Norwegian Register of Scientific Journals

Facebook: <https://www.facebook.com/groups/429476075263565>

Linkedin: <https://www.linkedin.com/groups/9093865/>

**Kyiv
2023**

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

Registration certificate KV No. 22085-11985R dated 16.05.2016;
Registration certificate KV No. 22086-11986R dated 16.05.2016

Approved by the Academic Council
SIHE «University of educational management»
(protocol № 10 dated 20 September 2023)

Editor-in-Chief

Igor Dunayev, Doctor of Science in Public Administr., Professor <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>

Deputies Editor:

Valentine Ivanova, Dr. Econ. Sciences, Professor <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>

Executive secretary:

Olena Bondarchuk, Doctor of Sciences in Psychology, Professor <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>

Vyacheslav Suprun, Ph.D. of Econ. Sciences, Associate Professor <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>

Members of Editorial Board:

Olena Aleinikova, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof., Ph.D. of Econ. Scienc.; **Liudmila Antonova**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Olena Arefieva**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Valentina Balakhtar**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Halyna Bevz**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Irina Bondarevskaya**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.; **Todosijević Bojan**, senior researcher in Psychol Institute social. experiment. (Belgrade, Republic of Serbia) (**Psychology**); **Oleksandra Briukhovetska**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Tatyana Chausova**, PhD of Scienc. in Psychol., Assoc. Prof.; **Iia Dehtiarova**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Larysa Gaevska**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Mariia Hryhorak**, D-r of Econ. Scienc., Assoc. Prof.; **Eugene Kartashov**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Oksana Kovtun**, Ph.D. of Scienc. in Public Admin., Assoc. Prof.; **Irina Krynychay**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Ruslana Levkina**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Oleksandr Melnychenko**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof., Ph.D. of Econ. Scienc.; **Vasiliy Nadraga**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Vladimir Oliynyk**, Doctor of Science in Public Administr., Associate Prof.; **Oleksandra Olshanska**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Silvia Platania**, PhD, HHHUniversity of Catania HHHDepartment of Educational Scienc.-Section of (**Psychology**, Catania, Italy); **Iryna Salkova**, Ph.D. of Econ. Scienc., Assoc. Prof.; **Alexander Sannikov**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Zinaida Smutchak**, D-r of Econ., Prof.; **Marianne Tkalych**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Nataliia Volianiuk**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.; **Viva Zuzevichiute**, Ph.D., Prof., Kaunas, Republic of Lithuania (**Public Administr.**).

Associate editors:

Nina Didenko, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Tetyana Lukina**, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Alla Moskaljova**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.

Executive editor: Yanina Vasilchenko

Articles published in the Collection are checked for plagiarism on
The collection has pages on the social network: [Facebook](#); [Linkedin](#)

Bulletin of Postgraduate education. «Social and Behavioral Sciences Series»; «Management and Administration Series: collection of scientific papers / NAES of Ukraine SIHE «University of Educational Management»; Editor-in-Chief I. Dunayev; Editorial board: L. Antonova [and others]. Kyiv: Yuston, 2023. Issue 25(54). 244 p. (psychological 053, economy 051, public administration 281. Category «B»).

ISBN 978-617-8335-03-8

The new socio-economic and political relationships that are emerging in Ukraine have a significant impact on all spheres of life, including education. Education, above all, has a multifaceted effect on the processes of state life. One of the priorities is to ensure the quality of education. Special attention is also paid to the issues of socio-psychological peculiarities of the development of postgraduate education in the conditions of socio-economic transformations. The collection deals with such problems. The results of the study of aspects of formation and development in different spheres of life, in particular in the educational process are presented.

The collection is of interest to the heads of educational institutions, methodologists, civil servants and scholars, teachers and students of postgraduate educational establishments.

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-8335-03-8

© SIHE «University of educational management», 2023

*Серія «Соціальні та поведінкові науки»: 05; код спец.: 051, 053
Серія «Управління та адміністрування»: 28; код спец.: 281*

*Social and Behavioral Sciences Series: 05; spec code: 051, 053
Management and Administration Series: 28; spec code: 281*

Університету менеджменту освіти

– 70

ЗМІСТ

<i>Відомості про авторів</i>	8
------------------------------------	---

ПСИХОЛОГІЯ

<i>Aliyeva Parvin.</i> The role of teaching materials in shaping the national character of teenagers https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-10-27	10
<i>Бондарчук Олена, Пінчук Наталія.</i> Психологічне здоров'я особистості: сутність, індикатори, умови підтримки та відновлення під час війни і в повоєнний час https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-28-43	28
<i>Брюховецька Олександра.</i> Психологічні особливості переживання самотності у юнацькому віці https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-44-55	44
<i>Євтушенко Ірина.</i> Психологічне здоров'я: поняття, критерії та рівні https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-56-69	56
<i>Кулаєва Тетяна.</i> Психологічна програма сприяння конструктивному переживанню самотності в дорослому віці https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-70-83	70

ЕКОНОМІКА

<i>Ivanova Valentyna.</i> Conceptual approaches to managing reproduction of the human potential of an enterprise https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-84-96	84
<i>Morozova Maryna.</i> Peculiarities of employee motivation institution of higher education https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-97-109	97

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

<i>Дегтярєва Ія, Кройтор Володимир, Деміхов Олексій, Загrevський Олег.</i> Теоретичні засади формування моделі інтегрованого відновлення та розвитку територіальних громад https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-110-133	110
<i>Корягін Дмитро.</i> Еволюція становлення та розвитку публічного регулювання сфери організації та проведення азартних ігор в Україні https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-134-149	134
<i>Ленков Олексій.</i> Антикризове управління розвитком територіальних громад: сутність та сучасні механізми https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-150-167	150
<i>Плахотнюк Олександр.</i> Вплив держави на інститут служби в органах місцевого самоврядування в Україні https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-168-190	168
<i>Самолук Олександр.</i> Стан розвитку житлового будівництва в умовах війни https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-191-207	191
<i>Тимошук Олег.</i> Теоретичні та правові засади організації співробітництва територіальних громад в межах міських агломерацій https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-208-222	208
<i>Штима Олександр.</i> Сутність та особливості джентрифікації міст https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-223-242	223

CONTENT

<i>Information about the authors</i>	8
--	---

PSYCHOLOGY

Parvin Aliyeva. The role of teaching materials in shaping the national character of teenagers https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-10-27	10
Olena Bondarchuk, Nataliia Pinchuk. Psychological health of personality: the essence, indicators, conditions of support and recovery during the war and in the post-war period https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-28-43	28
Oleksandra Brukhovetska. Psychological features of lonely experience in youth https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-44-55	44
Iryna Ievtushenko. Psychological health: concepts, criteria and levels https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)56-69	56
Tetiana Kulaieva. Psychological program of promoting constructive experience of loneliness in adulthoods https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-70-83	70

ECONOMY

Valentyna Ivanova. Conceptual approaches to managing reproduction of the human potential of an enterprise https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-84-96	84
Maryna Morozova. Peculiarities of employee motivation institution of higher education https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-97-109	97

PUBLIC ADMINISTRATION

Iya Dehtiarova, Vladimir Kroytor, Oleksii Demikhov, Oleg Zagrevskiy. Theoretical principles of the formation of the model of integrated restoration and development of territorial communities https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-110-133	110
Dmytro Koriahin. Evolution of formation and development of public regulation for organisation and conduct of gambling in Ukraine https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-134-149	134
Oleksii Lienkov. The essence and basic mechanisms of crisis management of territorial communities development https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-150-167	150
Oleksandr Plakhotniuk. The influence of the state on the service institute in local government bodies in Ukraine https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-168-190	168
Oleksandr Samoliuk. State of development of housing construction in the conditions of war https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-191-207	191
Oleg Tymoshchuk. Theoretical and legal basis of the organization of cooperation of territorial communities within urban agglomerations https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-208-222	208
Oleksandr Shtyma. The essence and characteristics of city gentrification https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-223-242	223

Відомості про авторів

Алієва Парвін, викладач Бакинського жіночого університету; аспірант педагогічної психології Азербайджанського Державного педагогічного університету, доктор філософії. Баку, Азербайджан.

Бондарчук Олена Іванівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти. Київ, Україна.

Брюховецька Олександра Вікторівна, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Дегтярьова Ія Олександрівна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Деміхов Олексій Ігорович, кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри управління імені Олега Балацького Навчально-наукового інституту бізнесу, економіки та менеджменту Сумського державного університету. Суми, Україна.

Євтушенко Ірина Володимирівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології педагогічного факультету Українського державного університету імені М. Драгоманова. Київ, Україна.

Загrevський Олег Парфентійович, аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Іванова Валентина Василівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, підприємництва та менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Корягін Дмитро Володимирович, аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Кройтор Володимир Андрійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ. Харків, Україна.

Кулаєва Тетяна Валеріївна, здобувач PhD з психології кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти»; викладач кафедри практичної психології Київського Університету імені Бориса Грінченка. Київ, Україна.

Ленков Олексій Сергійович, аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Морозова Марина Едуардівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти. Київ, Україна.

Пінчук Наталія Іванівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти. Київ, Україна.

Плахотнюк Олександр Олександрович, аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Самолук Олександр Васильович, аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Тимошук Олег Віталійович, аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Штима Олександр Васильович, аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Information about the authors

Parvin Aliyeva, Teacher of Baku Girls' University; PhD student in pedagogical psychology at Azerbaijan State Pedagogical University, Doctor on Philosophy program. Baku, Azerbaijan.

Olena Bondarchuk, Dr Prof, Head of Department of Management Psychology, of the Central Institute of Postgraduate Education of the SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Oleksandra Brukhovetska, PsyD, Professor, Professor Department of Psychology and Personal Development Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Iya Dehtiarova, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Oleksii Demikhov, candidate of sciences in public administration, senior lecturer at the Department of Management named after Oleg Balatskyi Educational and Scientific Institute of Business, Economics and Management Sumy State University. Sumy, Ukraine.

Iryna Ievtushenko, candidate of psychological sciences, associate professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology of the Pedagogical Faculty Ukrainian State University named after M. Drahomanov. Kyiv, Ukraine.

Valentyna Ivanova, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economics, Entrepreneurship and Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Dmytro Koriahin, Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Vladimir Kroytor, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Civil Law and Procedure Kharkiv National University of Internal Affairs. Kharkiv, Ukraine.

Tetiana Kulaieva, PhD candidate in psychology of Department of Management Psychology of the Central Institute of Postgraduate Education of the SIHE «University of Educational Management»; teacher of the department of practical psychology Borys Grinchenko Kyiv University. Kyiv, Ukraine.

Oleksii Lienkov, Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Maryna Morozova, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economy Entrepreneurship and Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Nataliia Pinchuk, PhD, Docent of Department of Management Psychology, of the Central Institute of Postgraduate Education SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Oleksandr Plakhotniuk, Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Oleksandr Samoliuk, graduate student of the Department of Public Administration and project management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Oleksandr Shtyma, Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Oleg Tymoshchuk, Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Oleg Zagrevskyi, Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

ПСИХОЛОГІЯ

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)-10-27](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-10-27)

UDC: 159.9:37.015.3

Parvin Aliyeva,

Teacher of Baku Girls' University;

PhD student in pedagogical psychology at Azerbaijan State

Pedagogical University, Doctor on Philosophy program.

Baku, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0000-0002-3196-9020>

Parvin.aliyeva15@gmail.com

THE ROLE OF TEACHING MATERIALS IN SHAPING THE NATIONAL CHARACTER OF TEENAGERS

Abstract. The aim of this article is to analyze the role of training materials in the formation of national character qualities in teenagers. The formation of national character qualities in teenagers primarily depends on the content of the educational materials taught to them. In other words, the national characteristics of the teaching materials taught, the training materials that develop the national character, must meet the requirements of education with their content and quality. The conscious work of a student to specialize in a variety of subjects taught at school has a strong influence on other important aspects as well as the characteristics that characterize the formation of a modern outlook and mental development. In the teaching of each subject, there is an opportunity to cultivate in the student and this or that positive character trait. Education is a decisive factor in the formation of the student's beliefs, arising from the scientific worldview. Worldview and beliefs play a driving role in character formation. Training-upbringing has a strong influence on the development and improvement of individual-mental characteristics, interests of the adolescent, the flowering of talents and abilities, the development and strengthening of temperament, character traits. Thanks to a well-organized learning process, students develop and strengthen a number of positive traits, such as attentiveness, observation, consistency, diligence, resourcefulness, initiative, independence, business acumen, discipline, perseverance. These enjoyable signs, in turn, have a powerful effect on a person's subsequent development. The activity and method of teaching and learning identifies the input factors (students, teachers, instructional materials), the process (research, leadership, student services), and the

output factors (employable graduates, knowledge creation and economic growth). Teaching and learning activity is also seen in the skills, attitudes and research orientation of the students. Negative physical and social conditions may affect the quality of effective teaching and learning. It is important that an enabling environment be put in place for effective teaching and learning skills. Furthermore, it is the responsibility of teachers to be sufficiently trained on the use of teaching aids, and have full understanding of their subject in order to pass on the right knowledge to students. The use of pictures, video clips, objects, internet facilities help the students to have a real-life imagination of the context of what is being taught. This leads to the reinforcement of learning: what we hear we forget; what we see we remember; what we do we understand. Motivations for transforming 21st century learning are the lack of preparation for life and work, emerging student characteristics, disengagement and high dropout rates, lack of motivation, the changing conditions and needs of the 21st century labour market, and global scenarios like economic and social crises, global diversity, and climate change.

Key words: teenager; learning process; questionnaire-survey; teacher-student relations; national character.

INTRODUCTION / ВСТУП

Formulation of the problem. In the process of training, there is as much material as possible about the socio-historical and psychological past, present and future of our people. Using these facts, it is possible to expand the knowledge and imagination of teenagers in this direction, to create favorable conditions for the development of their national character, sense of patriotism and determination. This process, along with patriotic feelings in adolescents, closely contributes to the formation of national consciousness and national self-awareness. Teaching teenagers the tragedies, genocides, mass terrorist acts and other historical facts that befell our people at different stages of historical development, along with strengthening their blood memory, has a serious impact on the development of patriotism and national character. The educator should be familiar not only with the psychology of training and education, but also with the issues of personality, communication psychology and social psychology, be able to determine the nature of teenagers, the system of factors influencing it and the development of patriotism.

An individual who enters teenager as a child is expected to emerge from this period as a teenager. What was originally always described as a child will

now be accepted as an adult. This shows that the transition period will be very contentious, and the task of parents is to understand and support these efforts of the teenager and help them to pass this period with the least damage. At this age, teenagers develop self-awareness, moral consciousness, self-esteem, self-image, a sense of old age, as well as character traits. Among these character traits, we should emphasize especially the national character. National character is a generalized psychological quality that does not depend on the personality, a mental trait that is somehow embodied in the behavior and attitude of each member of the ethnos, in the system of relations. When we talk about the psychology of a certain person, his inner-spiritual face, we mean all the features, all the shades that characterize this psychology, the inner world, determine its essence. The concept of "national character" is the same. This concept includes the individuality and uniqueness of the nation as an ethnic collective. All the typical features of the people are considered here.

It is not correct to understand only the distinctive feature of a national character, that is, the features that belong only to one nation and distinguish it from other nations. After all, nationalism is not just a set of qualities that distinguish one nation from another. This is a valid conclusion reached by most researchers today. Indeed, if national characteristics and national character were qualities that are not found only in other nations, then communication and interaction between nations would not be possible. Nations are, in fact, a broad social collective. Humanity and secularism are strong in the character and thoughts of individuals and entire national groups. We are talking about the individual, national psychology of personality. However, this does not mean that these psychological traits are present in a person's character separately. It is impossible to meet such a person in life. People's genetic memory allows them to show their national characteristics in any environment and conditions. However, in the absence of the necessary conditions for the genetic memory to appear for a long time, some changes occur in the national character. National character is one of the main factors determining the existence and identity of a nation. When teenagers grow up in this spirit, they become important citizens for society. The language and territorial character of each nation was the main factor that kept it alive.

Literature, history and music lessons play an important role in the formation of adolescent personality and the development of patriotism, courage, national pride and other national characteristics. In literature classes, there are ample opportunities for acquaintances with persistent and strong-willed people. Fiction introduces students to individual and typical characters, they become aware of the pros and cons of these characters and identify their different characteristics. Fiction is complete and comprehensive. Acquaintance with them

enriches teenagers and young people in a comprehensive way, gives them a strong impetus to develop different feelings. Emotions play a big role in upbringing. Love of the Motherland, hatred of enemies, sympathy and love for collective life and social work, science and nature are important and strong factors in character education. There are also negative emotions such as fear, extreme and persistent suspicion, disbelief, jealousy, and envy. An invincible will and a strong character help to stifle such feelings and challenge positive emotions. N. Krupskaya wrote: "Literature is a very powerful tool to influence the younger generation. Literature can help the younger generation to analyze people, to understand their lives, to learn what people live and breathe. Literature influences a person's morals, behavior, and worldview [9].

History also has a beneficial effect on the development of students' courage, bravery, courage not to be afraid of difficulties, the activities of warriors who create national pride, and other such beautiful willpower.

There are many such materials in literature, history and other textbooks for teenagers: "Azerbaijan's Iron Gate Derbent", "Babek's name", "Who defeated extortioner Kir?", "Khojaly genocide", "Gulustan fortress or Azerbaijan", "Clever boy", "Sattarkhan", "Azerbaijan, Azerbaijan", "Mothers", "Javanshir", "Shusha – Panahabad fortress", "Erivan khanate", "Revival", "Bloody January", "Heroes of the Karabakh war", "The World War II and Azerbaijan", "Through the way of the great leader", "The National Anthem of the Republic of Azerbaijan", "The Fiery Sword", "Free", "Kitabi-Dada-Gorgud", "The Citizen", "Heart of Gafur", "Karabakh", "Durna Teli" (from the epos "Koroglu"), "Seven pomegranate stick", "The First is the homeland", "The song of homeland", "Shah Ismail Khatai", "My homeland", "Goygol", "The Maiden tower", "Heydar Aliyev", "January 20 is a day of mourning", "Azerbaijan", "this is the homeland", and so on. "Kitabi – Dada Gorgud", "Koroglu", "Qatir Mammad", "A Fugitive Nabi", and other folk epics are also very important in terms of the problem we are studying.

Analysis of the latest relevant research and publications. This study is based on sources written by various authors, such as "personal values in human life" by L. Sagiv, S. Roccas, J. Ciesciuch, S. Schwartz [10], "Validity and reliability study of Bem Sex Role Inventory" by Z. Dokmen [12], "The Nature of Human Value" by M. Rokeach [11] and "Psychometric properties of the Turkish form of the Bem gender role inventory femininity and masculinity questionnaire [13].

Comparisons with the American example [19], J. Wilcox, "Beyond gender stereotyping: examining the validity of the Bem Sex Role Inventory among 16–19-year-old girls in England" by L. Francis [20], C. Ward, "Cross-Cultural Validation of the Bem Sex Role Inventory" by R. Sethi. A Study of Malaysia and South India' [21], "Cross-cultural validation of the Bem Sex Role Inventory in Zimbabwe," by D. Wilson et al. [22], "Psychological problems of modern

Azerbaijani school" [3] and "Children and teenagers: psychopedagogy of sexual development" by A. Alizade [4]. "The analysis of relevant scientific literature shows that S. Bem, Z. Dokmen, G. Ryan, C. Ward, R. Sethi, A. Alizadeh, and others have studied the level of development of gender roles and character features in teenagers in more detail.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Purpose of this study – is to check the influence of educational materials on the national characteristics of adolescents, to carry out a diagnostic study of the national character features formed in Azerbaijani teenage girls and boys and to provide a comparative analysis of the results obtained from the urban and regional environment, as well as the reasons investigate and make recommendations.

For this purpose, the following **tasks** are set in the article:

- To study the degree of masculinity and femininity of the personality of Azerbaijani teenager boys and girls;
- Find out the reasons for the results obtained as a result of the survey;
- To give recommendations in the direction of correct formation of gender roles in teenagers.

THE THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The background literature aims to synthesise the most relevant research outcomes for the main topic of study under the four main areas: personal values, personal value theories, value education and learning approaches. The concept of personal values is quite closely connected with value theories and value education. In reality, they are inseparable and cannot be treated separately since they are branches of the same root. About the very same idea, to define, describe and to understand personal values, several frameworks have been used by the researchers. Thus, the historical evolution of personal values can be identified through the presented frameworks. Moreover, as the literature suggests, through empirical evidence, there exists a relationship between personal values and students' learning. Hence, uncovering the background literature through the above four areas are important for the total comprehension of the reader.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The following methods were used in the research process:

- Theoretical analysis and composition. General scientific methods.

- Observation. The behavior and interpersonal relations of teachers, teenagers were observed in 14 schools, high schools and gymnasiums that we conducted our research.

- Mathematical-statistical methods. The data obtained through questionnaires and experimental methods were systematized and grouped, based on this, generalizations were made, and it was possible to determine quantitative dependencies between the studied psychological events and processes.

RESULTS OF THE RESEARCH / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The results of our research indicate that the formation of a national character can be achieved through purposeful, planned and organized work with the younger generation. Therefore, the article can be summarized as follows:

- The approach of each self-conscious generation as a person and because of it is a process of conscious self-realization, a thorough study of the psychological basis of this process is very useful;

- Because of self-consciousness implies a conscious attitude to the needs and abilities of the growing generation, it is important to study these conscious attitudes from a scientific and psychological point of view;

- Conscious attitudes of teenagers to their thoughts, feelings and emotions, behavioral and action motives have a dynamic effect on the development of their self-consciousness. This is one of the most important conditions to take into account;

- Adolescents' self-consciousness separates teenagers from the whole world, in other words, from their "self", "non-self". Thus, they can objectively assess their physical, moral and spiritual qualities, especially mental. That is, they are accustomed to consciously approach all aspects, directions and aspects of mental life that they value. Such ignition helps to form their national self-consciousness and national character.

Finally, as the research literature reveals, the insight gained through the results of value-related studies facilitate the clear identification of the role of value in personal life and partly as a deciding factor of academic life. If one is not clear of his or her own values, then he/she is not clear with aims and is ineffective in controlling their life. Hence, further investigation on value-related topics over the wide range of its interrelated dimensions would give a more holistic and profound view of the role of personal values in education.

Assessing students' knowledge in the classroom also has a certain effect. When knowledge is valued correctly and fairly, the student also develops self-confidence, which inspires him for future work, he learns more enthusiastically,

he is not afraid of the difficulties he faces. We can say that the education of national character plays an important role in the formation of the personality of adolescents. The main thing here is to use universal values and national background.

The national character is formed and strengthened in the family and social environment, and acquires new qualities in connection with the period. Generations consistently imitate their ancestors, resembling their ancestors in every way. It is as if some invisible power is forcing people of the same nationality to behave in accordance with the characteristics of the nation. Although several nations live in the same country and under the same conditions, they differ greatly according to their character. For many years, especially in recent years, despite the USSR's bans on the traditions, promotion and research of national and ethnic characteristics of the Azerbaijani people, these people have preserved their culture, traditions, religious beliefs, national identity, national identity and national character. For many years, especially in recent years, despite the prohibitions of the USSR on the traditions, promotion and research of the national and ethnic characteristics of the Azerbaijani people, these people preserved their culture, traditions, religious beliefs, national identity, national identity and national character.

Today, one of the problems of concern to society is the upbringing of adolescents as a comprehensive personality during the crisis period of teenagers. When talking about comprehensive education, it is necessary to mention national education.

The teenager's interests are relatively strong. These interests is more substantial. The teenager does what he is interested in and tries to display determination. Such an expansion and deepening of interests leads to the setting of distant and complex goals and more complex actions to achieve them. This influences to strengthen the character and will.

Examples of courage and heroism demonstrated by travelers in geography lessons should be conveyed to students in a living and imaginative language. The possibilities of the subject of geography, where the school is held, are greater in order to have a full and useful knowledge of nature and society, to return to the national roots, to base their teaching on national characteristics. In this sense, a wide range of methodological opportunities is associated with the study of toponyms. To explain the many geographic place names, it is appropriate for the teacher to refer to legends and myths in the lesson. Another direction is related to the explanation of physical-geographical objects and events, processes, the formation of geographical concepts and ideas. Myths, religious legends, riddles and bayats touch on certain geographical issues, explaining the cause and effect relationships. As a result of the teacher's skillful use of these materials, he can

achieve better and stronger mastery of teaching materials, instill national characteristics in adolescents, and educate them in the national spirit.

The role of school in educating the character of teenagers is great. Here, the interaction of adolescents with teachers, psychologists, classmates plays an important role in forming of his personality. The school is a guarantee of a healthy future for people in every sense. He has a mission to complete the difficult task he has undertaken over a long period of time – educating and training people. It is known that the children who came to school were brought up in different conditions in the family, kindergartens and orphanages. We cannot deny the fact that some of them have some negative qualities. The school needs to strengthen the positive traits that are beginning to take root in its upbringing, and eliminate the negative features. This clearly shows the importance of the very serious and complex task of the school in the upbringing and re-education of character traits.

The teacher introduces students to positive character traits in the classroom and inspires sympathy for people with such traits. At the same time, especially in literature lessons, he introduces students to the negative traits of character, such as cowardice, avoidance, lying, hypocrisy, flattery, betrayal, and so on, in the form of concrete images, and arouses in them a feeling of hatred for these traits.

The teacher explains what character of an Azerbaijani citizen, taking into account the other mental characteristics of the students. He should explain to the students that it is not enough to simply know the meaning and significance of this or that positive trait. The real thing is to master those traits, to make a serious effort to do so.

Although the curricula and textbooks for secondary schools for grades VIII–IX and X–XI do not contain topics of either purely national character or national self-consciousness, subject teachers prefer the educational nature of teaching in accordance with the requirements of state directives. At the same time, while trying to reveal the educational side of any subject, they undoubtedly try to analyze them as moral norms. When teaching the exact sciences, the natural sciences, and the social sciences, subject teachers focus on the spiritual aspect of the subject they teach, while ignoring their psychological and psychological effects. Social science teachers, in particular, find it difficult to explain the possibilities of the formation of a subject's national self-awareness, even if they reveal the spiritual side of a subject. In general, teachers of literature, Azerbaijani language, history, foreign languages in both VIII–IX and X–XI grades have difficulty in psychologically approaching the development of students' national character in several areas.

Interestingly, due to the lack of scientifically and psychologically

substantiated literature on the development of the national character of adolescents and young people, both subject teachers, extracurricular activities, and school psychologists prefer to use literature on the problem of spiritual education.

Obviously education has a very important role in transmitting and fostering values that determine, in turn, behaviours, attitudes, reactions specific of responsible citizens. The failure of education in shaping the national identity is due to the components in the education system. All members of society including teacher, educational facilities and government's commitment need to get involved in improving education. For instance teachers also must have a strong identity and at the same time strong commitment in cultivating the sense of identity to the students. The government needs to play an important role in the development of national education. It includes provide adequate education, take care of teacher's welfare and avoid making education as a political medium.

Of course, in the formation of adolescents as a person, they have a great role in the interaction of national character features and will. The training materials we have listed have great potential in this regard.

Self-awareness of teenagers occurs gradually. He first learns the qualities associated with the performance of learning activities (diligence, persistence, attentiveness), then the qualities that express attitudes to other people (friendliness, sensitivity, restraint, resentment), and then the qualities that express attitude (humility, self-criticism, flattery, arrogance) and, finally, begin to understand the complex synthetic qualities (personal dignity, sense of honor, principledness, etc.) that express the multifaceted attitudes of the personality. Here we need to look at two main mechanisms.

First of all, how is the "self- concept" formed, what are the main components of it until adolescence and how does it manifest itself?

Second, in the process of formation of "self-concept" in teenagers, how do they acquire moral and spiritual values, in other words, high human qualities?

Of course, it should not be ignored that there is a very serious dialectical link between these two processes, and they often condition each other. However, during teenager, these two processes can develop in different or even opposite directions and have different manifestations.

In this sense, it was said that the formation of the "self-concept" does not automatically determine the moral qualities of the teenager. Therefore, it is necessary to give a brief explanation of both mechanisms. In connection with the first aspect, it should be taken into account that "self-concept" is a complex psychological phenomenon. Its formation occurs under the influence of a number of important factors in the process of ontogenetic development of the child and man in general. In other words, a person gradually acquires a self-

consciousness developed as a result of self-awareness, self-esteem and self-regulation, and the "self-concept" as a whole. This means that, after going through these stages, he has gradually noticed his identity, especially during teenager, and can distinguish the content and nature of the relationship nurtured in his "self" by both himself and those around him. In this way, it can maintain self-esteem, that is, personal dignity. It is also clear from experience that people who do not have self-esteem and are unable to maintain their dignity are treated negatively by those around them and are sometimes rejected as "selfless, unworthy."

So, the formation of the "self-concept" is not a spontaneous process in a straight line. It is constantly influenced by various social and psychological factors, and depending on the content and nature of these factors, the level of consciousness of the perceiver, the attitude to them, the "self-concept" can develop both positively and negatively, so in the direction of negative aspects. That is, from the early ages, under the influence of various factors, the "self-concept" in each individual can be created in sufficient and inadequate directions.

That is, from the early ages, under the influence of various factors, the "self-concept" in each individual can be created in sufficient and inadequate directions.

The development of independent work skills and habits in teenagers also plays an important role in the development of character traits. Having the necessary skills to work independently and apply knowledge helps develop and strengthen qualifications such as initiative, attention, self-confidence, and business planning ability.

The formation of national character qualities in teenagers depends primarily on the content of the training material taught to them. In other words, the national characteristics of the teaching materials taught, teaching materials that develop the national character, should meet the requirements of education with their content and quality.

In mathematics lessons, it is possible and necessary to cultivate deep and logical thinking, accuracy in judgment, honesty in action, consistency, discipline, neatness, perseverance, determination to overcome difficulties, completion of work and other such character traits. In mathematics lessons, it is possible and necessary to develop deep and logical thinking, accuracy in judgment, integrity in action, consistency, discipline, smoothness, perseverance, determination to overcome difficulties, completion of work and other character traits. Every math teacher should clearly know that mathematics contributes to the development of people as well as to the development of science. Therefore, in mathematics lessons, it is necessary to talk about scientists, talented and hard-working people

of the program materials. It is necessary to explain to children that mathematics has developed thanks to the efforts of hundreds of scientists who have dedicated their scientific lives to science. Acquaintance with the life and scientific activity of mathematicians is important for their spiritual education. For example, when studying the theory of numbers, giving detailed information about the life and work of mathematicians such as Pythagoras, Diophantus, Eratosthenes, Fermat, Euler, Gauss, PLChebyshev, expands the level of knowledge of students, as well as the moral qualities of these mathematicians as they say, fall into a “flood of influence”[22].

When acquainting students with the lives and scientific activities of prominent scientists in physics, chemistry, and biology, it is important to emphasize the importance of their strong will and strong character in achieving their goals.

As a result, education plays a significant role in achieving a good quality of life. It is because education is importance guidance in human’s life. It can be regarded as important medium in changing the paradigm shift in one’s individual. Generally, education is always associated with the process of delivering skill, disseminating knowledge and internalizing value. Practically, individual who equipped with knowledge can be able to internalize and apply the knowledge in everyday’s life. In children’s context, education can be seen as continuing process of their development, so that they can practice and apply their knowledge as preparation in the future. Thus, education is major aspect of development of any modern society since if there is a deficit of educated people then society will stops its further progress.

What role does education play in character formation?

The key to knowledge – lack of knowledge can have an effect on the pleasing quality of politeness and involvement in discussions with educated people. Knowledge lets you indulge with learned people giving a boost to your personality and character. Besides providing you with an opportunity to be better at every task, it can enhance your decisions and set a better perception of your personality, among others.

Makes you choose between right and wrong – blind faith and superstitions are something in which people get trapped very easily. Bad faith and false perceptions can harm society more than doing good for it. Being an educated person helps in eliminating false beliefs enabling us to pick out right from wrong. This is not just true in a religious way but also provides better opportunities to the people rather than limiting their mindset.

The teacher of ethics – failing provides a path to success which has hurdles and difficulties. Education provides light and knowledge to successfully cross those hurdles. The quality of an educated person is that they learn to be better

by working out a way that is both fair and successful.

A confidence booster – a confident personality and character are important to thrive in this world. Establishing healthy communication while clearing doubts on any subject or topic. Education gives you the confidence to put forward the facts which can create a perfect impression in the eyes of the audience.

A foundation for lifelong learning – education gives humility. Humility, by definition, is the act of being modest. By that, it is meant, an educated person is willing to learn new things and aspects of life. Education provides a person with experiences opening gates to better opportunities and chances to enhance life.

Teach healthy habits – healthy habits here means mannerisms which include the way a person eats, drinks, sits, stand, talk, and many other related characteristics. These are the first things that a person is taught as a part of character building, and it becomes that first thing that you are judged upon as an individual. Healthy habits also come around behavior and cleanliness, which determines your character as a healthy person who can affect your personality as a person.

Increase memory and thinking skills – thinking skills and a good memory can impress anyone leading to healthy discussions. A healthy brain remembers the facts and facets of a particular discussion and allows you to put your point in front of the audience with clarifications. Having better conversation leaves a positive mark on the audience, and your personality is praised for its charm as a keen thinker and true speaker.

Enhances the decision-making capabilities – being educated means being able to turn your weakness into a strength. Education empowers an individual to make decisions based on past experiences and present situations. It enables the individual against wrongs and taking charge of their lives without being dependent on others.

CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

It became clear from the observations by us that the formation of feminine qualities in teenage boys was above the norm. The main reason for this is that women play a major role in the upbringing of teenager boys in the family and school environment. The result of this inquiry requires us to sound the red alarm. To solve this problem, first of all, it is necessary to draw attention to this problem, educate everyone and try to solve the problem together with the public. Because national character features are not biologically predetermined, they are socially formed later. That is why we need to pay special attention to the following issues:

- special attention should be paid to sexual education in teenagers. The task of sexual education is to form moral mutual relations between teenager

boys and girls, to educate the culture of feelings, to develop femininity in girls and masculinity in boys. A number of factors influence the formation of these qualities, and these factors include cultural and socio-political changes, family, school, religion, globalization, social media and mass media, etc. Proper promotion of national character features in all these factors;

- character identification, self-awareness, sense of shame and interest in the opposite sex are formed in the process of communication, as a development factor and internal basis of personal mutual relations, as they appear in adolescence, pay special attention to communication and personal relations with them;

- the influence of the family in the formation of such false character features as feminization (belonging to a woman) and masculinization (belonging to a man) in teenagers is greater than other factors. The optimal way to overcome this problem is to systematically study the ethno-psychological and ethno-pedagogical roots of the upbringing of girls and boys in the family and at the same time effectively use the educational opportunities of the school;

- to increase the number of male teachers working in educational institutions and ensure that female teachers approach teenage boys and girls according to their national character features ;

- to direct teenagers to movies and books that correctly reflect national character features in our recommendations about movies to watch and books to read in order to form national character features in accordance with their mentality.

Both our survey and the analysis of psychological literature show that a complex approach to the formation of correct national character features in teenagers is necessary. So, not only family, but also school, mental values, culture, mass media, social media, religion, etc. all influencing factors must be taken into account, and in all these factors attention must be paid to instilling in teenagers the correct national character features according to their gender.

Prospects for further research. As a result of our analysis, we came to the conclusion that research on the formation of national character in teenagers in modern times has tried to cover the problem by attracting the attention of scientists from different countries and studying the system of facts, working on a complex preventive effect system. The formation of incorrect character roles in teenagers requires us to develop and implement preventive measures. It also provides a basis for preventive measures at the social and psychological levels. Thus, we believe that preventive measures can be implemented as a result of the joint work of the family, school and community in order to prevent the formation of character roles that are not compatible with the mentality of teenagers, and the formation of correct character roles in accordance with the mentality of teenagers will have a positive impact on their future lives. So, in the future, for example, in the relations of

representatives of both sexes with the opposite sex, girls in taking care of their children, boys in military service, family management, etc. It will help them to be more compatible and complement each other.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED) / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] A. A. Agayev, *Təlim prosesi: ənənə və müasirlik*. Baku, Azerbaijan: Adiloglu, 2006.
- [2] C. Q. Aliyev, R. N. Mirzəyev, *Praktik psixologiya: insanı tanımağın yolları...* Bakı, Azerbaijan, 2011.
- [3] Ə. Ə. Əlizadə, *Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri*. Bakı, Azerbaijan: Pedaqogika 2004.
- [4] Ə. Ə. Əlizadə, *Uşaqlar və yeniyetmələr: seksual inkişafın psixopedaqogikası*. Bakı, Azerbaijan, 2009.
- [5] R. İ. Əliyev, *Tərbiyə psixologiyası*. Bakı, Azerbaijan: "Nurlan", 2006.
- [6] R. İ. Əliyev, «Təhsil sistemində milli xüsusiyyətlərin nəzərə alınmasının vacibliyi», *Azərbaycan məktəbi*, № 5, s. 6, 1996.
- [7] B. H. Əliyev, R. V. Cabbarov, *Təhsildə şəxsiyyət problem*. Bakı, Azerbaijan: Təhsil, 2008.
- [8] R. İ. Əliyev, *Etnopsixologiya: qloballaşma və millilik*. Bakı, Azerbaijan: Nurlan, 2007.
- [9] N. K. Krupskaya, *Seçilmiş pedaqoji əsərlər*. Bakı, Azerbaijan: Maarif, 1966.
- [10] L. Sagiv, S. Roccas, J. Cieciuch, S. H. Schwartz, «Personal values in human life», *Nature Human Behaviour*, № 1, p. 630–639, 2017. [Online]. Available: <https://www.nature.com/articles/s41562-017-0185-3>
<https://doi.org/10.1038/s41562-017-0185-3> Application date: June 05, 2023.
- [11] M. Rokeach, «The Nature of Human Values», in *The Free Press*. New York, NY, USA, 1973, p 438.
- [12] Z Y. Dokmen, «Validity and reliability study of Bem Gender Role Inventory», *Journal of Language and History-Geography Faculty*, № 35(1), pp. 81–89, 1991.
- [13] Z. Y. Dokmen, «Psychometric properties of Turkish form of Bem gender role inventory femininity and masculinity scales», *Crisis magazine*, № 7(1), pp. 27–40, 1999.
- [14] P. J. Faulkender, «Validity of using Bem Sex Role Inventory norms on other samples: Analysis of a southern sample», *Psychological Reports*, № 60, pp. 399–406, 1987.
- [15] P Gaudreau, «Factor analysis of the Bem Sex Role Inventory», *Counseling and Clinical Psychology*, № 45(2), pp. 299–302, 1977.

- [16] E. Gurbuz, «A measurement of sex-trait stereotypes», *Unpublished master's thesis; Boğazizi University*. Istanbul, 1989.
- [17] P. Maloney, J. Wilkof, F. Dambrot, «Androgyny across two cultures: United States and Israel», *Cross-Cultural Psychology*, № 12(1), pp. 95–102, 1981.
- [18] I. Maznah, P. F. Choo, «The factor structure of The Bem Sex Role Inventory (BSRI)», *International Journal of Psychology*, № 21, pp. 31–41, 1986.
- [19] G. Ryan, C. Dolphin, U. Lundberg, A. L. Myrsten, «Sex role pattern in an Irish student sample as measured by the Bem Sex Role Inventory. Comparisons with an American sample», *Sex Roles*, № 17(1/2), pp. 17–29, 1987.
- [20] C. Wilcox, L. J. Francis, «Beyond gender stereotyping: Examining the validity of the Bern Sex Role Inventory among 16- to 19-year-old females in England», *Personality and Individual Differences*, № 23(1), pp. 9–13, 1997.
- [21] C. Ward, R. R. Sethi, «Cross-cultural validation of the Bem Sex Role Inventory. Malaysian and South Indian Research», *Cross-Cultural Psychology*, № 17(3), pp. 300–314, 1986.
- [22] D. Wilson, J. McMaster, R. Greenspan, L. Mboyi, T. Ncube, B. Sibanda, «Cross-cultural validation of the Bern Sex Role Inventory in Zimbabwe», *Personality and Individual Differences*, № 11(7), pp. 651–656, 1990.
- [23] Azərbaycan muallim. Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyinin orqanı. [Online]. Available: <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=5642&fbclid=IwAR3RarYzRg-1z7w968BpGtIoq5CiU9bVPRPnLUalSbtT-faHEkGez5z0A9Y>
Application date: June 05, 2023.

РОЛЬ НАВЧАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ ПІДЛІТКІВ

Алієва Парвін,

викладач Бакинського жіночого університету;
аспірант педагогічної психології Азербайджанського Державного педагогічного університету, доктор філософії.
Баку, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0000-0002-3196-9020>
Parvin.aliyeva15@gmail.com

Анотація. Метою даного дослідження є аналіз ролі навчальних матеріалів у формуванні якостей національного характеру у підлітків. Формування якостей національного характеру у підлітків насамперед залежить від змісту навчального матеріалу, який їм викладається. Іншими словами, національні особливості матеріалу, що викладається,

це матеріал, що розвиває національний характер, має відповідати вимогам освіти своїм змістом і якістю. Свідома робота учня за спеціалізацією з різних предметів, що викладаються у закладі, сильно впливає на інші важливі аспекти, а також характеристики, що характеризують формування сучасного світогляду та психічний розвиток. Під час викладання кожного предмета є можливість виховати в учня ту чи іншу позитивну рису характеру. Освіта є вирішальним чинником формування переконань учня, що впливають із наукового світогляду. Світогляд і переконання відіграють рушійну роль у формуванні характеру. Навчання та виховання має сильний вплив на розвиток і вдосконалення індивідуально-психічних особливостей, інтересів підлітка, розквіт задатків і здібностей, розвиток і зміцнення темпераменту, рис характеру. Завдяки правильно організованому освітньому процесу в учнів розвиваються і зміцнюються ряд позитивних якостей, таких як уважність, спостережливість, послідовність, старанність, винахідливість, ініціативність, самостійність, діловитість, дисциплінованість, наполегливість. Ці приємні знаки, насамперед, сильно впливають на подальший розвиток людини. Діяльність і методи викладання та навчання визначають вхідні фактори (студенти, викладачі, навчальні матеріали), процес (дослідження, лідерство, студентські служби) і вихідні фактори (придатні для працевлаштування випускників, створення знань та економічне зростання). Викладацька та освітня діяльність також виявляється в уміннях, ставленнях та дослідницькій орієнтації студентів. Негативні фізичні та соціальні умови можуть вплинути на якість ефективного викладання та навчання. Важливо, щоб було створено сприятливе середовище для ефективного викладання та навчання. Крім того, вчителі мають бути достатньо підготовленими щодо використання засобів навчання та мати повне розуміння свого предмета, щоб передавати належні знання учням. Використання картинок, відеокліпів, предметів, засобів Інтернету допомагає учням мати реальне уявлення про контекст того, що викладають. Це призводить до підкріплення навчання: те, що ми чуємо, ми забуваємо; те, що ми бачимо, ми пам'ятаємо; що ми робимо ми розуміємо. Мотиваціями для трансформації навчання XXI-го століття є недостатня підготовленість до життя та роботи, нові характеристики студентів, незалученість та високий відсів, відсутність мотивації, мінливі умови та потреби ринку праці XXI-го століття та глобальні сценарії, такі як економічні та соціальні кризи, глобальне різноманіття та зміна клімату.

Ключові слова: підліток; процес навчання; анкета-опитування; стосунки вчитель-учень; національний характер.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] A. A. Agayev, Training process: tradition and modernity. Baku, Azerbaijan: Adiloglu, 2006.
- [2] C. G. Aliyev, R. N. Mirzayev, Practical psychology: ways to know a person... Baku, Azerbaijan, 2011.
- [3] A. A. Alizadeh, Psychological problems of modern Azerbaijani school. Baku, Azerbaijan: Pedagogika 2004.
- [4] A A. Alizade, Children and adolescents: psychopedagogy of sexual development. Baku, Azerbaijan, 2009.
- [5] R. I. Aliyev, Educational psychology. Baku, Azerbaijan: "Nurlan", 2006.
- [6] R I. Aliyev, "The importance of considering national characteristics in the education system", Azerbaijan School, No. 5, p. 6, 1996.
- [7] B H. Aliyev, R. V. Jabbarov, Identity problem in education. Baku, Azerbaijan: Education, 2008.
- [8] R I. Aliyev, Ethnopsychology: globalization and nationality. Baku, Azerbaijan: Nurlan, 2007.
- [9] N K. Krupskaya, Selected pedagogical works. Baku, Azerbaijan: Maarif, 1966.
- [10] L. Sagiv, S. Roccas, J. Cieciuch, S. H. Schwartz, «Personal values in human life», Nature Human Behaviour, № 1, p. 630–639, 2017. [Online]. Available: <https://www.nature.com/articles/s41562-017-0185-3>
<https://doi.org/10.1038/s41562-017-0185-3> Application date: June 05, 2023.
- [11] M. Rokeach, «The Nature of Human Values», in The Free Press. New York, NY, USA, 1973, p 438.
- [12] Z Y. Dokmen, «Validity and reliability study of Bem Gender Role Inventory», Journal of Language and History-Geography Faculty, № 35(1), pp. 81–89, 1991.
- [13] Z. Y. Dokmen, «Psychometric properties of Turkish form of Bem gender role inventory femininity and masculinity scales», Crisis magazine, № 7(1), pp. 27–40, 1999.
- [14] P. J. Faulkender, «Validity of using Bem Sex Role Inventory norms on other samples: Analysis of a southern sample», Psychological Reports, № 60, pp. 399–406, 1987.
- [15] P Gaudreau, «Factor analysis of the Bem Sex Role Inventory», Counseling and Clinical Psychology, № 45(2), pp. 299–302, 1977.

- [16] E. Gurbuz, «A measurement of sex-trait stereotypes», Unpublished master's thesis; Boğazizi University. Istanbul, 1989.
- [17] P. Maloney, J. Wilkof, F. Dambrot, «Androgyny across two cultures: United States and Israel», *Cross-Cultural Psychology*, № 12(1), pp. 95–102, 1981.
- [18] I. Maznah, P. F. Choo, «The factor structure of The Bem Sex Role Inventory (BSRI)», *International Journal of Psychology*, № 21, pp. 31–41, 1986.
- [19] G. Ryan, C. Dolphin, U. Lundberg, A. L. Myrsten, «Sex role pattern in an Irish student sample as measured by the Bem Sex Role Inventory. Comparisons with an American sample», *Sex Roles*, № 17(1/2), pp. 17–29, 1987.
- [20] C. Wilcox, L. J. Francis, «Beyond gender stereotyping: Examining the validity of the Bern Sex Role Inventory among 16- to 19-year-old females in England», *Personality and Individual Differences*, № 23(1), pp. 9–13, 1997.
- [21] C. Ward, R. R. Sethi, «Cross-cultural validation of the Bem Sex Role Inventory. Malaysian and South Indian Research», *Cross-Cultural Psychology*, № 17(3), pp. 300–314, 1986.
- [22] D. Wilson, J. McMaster, R. Greenspan, L. Mboyi, T. Ncube, B. Sibanda, «Cross-cultural validation of the Bern Sex Role Inventory in Zimbabwe», *Personality and Individual Differences*, № 11(7), pp. 651–656, 1990.
- [23] Azerbaijani teacher. Agency of the Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan. [Online]. Available: <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=5642&fbclid=IwAR3RarYzRg-1z7w968BpGtIoq5CiU9bVPRPnLUalSbtT-faHEkGez5z0A9Y>
Application date: June 05, 2023.

*Стаття надійшла до редакції
12 червня 2023 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)-28-43](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-28-43)

УДК 159.923(082)

Бондарчук Олена Іванівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології управління
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>
bei.07@ukr.net

Пінчук Наталія Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології управління
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-1904-804X>
tacya3@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ: СУТНІСТЬ, ІНДИКАТОРИ, УМОВИ ПІДТРИМКИ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ І В ПОВОЄННИЙ ЧАС

Анотація. У статті висвітлено сутність, індикатори, умови підтримки та відновлення під час війни і в повоєнний час. Визначено основні фактори, що загрожують здоров'ю дорослої особистості в умовах війни. Констатовано, що здоров'я як багатоаспектний феномен доцільно розглядати як системну якість, як предмет міждисциплінарного дослідження, як складний і глобальний соціокультурний феномен в цілому. Подано базові принципи і підходи до дослідження феномену психологічного здоров'я у зіставленні його з психічним. Виокремлено рівні здоров'я (фізичне здоров'я, психічне і психологічне), які в сукупності визначають здоров'я особистості загалом. Показано, що на рівні психологічного здоров'я особливого значення набуває ціннісне ставлення до себе і до життя, що зумовлює свободу вибору, здатність творити й вдосконалювати світ, визначає інтерес до самопізнання, самовизначення, самореалізації свого творчого Я тощо. Подано основні критерії та індикатори психологічного здоров'я, що лише в сукупності визначають його сформованість (автопсихологічна компетентність; детермінація поведінки мотивами особистісного та

духовного розвитку; незалежність, самостійність і відповідальність вчинків; максимально творче використання суб'єктом своїх здібностей; конструктивне ставлення до життєвих труднощів, негативного зворотного зв'язку та ін.). Охарактеризовані умови й засоби підтримки психологічного здоров'я на внутрішньоособистісному, міжособистісному та інституціональному рівнях. Наведені практичні рекомендації щодо підтримки психологічного здоров'я особистості, що ґрунтуються на відомих «правилах чистоти». Окреслено перспективи дослідження, пов'язані з потребою широкомасштабного дослідження психологічного здоров'я особистості, які можна врахувати при розробленні та апробації програми його підтримки й відновлення.

Ключові слова: здоров'я; психічне здоров'я; психологічне здоров'я; психологічне благополуччя; доросла особистість; стрес; копінг-стратегії.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань сьогодення, що постає перед українцями є збереження свого психічного й психологічного здоров'я, щоби після перемоги мати можливість відновлювати себе й країну, будувати квітучу державу й власне майбутнє.

Водночас в умовах широкомасштабної війни актуалізувалася сукупність факторів, що загрожують здоров'ю особистості в умовах війни. Йдеться про:

- загрозу фізичному здоров'ю і життю в наслідок злочинних дій агресора чи інших кризових умов;
- ризик набуття психосоматичних і невротичних розладів через екстремальний стрес в умовах війни;
- велику ймовірність розвитку симптомів професійного вигорання через ускладнення умов праці внаслідок перманентного впливу кризових умов різного характеру;
- переживання втрати, горя, комплекс провини вцілілого в умовах невизначеності тощо;
- недостатній рівень особистісної готовності до емоційної саморегуляції та самопідтримки значної кількості громадян України [1].

Ці фактори значно утруднюють виконання завдань збереження здоров'я українців і зумовлюють доцільність поглибленого психологічного дослідження даного феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що психологічні проблеми здоров'я загалом, і психічного й психологічного

здоров'я зокрема привертають велику увагу вітчизняних і зарубіжних науковців. Ще у крос-культурному дослідженні Ш. Шварца наприкінці 80-х на початку 90-х років було визначено цінність здоров'я як одну з важливих у контексті безпеки людини [2], що спричинило дослідження ціннісного виміру даного феномену в цілому ряді робіт, як, зокрема [3], [4] та ін.

Досліджувалися різноманітні аспекти психології здоров'я (професійний [5], клінічний [6], соціокультурний [7], освітній [8] та ін.) і його зв'язку з суб'єктивним благополуччям людини [9], [10] та ін.

Значну кількість праць присвячено розгляду питання про психічне й психологічне здоров'я та їх співвідношення. У цих працях психічне здоров'я постає як одна з загальних характеристик особистості, що пов'язана з її внутрішнім світом і забезпечує успішне функціонування особистості в соціумі, натомість психологічне здоров'я розглядається в контексті автентичного існування, постійного діалогу із внутрішнім світом, внутрішньої узгодженості з власними діями тощо [11], [12] та ін.

Разом з тим, єдиного підходу до розуміння психологічного здоров'я, його співвідношення з психічним здоров'ям наразі не існує. Доволі велика частина науковців ототожнює психічне й психологічне здоров'я ([13], [14] та ін.), інші дослідники відокремлюють психологічне здоров'я від психологічного, водночас пропонуючи різні його показники ([15], [16] та ін.). Це утруднює визначення умов підтримки та відновлення психологічного здоров'я особистості під час війни і в повоєнний час й актуалізує проблему їх вивчення.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета: визначити сутність і індикатори психологічного здоров'я дорослої особистості та психологічні умови його підтримки в кризових умовах сьогодення.

Завдання:

1) за результатами теоретичного аналізу літератури визначити сутність та індикатори психологічного здоров'я дорослої особистості;

2) виявити умови підтримки й відновлення психологічного здоров'я дорослої особистості у кризових умовах сьогодення, зокрема, під час широкомасштабної війни в Україні та в повоєнний період.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Дослідження ґрунтується на концептуальних положеннях раціогуманістичного підходу (Г. Балл [17] та ін.); концепції про особистісне

та психологічне здоров'я (С. Максименко [18], Т. Титаренко [19] та ін.), багатомірної моделі психологічного благополуччя (К. Ріфф [20] та ін.); теорії самодетермінації (автономності) (Е. Десі, Р. Райан [21] та ін.), основних підходи до особистісного зростання в цілому ([J. Fadiman](#), [R. Frager](#) [22] та ін.), що дозволяють виокремлювати когнітивний, емоційний, соціальний та поведінковий виміри психологічного здоров'я на різних щаблях функціонування особистості.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставленої мети використано теоретичні методи наукового дослідження: теоретичний аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у психологічній літературі, узагальнення, систематизація з метою визначення сутнісних характеристик психологічного здоров'я особистості та умов його підтримки в час війни і повоєнний період.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Теоретичний аналіз наукових джерел дозволяє дійти висновку про багатогранне тлумачення здоров'я: як системної якості, що характеризує людське буття в його цілісності, визначає стратегію життя, відповідно мусить бути цілісністю наукового бачення даного феномену; як предмет міждисциплінарного дослідження, що не можна обмежувати окремими аспектами буття людини; як складний і глобальний соціокультурний феномен в цілому [23]. Щодо останнього слід зазначити, що здоров'я як базову цінність визнано практично в усіх культурах, до того йдеться про «оздоровлення» суспільства через резистентність особистості до несприятливого впливу соціального середовища, імунітет до «соціальних хвороб», просування здоров'я в ранг не лише особистісної, але й соціальної цінності [вебінар, Максименко підручник]

У преамбулі до Статуту Всесвітньої Організації Охорони здоров'я (ВООЗ/WHO) акцентується увага на тому, що зазначений феномен є станом повного фізичного, душевного та соціального благополуччя, а не лише відсутністю хвороб та фізичних дефектів [24].

Психологічне здоров'я є важливою складовою здоров'я в цілому, при визначенні сутності якого, на наш погляд, слід урахувати такі основні принципи й підходи:

- *системність* (Р. Стернберг [25] та ін.): відмова від трактування здоров'я як не хвороби, виокремлення системних, а не ізольованих критеріїв здоров'я, розгляд здоров'я як системи, що має складну, рівневу будову;

- *холізм* (Т. Титаренко [26] та ін.): психологічне здоров'я як інтегративна характеристика особистості, що формується протягом всього її життєвого шляху;

- *акмеологічний підхід* (С. Пальчевський [27] та ін.): психологічне здоров'я як здатність і можливість особистості до активної творчої самореалізації в діяльності;

- *генетичний підхід* (С. Максименко [28] та ін.): вивчення здоров'я у розвитку, його становлення та вдосконалення, прогнозування перспектив тощо.

Виходячи з означених положень й підходів, виокремлюємо такі рівні здоров'я в цілому:

- *фізичний*: фізичне здоров'я, що є основою для розгортання цілісної системи здорової особистості в контексті здорового образу життя. Воно визначається функціональними можливостями органів і систем людського організму, що забезпечують енергію для повсякденного життя, полегшують адаптацію до навколишнього середовища, допомагають виживати в екстремальних ситуаціях;

- *психічний*: психічне здоров'я, що характеризує психічну діяльність індивіда з огляду на адекватність сприйняття реальності та реакцій на зовнішні подразники; забезпечує саморегуляцію поведінки та діяльності, адекватну умовам довкілля; сприяє динамічній рівновазі людини з довкіллям і соціальним середовищем, дозволяє людині повноцінно виконувати соціальні функції);

- *соціальний і духовний*: психологічне здоров'я, що є інтегративною динамічною характеристикою особистості, сутність якої полягає в поступовому усвідомленні та прийнятті особливостей свого психічного розвитку, своєї особистості, своєї індивідуальності, активній позиції самої людини, її зацікавленості у своєму психічному розвитку, особистісному та духовному зростанні, орієнтації не лише на зовнішні норми, але й на внутрішні орієнтири, гармонізації стосунків зі світом. Фактично психологічне здоров'я людини визначається насамперед тим, наскільки в неї пробуджений інтерес до самопізнання, самовизначення, самореалізації свого творчого Я, духовні цінності, бажання підтримувати й розвивати життя на Землі. Контекст соціального на даному рівні визначається насамперед соціальною відповідальністю людини за життя.

Нами визначено такі основні критерії та індикатори психологічного здоров'я, що лише в сукупності визначають його сформованість.

Автопсихологічна компетентність, орієнтація на здобуття знань про внутрішній світ людини, умови та можливості його розвитку,

усвідомленість власних потреб, мотивів, емоцій, думок, способів дій, власного призначення в світі, адекватна самооцінка, здатність до саморегуляції та самоконтролю.

Детермінація поведінки мотивами особистісного та духовного розвитку, самовдосконалення, ціннісне ставлення до здоров'я, пріоритет духовних цінностей.

Незалежність, самостійність і відповідальність вибору позиції, життєвого шляху, вчинків.

Максимально творче використання суб'єктом своїх здібностей, схильностей у процесі просоціальної діяльності за покликанням.

Конструктивне ставлення до життєвих труднощів, негативного зворотного зв'язку та життєвих труднощів.

Гуманістична спрямованість і асертивність: ставлення до себе та інших як до гідної особистості, повага до потреб і прав інших людей та своїх власних, сприяння іншим людям у задоволенні їхніх базових потреб, сприяння розвитку інших і саморозвитку.

Відкритість зовнішньому світу, реалістичне, вільне від забобонів та упереджень сприйняття дійсності та здатність на цій основі установлювати гармонійні міжособистісні стосунки, використовувати адекватні ситуації копінг-стратегії.

Як наслідок, йдеться про психологічне благополуччя особистості, задоволеність собою і своїм життям у цілому.

Щодо умов підтримання й відновлення психологічного здоров'я слід зазначити, що під час випробувань й викликів сьогодення надзвичайно важливе значення набуває здатність особистості до саморегуляції, яка забезпечує підтримку балансу між психічними витратами й відновленням особистісних ресурсів.

На рівні особистості йдеться про активізацію своєї діяльності в діяльності, яка по можливості покращує світ чи принаймні простір навколо себе. При цьому варто приймати свої можливості, не вимагати від себе неможливого, випалюючи всі ресурси, натомість працювати розмірено, зберігати звички й ритуали буденного життя, за потреби – конструювати нові. Бажано періодично відволікатися від новин, і разом з тим проживати свої емоції, підтримуючи зв'язок із людьми, які складають екологічне коло спілкування, не відмовляючи собі в маленьких радощах.

Надзвичайно дієвими для самопідтримки і відновлення психологічного здоров'я є так звані 7 східних «правил чистоти», які стали достатньо відомими після публікації у 2013 році книги К.Грюбер і С.Хаубюлле «Візуальна культура сучасного Близького сходу» [29].

Екстраполюючи дані правила на сьогоднішній день, їх можна трактувати наступним чином.

Правило 1. «Чистота рук». У межах цього правила наголошується про принцип «брати – віддавати», а саме протягувати руку допомоги іншим, за потреби шукати і користуватися підтримкою інших. Також звертається увага на необхідності добрих справ, благодійності, фінансової підтримки ЗСУ. В цьому ключі важливим є здійснювати посильну допомогу, яка наблизитиме нашу Перемогу. Важливим є заняття творчістю (діяльність руками), або застосовувати будь-яку творчу діяльність (малювання, ліплення, плетіння тощо), що допоможе проявити та висловити свої переживання.

Правило 2. «Чистота вух» означає використання емпатійного слухання (слухати серцем) – слухати не для того, щоб відповісти, а щоб почути, зрозуміти співрозмовника. Для цього варто використовувати перефразування, резюмування, уточнення, групування тощо.

У межах цього правила наголошується на необхідності дотримання інформаційної гігієни, яка виступає потужною зброєю на інформаційному фронті, оскільки фейки розповсюджуються з шаленою швидкістю переходячи на гіперзвук. Тож виваженість, холодний розрахунок, а подекуди і недовіра до сумнівних каналів стає життєво важливою.

Прослуховування музики, медитація, танці допомагають відволіктися від новин, буденності, обов'язків. Це можливість побути наодинці з собою або партнером в моменті – тут і тепер.

Правило 3. «Чистота очей» розуміється як концентрація на конструктивних аспектах. Через екстремальні стреси під час війни зростає кількість деструктивних інтерпретацій ситуацій, знижуються вміння адекватно реагувати на невдачі і втрати; слабнуть механізми саморегуляції. Тому важливим є розширення розуміння та пояснень ситуації з різних аспектів.

Наголошується на важливості дивитися вглиб себе, намагатися зрозуміти, проговорювати свої емоційні переживання і приймати усі свої емоції. Адже коливання емоцій в даній ситуації – це нормально, ненормально – жити у війні.

Важливим є також споглядання прекрасного: природи, витворів мистецтва, тварин, театру тощо, усього того, що приносить вам радість, задоволення, підвищує настрій. Або ж використовувати візуалізацію як створення в уяві візуальних образів різного характеру.

Правило 4. «Чистота мови» має на увазі створення кола підтримки: за необхідності просити про допомогу і надавати її, уникати порівнянь, знецінювань – не постійно приймати, підтримувати і хвалити, а

усвідомлювати всю важливість будь-якого явища для іншої людини, надавати іншим позитивний зворотній зв'язок.

Правило 5. «Чистота тіла і одягу» наголошує на важливості догляду за собою як прояву уваги до себе: водні процедури (душ, ванна, басейн); масаж, релаксаційні, дихальні вправи, *mindfulness* – практика усвідомленості шляхом застосування технік медитації; фізична активність; режим сну.

Правило 6. «Чистота думок» актуалізує значення позитивного мислення (і це не про «рожеві окуляри», відсутність заперечень, зниження критичності) – це аналіз та дослідження усіх аспектів ситуації, як негативних, так і позитивних, обмежуючих і ресурсних.

Значущим є підвищення усвідомлювання через поглиблення рефлексивності й вироблення більш багатовимірного і реалістичного погляду на різні аспекти діяльності (сенси, цілі, способи і умови їх досягнення, необхідні ресурси, можливі труднощі тощо) і на себе як її суб'єкта (сильні й слабкі сторони, накопичений досвід). Також підкреслюється необхідність підтримки життєвого балансу (робота – відпочинок, напруга – розслаблення).

Правило 7. «Чистота душі й серця» розуміється як важливість дотримання внутрішньої рівноваги через глибинне усвідомлення себе, своїх прагнень і мрій, можливостей і обмежень, своєї місії. Підкреслюється увага до реалізації свого духовного розвитку як здатності любити, радіти життю в усіх його проявах.

На *рівні міжособистісної взаємодії* йдеться про обмеження (по можливості) негативного впливу зовнішнього середовища на себе і на інших учасників комунікації, доцільність зосередження на конструктивній діяльності з допомоги собі та іншим. Безперечно при цьому важливо звертати першочергову увагу на психічний та емоційний стан людини (свій та іншої людини), за потреби надавати першу психологічну допомогу чи перенаправити до відповідного фахівця.

У ситуації війни важливим є самовизначення у власній позиції та прийняття позицій інших залежно від особистісного ресурсу учасників взаємодії (хтось може поєднувати різні види активності – професійної, волонтерської та ін., комусь це буде доволі важко), регулярна комунікація з екологічним колом спілкування, обговорення та, за можливості, спільне переживання значущих подій. Значущим є вміння мотивувати себе та інших учасників комунікації на основі позитивного мислення до складання планів та можливості їхньої реалізації зараз і після перемоги.

Важливим для підтримки й відновлення психологічного здоров'я у повоєнний час є вирішення таких основних завдань розвитку здоров'я в цілому, на *інституціональному рівні*:

- комплексне, широкомасштабне дослідження здоров'я на всіх рівнях на основі чітких критеріїв і показників;
- вироблення єдиної медико-психолого-педагогічної програми сприяння здоров'ю людини, узгодження дій фахівців відповідних сфер суспільного життя;
- підготовка фахівців, здатних забезпечити умови для підтримки, відновлення та підвищення рівня здоров'я людини та здійснити відповідний моніторинг.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

За результатами теоретичного аналіз літератури визначено розмаїття підходів до вивчення здоров'я як системної якості, як предмета міждисциплінарного дослідження, як складного й глобального соціокультурного феномену в цілому.

Базовими принципами і підходами до дослідження феномену психологічного здоров'я у зіставленні його з психічним є.

Виокремлено рівні здоров'я (фізичне здоров'я, психічне і психологічне), які в сукупності визначають рівень здоров'я особистості загалом. Показано, що на рівні психологічного здоров'я особливого значення набуває ціннісне ставлення до себе і до життя, що зумовлює свободу вибору, здатність творити й вдосконалювати світ, визначає інтерес до самопізнання, самовизначення, самореалізації свого творчого Я тощо.

Подано основні критерії та індикатори психологічного здоров'я, що лише в сукупності визначають його сформованість (автопсихологічна компетентність; детермінація поведінки мотивами особистісного та духовного розвитку; незалежність, самостійність і відповідальність вчинків; максимально творче використання суб'єктом своїх здібностей; конструктивне ставлення до життєвих труднощів, негативного зворотного зв'язку та ін.).

Виокремлено умови і засоби підтримки психологічного здоров'я на внутрішньоособистісному (ґрунтуються на розвитку здатності особистості до саморегуляції) міжособистісному (створення екологічного кола спілкування) та інституціональному (широкомасштабне дослідження, розробка і впровадження програми сприяння психологічному здоров'ю громадян всієї країни). Наведено практичні рекомендації щодо підтримки психологічного здоров'я особистості, виходячи із 7 східних правил «чистоти».

Перспективи подальших досліджень. Наразі актуальним уявляється проведення широкомасштабного дослідження психологічного

здоров'я особистості, які можна врахувати при розробленні програми його підтримки й відновлення на інституціональному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] О. Бондарчук, Н. Пінчук, «Психологічне здоров'я особистості в умовах війни і повоєнний час», Серія міжнар. вебінарів (Україна-Польща-Ізраїль), Вебінар 1, 22 берез. 2023 р. [Електронний ресурс]. Доступно: https://www.youtube.com/watch?v=wu_3WBBpfy0 Дата звернення: Серп. 25, 2023.
- [2] Sh. H. Schwartz, «Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries», *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 25, p. 1-65, 1992. ISSN 0065-2601, ISBN 9780120152254 [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)
- [3] А. В. Кічук, «Психологічне здоров'я особистості як цінність і предмет сучасного психологічного знання», *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*, вип. 1, с. 36–40, 2019.
- [4] R. R. Lau, K. A. Hartman, & J. E. Ware, «Health as a value: Methodological and theoretical considerations», *Health Psychology*, № 5(1), p. 25–43, 1986. <https://doi.org/10.1037/0278-6133.5.1.25>
- [5] *Occupational Health Psychology*; S. Leka, J. Houdmont, Eds. John Wiley & Sons, 2010.
- [6] S. Liu, R.-Y. Zhang, T. Kishimoto, «Analysis and prospect of clinical psychology based on topic models: hot research topics and scientific trends in the latest decades Psychology», *Health & Medicine*, № 26(4), p. 395–407, 2021. <https://doi.org/10.1080/13548506.2020.1738019>
- [7] A. Moore, J. Grime, P. Campbell, J. Richardson, «Troubling stoicism: Sociocultural influences and applications to health and illness behaviour», *Health*, № 17(2), p. 159–173, 2013. <https://doi.org/10.1177/1363459312451179>
- [8] C. Hammond, «Impacts of lifelong learning upon emotional resilience, psychological and mental health: fieldwork evidence», *Oxford Review of Education*, № 30:4, p. 551–568, 2004. <https://doi.org/10.1080/0305498042000303008>
- [9] D. L. Blustein, «The role of work in psychological health and well-being: A conceptual, historical, and public policy perspective», *American Psychologist*, № 63(4), p. 228–240, 2008. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.63.4.228>

- [10] M. Yildirim, G. Arslan, Exploring the associations between resilience, dispositional hope, preventive behaviours, subjective well-being, and psychological health among adults during early stage of COVID-19, *Current Psychology*, № 41, p. 5712–5722, 2022. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01177-2>
- [11] Д. Костюк, В. Костюк, «Психічне та психологічне здоров'я особистості: поняття, зміст та критерії», *Вісник Національного університету оборони України*, № 50(2), с. 45–50, 2019. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2018-50-2-45-50>
- [12] І. Я. Коцан, Г. В. Ложкін, М. І. Мушкевич, Психологія здоров'я людини. Луцьк, Україна: РВВ Вежа; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011.
- [13] Л. М. Карамушка, *Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати під час війни*. Київ, Україна: Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.academia.edu/81342341/> Дата звернення: Серп. 29, 2023.
- [14] T. Hu, D. Zhang, J. Wang, R. Mistry, G. Ran, X. Wang, «Relation between Emotion Regulation and Mental Health: A Meta-Analysis Review», *Psychological Reports*, № 114(2), p. 341–362. 2014. <https://doi.org/10.2466/03.20.PR0.114k22w4>
- [15] С. Д. Максименко, «Особливості прогнозування внутрішніх ліній психічного здоров'я особистості», *Проблеми сучасної психології*, № 2, с. 4–14, 2013.
- [16] R. J. Donatelle, P. Ketcham, «Promoting and Preserving Your Psychological Health», in *Access to Health, 15th Edition*. Pearson, 2017.
- [17] Г. О. Балл, «Раціогуманістичний підхід до визначення засад ціннісно налаштованої соціальної поведінки», *Психологія і особистість*, № 2(1), с. 6–22, 2015.
- [18] С. Максименко, К. Максименко, «Психологічне здоров'я та його порушення», *Проблеми сучасної психології*, № 18, с. 3–14, 2019.
- [19] Т. М. Титаренко, *Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації*. Кропивницький, Україна : Імекс-ЛТД, 2018.
- [20] C. D. Ryff, B. Singer, G. D. Love, «Positive health: Connecting well-being with biology», *Philosophical Transactions of The Royal Society B. Biological Sciences*, № 359(1449), p. 1383–1394, 2004. <http://dx.doi.org/10.1098/rstb.2004.1521>
- [21] E. L. Deci, R. M. Ryan, «Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development and health», *Canadian Psychology*, vol. 49(3), p. 182–185, 2008. <https://doi.org/10.1037/a0012801>

- [22] J. Fadiman, R. Frager, *Personality and personal growth*. 5 Ed. Prentice Hall, Upper Saddle River, N.J., 2002.
- [23] О. В. Креденцер, «Теоретичний аналіз основних підходів до визначення поняття «здоров'я» в психології», *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*, т. I, вип. 55, с. 44–50, 2020.
- [24] WHO. Basic Documents. 49th Ed. 2020. *Constitution Of The World Health Organization*. [Online]. Available: https://apps.who.int/gb/bd/pdf_files/BD_49th-en.pdf#page=6
Application date: August 29, 2023.
- [25] R. J. Sternberg, «Culture and Intelligence», *American Psychologist*, № 59(5), p. 325–338, 2004. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.5.325>
- [26] Т. М. Титаренко, М. С. Дворник, В. О. Климчук та ін. *Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій*. Кропивницький, Україна : Імекс-ЛТД, 2019.
- [27] С. С. Пальчевський, *Акмеологія*. Київ, Україна : Кондор, 2008.
- [28] С. Максименко, «Життєвий шлях особистості як базова категорія генетичної психології», *Збірник наукових праць. Психологічні науки*, вип. 2.12(103), с. 5–13, 2014.
- [29] C. Gruber, S. Haugbolle, *Visual Culture in the Modern Middle East: Rhetoric of the Image*. Indiana University Press, 2013.

PSYCHOLOGICAL HEALTH OF PERSONALITY: THE ESSENCE, INDICATORS, CONDITIONS OF SUPPORT AND RECOVERY DURING THE WAR AND IN THE POST-WAR PERIOD

Olena Bondarchuk,

Dr Prof, Head of Department of Management Psychology,
of the Central Institute of Postgraduate Education of the
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>
bei.07@ukr.net

Nataliia Pinchuk,

PhD, Docent of Department of Management Psychology,
of the Central Institute of Postgraduate Education
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-1904-804X>
tacya3@gmail.com

Abstract. The article highlights the essence, indicators, conditions of support and recovery during the war and in the post-war period. The main factors that threaten the health of an adult in war conditions have been identified. It was established that health as a multifaceted phenomenon should be considered as a systemic quality, as a subject of interdisciplinary research, as a complex and global socio-cultural phenomenon as a whole. The basic principles and approaches to the study of the phenomenon of psychological health in comparison with mental health are presented. Levels of health (physical, mental and psychological health) are singled out, which together determine the health of the individual in general. It is shown that at the level of psychological health, a valuable attitude to oneself and to life acquires special importance, which determines freedom of choice, the ability to create and improve the world, determines the interest in self-knowledge, self-determination, self-realization of one's creative self, etc. The main criteria and indicators of psychological health are presented, which only collectively determine its formation (self-psychological competence; determination of behaviour by motives of personal and spiritual development; independence, self-reliance and responsibility for actions; maximum creative use of the subject's abilities; constructive attitude to life's difficulties, negative feedback, etc.). The conditions and means of psychological health support at the intrapersonal, interpersonal, and institutional levels are characterized. Practical recommendations for maintaining the psychological health of an individual based on the well-known "rules of cleanliness" are given. Research perspectives related to the need for a large-scale study of the psychological health of an individual are outlined, which can be taken into account when developing and approving a program for its support and recovery.

Key words: health; mental health; psychological health; psychological well-being; adult personality; stress; coping strategies.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] O. Bondarchuk, N. Pinchuk, «Psykhologichne zdorovia osobystosti v umovakh viiny i povoiennyi chas», Seriiia mizhnar. vebinariv (Ukraina-Polshcha-Izrail), Vebinar 1, 22 berez. 2023 r. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://www.youtube.com/watch?v=wu_3WBBpfy0 Data zvernennia: Serp. 25, 2023.
- [2] Sh. H. Schwartz, «Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries», Advances in

- Experimental Social Psychology, vol. 25, p. 1-65, 1992. ISSN 0065-2601, ISBN 9780120152254 [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)
- [3] A. V. Kichuk, «Psykhologichne zdorovia osobystosti yak tsinnist i predmet suchasnoho psykhologichnoho znannia», Naukovyi visnykh Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii Psykhologichni nauky, vyp. 1, s. 36–40, 2019.
- [4] R. R. Lau, K. A. Hartman, & J. E. Ware, «Health as a value: Methodological and theoretical considerations», Health Psychology, № 5(1), p. 25–43, 1986. <https://doi.org/10.1037/0278-6133.5.1.25>
- [5] Occupational Health Psychology; S. Leka, J. Houdmont, Eds. John Wiley & Sons, 2010.
- [6] S. Liu, R.-Y. Zhang, T. Kishimoto, «Analysis and prospect of clinical psychology based on topic models: hot research topics and scientific trends in the latest decades Psychology», Health & Medicine, № 26(4), p. 395–407, 2021. <https://doi.org/10.1080/13548506.2020.1738019>
- [7] A. Moore, J. Grime, P. Campbell, J. Richardson, «Troubling stoicism: Sociocultural influences and applications to health and illness behaviour», Health, № 17(2), p. 159–173, 2013. <https://doi.org/10.1177/1363459312451179>
- [8] C. Hammond, «Impacts of lifelong learning upon emotional resilience, psychological and mental health: fieldwork evidence», Oxford Review of Education, № 30:4, p. 551–568, 2004. <https://doi.org/10.1080/0305498042000303008>
- [9] D. L. Blustein, «The role of work in psychological health and well-being: A conceptual, historical, and public policy perspective», American Psychologist, № 63(4), p. 228–240, 2008. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.63.4.228>
- [10] M. Yıldırım, G. Arslan, Exploring the associations between resilience, dispositional hope, preventive behaviours, subjective well-being, and psychological health among adults during early stage of COVID-19, Current Psychology, № 41, p. 5712–5722, 2022. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01177-2>
- [11] D. Kostiuk, V. Kostiuk, «Psykhichne ta psykhologichne zdorovia osobystosti: poniattia, zmist ta kryterii», Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, № 50(2), s. 45–50, 2019. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2018-50-2-45-50>
- [12] I. Ya. Kotsan, H. V. Lozhkin, M. I. Mushkevych, Psykhologhiia zdorovia liudyny. Lutsk, Ukraina: RVV Vezha; Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2011.

- [13] L. M. Karamushka, Psykhichne zdorovia osobystosti pid chas viiny: yak yoho zberehty ta pidtrymaty pid chas viiny. Kyiv, Ukraina: In-t psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.academia.edu/81342341/> Data zvernennia: Serp. 25, 2023.
- [14] T. Hu, D. Zhang, J. Wang, R. Mistry, G. Ran, X. Wang, «Relation between Emotion Regulation and Mental Health: A Meta-Analysis Review», Psychological Reports, № 114(2), p. 341–362. 2014. <https://doi.org/10.2466/03.20.PR0.114k22w4>
- [15] S. D. Maksymenko, «Osoblyvosti prohnozuvannia vnutrishnikh liniy psykhnichnoho zdorovia osobystosti», Problemy suchasnoi psykholohii, № 2, s. 4–14, 2013.
- [16] R. J. Donatelle, P. Ketcham, «Promoting and Preserving Your Psychological Health», in Access to Health, 15th Edition. Pearson, 2017.
- [17] H. O. Ball, «Ratsiohumanistychnyi pidkhid do vyznachennia zasad tsinnisno nalashtovanoi sotsialnoi povedinky», Psykhologhiia i osobystist, № 2(1), s. 6–22, 2015.
- [18] S. Maksymenko, K. Maksymenko, «Psykhologichne zdorovia ta yoho porushennia», Problemy suchasnoi psykholohii, № 18, s. 3–14, 2019.
- [19] T. M. Tytarenko, Psykhologichne zdorovia osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloi travmatyzatsii. Kropyvnytskyi, Ukraina : Imeks-LTD, 2018.
- [20] C. D. Ryff, B. Singer, G. D. Love, «Positive health: Connecting well-being with biology», Philosophical Transactions of The Royal Society B. Biological Sciences, № 359(1449), p. 1383–1394, 2004. <http://dx.doi.org/10.1098/rstb.2004.1521>
- [21] E. L. Deci, R. M. Ryan, «Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development and health», Canadian Psychology, vol. 49(3), p. 182–185, 2008. <https://doi.org/10.1037/a0012801>
- [22] J. Fadiman, R. Frager, Personality and personal growth. 5 Ed. Prentice Hall, Upper Saddle River, N.J., 2002.
- [23] O. V. Kredentser, «Teoretychnyi analiz osnovnykh pidkhodiv do vyznachennia poniattia «zdorovia» v psykholohii», Aktualni problemy psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy, t. I, vyp. 55, s. 44–50, 2020.
- [24] WHO. Basic Documents. 49th Ed. 2020. Constitution Of The World Health Organization. [Online]. Available: https://apps.who.int/gb/bd/pdf_files/BD_49th-en.pdf#page=6 Application date: August 29, 2023.

- [25] R. J. Sternberg, «Culture and Intelligence», *American Psychologist*, № 59(5), p. 325–338, 2004. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.5.325>
- [26] Т. М. Тятаренко, М. С. Дворник, В. О. Климчук та ін. *Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій*. Кривий Ріг: Імекс-ЛТД, 2019.
- [27] С. С. Палчевський, *Акмеологія*. Київ, Україна: Кондор, 2008.
- [28] С. Максименко, «Життєві шляхи особистості як базова категорія сучасної психології», *Збірник наукових праць. Психологічні науки*, вип. 2.12(103), с. 5–13, 2014.
- [29] C. Gruber, S. Haugbolle, *Visual Culture in the Modern Middle East: Rhetoric of the Image*. Indiana University Press, 2013.

*Стаття надійшла до редакції
13 вересня 2023 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)-44-55](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-44-55)

УДК 159.922.8:159.944.4

Брюховецька Олександра Вікторівна,

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри психології та особистісного розвитку

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

<https://orcid.org/0000-0002-4884-2878>

ciparisab011@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Анотація. У статті презентовано результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження психологічних особливостей переживання самотності у юнацькому віці. Аналізується самотність як проблема сучасної молоді. Акцентується увага на міждисциплінарному характері наукового вивчення цієї проблеми. З'ясовано, що самотність це соціально-психологічне явище, яке характеризується глибоким суб'єктивним емоційним переживанням, пов'язаним з відсутністю близьких, позитивних емоційних зв'язків з людьми та зі страхом їх втрати в результаті вимушеної соціальної ізоляції, або ізоляції, що має психологічні причини. Наведені результати дослідження соціально-психологічних особливостей переживання самотності у юнацькому віці. На основі проведеного емпіричного дослідження рівня відчуття самотності у юнаків виявлено, що кожен третій досліджуваний відчуває стан самотності різної інтенсивності. Діагностика глибини переживання самотності у юнаків виявила, що переважній більшості досліджуваних властиве неглибоке переживання самотності. У більшості досліджуваних відсутні хронічні ознаки та тривала нездатність встановити зв'язки з іншими людьми, тобто переважає ситуативна самотність внаслідок порушення моделей соціальних зв'язків. З'ясовано, що існує широкий діапазон копінг-стратегій подолання самотності, орієнтованих на емоції чи проблему, активних або пасивних, когнітивних, емоційних, поведінкових, а також конструктивних чи деструктивних. Успішність подолання самотності залежить від вибору юнаками адекватної копінг-стратегії у момент зіткнення зі складними обставинами і проблемами.

Ключові слова: самотність; стрес; спілкування; переживання самотності; копінг-стратегії; юнацький вік.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена значним інтересом у вивченні феномену самотності в системі різних наук, особливо психології, частим зверненням до цієї проблеми у зв'язку з дослідженнями інших психологічних феноменів та практичною нагальністю у розкритті особливостей переживання самотності як соціально-психологічної реальності.

Серед багатьох проблем, пов'язаних з неухильним погіршенням психологічного здоров'я населення, зокрема, молоді, в останні десятиліття виділяється і стає все більш вираженою проблема самотності. Людина стає самотньою тоді, коли усвідомлює неповноцінність, поверховість своїх стосунків з людьми, особисто значущими для неї, коли вона відчуває гострий дефіцит задоволення в спілкуванні.

Самотність є одним із найзначніших психогенних факторів, що впливає на емоційний стан ізольованої, відчуженої людини. У міру збільшення часу перебування людини в умовах самотності, актуалізується потреба у спілкуванні. До самотності схильна велика кількість людей, а потреба «на когось спертися» виникає навіть у сильних особистостей, оскільки прагнення людини до спілкування обумовлено її соціальною природою. Напружені, нестійкі соціальні, економічні, екологічні умови, що наразі склалися у нашому суспільстві, обумовлюють зростання різних відхилень в особистісному розвитку та поведінці як підростаючого покоління, так і дорослої людини.

Незважаючи на те, що самотність є природним переживанням юнацького періоду, пов'язаним із підготовкою до вступу в самостійне доросле життя, для сучасного покоління молоді це переживання стало однією з найчастіших причин звернення до психологічної служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психології феномен «самотність» став предметом уваги вчених порівняно недавно. Найбільшого розвитку дослідження самотності набули в США, де з'явилися і оформилися основні психологічні підходи до вивчення самотності: психодинамічний (Г. Зілбург, Г. Салліван, Ф. Фромм-Рейхман), феноменологічний (К. Роджерс), екзистенційний (К. Мустакас), соціологічний (К. Боумен, Д. Рісмен, Ф. Слейтер), інтеракціоністський (Р. Вейс), когнітивний (Д. Перлман, Д. Рассел та ін.), когнітивно-біхевіоральний (Д. Янг), інтимний (В. Дж. Дерлега, С. Маргуліс), загальносистемний (Дж. Фландерс).

У вітчизняній психології вкрай мало спеціальних робіт, присвячених самотності, її сутності, проявам, генезису. Наприкінці ХХ ст. з'явилися окремі наукові роботи, публікації, присвячених вивченню самотності як соціально-психологічного феномена (Н. Барінової, М. Боришевського, А. Бугайцова, В. Гриценко, О. Данчева, В. Лашук, С. Максименка, О. Погава, О. Саннікова, В. Сіляєва, І. Слободчикова, Т. Титаренко, Н. Хамітова, Ю. Швалб та ін). Основні підходи до розуміння копінг-поведінки розроблені такими зарубіжними дослідниками, як R. Lazarus, S. Folkman, R. Moss, J. Schaefer, E. Wethington, R. Kessler, C. Carver, M. Scheier, J. Weintraub.

Аналіз наукової літератури спонукає до висновку: поняття «самотність», «ізоляція» і «усамітнення» ряд авторів вживає як синонімічні, взаємозамінні, тому позначається необхідність зіставлення і розрізнення даних категорій. Зважаючи на стресогенність стану самотності, ми вважали важливим розглянути у своєму дослідженні копінг-стратегії переживання самотності дорослою особистістю (копінг-поведінка).

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета дослідження – дослідити соціально-психологічні особливості переживання самотності у юнацькому віці.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- визначити рівень відчуття самотності у юнаків;
- діагностувати глибину переживання самотності у юнаків.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Самотність як комплексний, психічний феномен виступає об'єктом різних гуманітарних наук: соціології, класичної соціальної філософії, антропології, психології та ін. Аналіз наукової літератури з проблеми самотності показав, що серед дослідників немає однозначного підходу у визначенні поняття «самотність», основних оцінок і характеристик цього складного переживання, причин його виникнення, а також особистісних рис і характеристик самотньої особистості. Однак загальним в різних психологічних і філософських підходах є розуміння самотності як стану людини, котра усвідомлює факт своєї відстороненості і відчуженості від світу інших людей. Відчуженість людини від інших людей може бути наслідком і реальної відсутності кола спілкування і значущих зв'язків, і сприйняття людиною своїх соціальних контактів як незадовільних [3], [5]. Ми розглядаємо самотність як соціально-психологічне явище, яке характеризується глибоким суб'єктивним емоційним переживанням,

пов'язаним з відсутністю близьких, позитивних емоційних зв'язків з людьми та зі страхом їх втрати в результаті вимушеної соціальної ізоляції, або ізоляції, що має психологічні причини.

Теоретичний аналіз досліджень з проблеми самотності показав, що даний стан в найгострішій формі проявляється у юнацькому віці, коли відбувається пошук власної ідентичності та зв'язків з навколишнім світом. Це пов'язано, передусім, з переходом на новий рівень самосвідомості, з посиленням потреб у самопізнанні, прийнятті та визнанні, спілкуванні і відокремленні, з кризою самооцінки.

До того ж переорієнтація спілкування з значущими дорослими на ровесників робить проблему взаємин з юнаками досить актуальною, а іноді і дуже болючою. Якщо юнаки у спілкуванні з друзями та однокласниками не отримують визнання та емоційного відгуку, якщо не задовольняються їхні потреби у соціальному самоствердженні, то у них виникає відчуття самотності. Потрібно зауважити, що самотність юнаків має свої природні особливості. «Психологія спілкування в юнацькому віці будується на основі суперечливого переплетення двох потреб: відокремлення і афіліації, тобто потреби в приналежності, включеності в якусь групу чи спільність. Відокремлення найчастіше виявляється в емансипації від контролю старших. Однак воно діє і в стосунках з однолітками» [1].

Існує кілька поглядів на юнацьку самотність. Перший – заперечення самого факту наявності цього стану у юнаків як вікової особливості. З цією точкою зору важко погодитися. Наступний погляд на самотність юнаків визнає його як явище соціальне за своєю суттю і поверхнєве, несерйозне за своєю природою (нібито відокремлення і відчуження в цьому віці не є внутрішніми, особистісними психологічними процесами, а деякими характеристиками юнацького соціального відношення до життя).

Визнаючи існування і психологічну наповненість юнацької самотності, необхідно відзначити, що якою б не була причина цієї самотності, найважливішим є те, як юнак сам сприймає цей стан і як він його використовує. Необхідно відзначити, що види самотності взагалі, і юнацької зокрема, можуть бути різні. Тимчасова самотність – найпоширеніший вид цього стану, що відноситься до короткочасних нападів почуття самотності. Воно настає в результаті значних стресових подій у житті, таких як смерть близької людини або розрив будь-яких відносин. Постійна самотність розвивається тоді, коли протягом тривалого часу підліток не може встановити задовольняючих його психосоціальних зв'язків.

Емоційна самотність є результатом відсутності тісної прихильності до певної особи або розриву подібних емоційних відносин. Самотність

може виникати внаслідок емоційної холодності батьків, «відкидання» з боку дорослих.

Поведінкова самотність виявляється в конфліктах, втраті зв'язку з оточуючими, відсутності значущих дружніх зв'язків або почуття спільності, не включення підлітка в референтну для нього групу ровесників. Така самотність може мати як активну (уникнення), так і пасивну форми.

Когнітивна самотність розглядається як стан, який переживається в результаті усвідомлення ним ситуації власної депривації (внутрішнього відчуття самотності, спустошеності). Когнітивна самотність може бути наслідком нерозуміння проблем підлітка з боку дорослих, різкої зміни пріоритетних установок у стосунках з однолітками, розбіжності інтересів, поглядів [5], [6].

Переживання самотності юнаками супроводжується розвитком ряду особистісних новоутворень і є обов'язковою складовою комплексу психоемоційних реакцій в ситуаціях конфлікту; в деяких особистісних процесах самотність слугує психологічним стабілізатором або дестабілізатором емоційних реакцій. Завдяки самотності юнак вчиться бути незалежним від постійного соціального підкріплення.

Водночас самотність ускладнює спілкування, перешкоджає встановленню інтимно-особистісних відносин, повноцінних довірчих контактів, формує негативний тип самосприйняття і може призвести до відчуття психологічного надриву. Крім того, самотність порушує розвиток мотиваційної сфери особистості (потреб, прагнень, почуттів) і, в цілому, перешкоджає повноцінному розвитку психіки й особистості. Стан самотності у юнака часто супроводжується почуттям власної некомпетентності, непотрібності, невпевненості в собі, низьким рівнем самоповаги, схильністю до ізоляції, підвищеної конфліктності [4].

Таким чином, актуалізація проблеми самотності, з одного боку, і необхідність вдосконалення підходів до його вивчення – з іншого, свідчать про необхідність проведення експериментального вивчення соціально-психологічних особливостей переживання самотності у підлітковому віці.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Вибірку досліджуваних склали 85 юнаків у віці 18–21 років, що навчаються у закладах вищої освіти м. Києва.

В емпіричному дослідженні використано такі методи дослідження:

- методика визначення суб'єктивного рівня відчуття самотності (Д. Рассела і М. Фергюсона), спрямована на визначення рівня самотності у юнаків;

- діагностичний опитувальник «Самотність» (С. Корчагіної), спрямований на визначення глибини переживання самотності у юнаків;
- методи математичної статистики (опрацювання даних з використанням комп'ютерної програми SPSS (версія 20.0)).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Аналіз соціально-психологічних особливостей переживання самотності у юнацькому віці ми почали з визначення суб'єктивного рівня відчуття самотності за методикою Д. Рассела і М. Фергюсона. Результати опитування юнаків виявилися наступними (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл результатів діагностики суб'єктивного відчуття самотності у юнаків

Респонденти	Рівні суб'єктивного відчуття самотності (кількість досліджуваних, у %)		
	низький рівень	середній рівень	високий рівень
Юнаки у віці 18 – 21 років	86,05	13,95	0

Як видно з табл. 1, результати відповідей респондентів за даною методикою розподілилися наступним чином: 86,05% опитаних мають низький рівень суб'єктивного відчуття самотності, 13,95 % досліджуваних мають середній рівень, високого рівня у досліджуваній групі виявлено не було.

Однак, якщо ретельно проаналізувати кількість набраних балів за методикою Д. Рассела і М. Фергюсона, то цілком стає зрозумілим, що низький рівень є не завжди однозначним: ми маємо 4 анкети з нульовою кількістю балів. Хоча додаткове спостереження показало, що ці анкети було заповнено досить експресивно, «аби швидше завершити», опитування за методикою С. Корчагіної тих самих юнаків показує інші результати – 12, 15, 18, 22 бали.

Таким чином, результати аналізу відповідей юнаків досліджуваної вибірки за опитувальником Д. Рассела, М. Фергюсона дозволяють говорити про те, що суб'єктивно не відчувають самотність лише 86,05 % досліджуваних, а кожен третій юнак відчуває стан самотності різної інтенсивності, причому 13,95 % опитаних переживають самотність на досить глибокому рівні.

Хоча слід зазначити, що у ході емпіричного дослідження юнакам складнішою в опитуванні виявилася методика Д. Рассела, М. Фергюсона: додаткові запитання, необхідність роз'яснень, тлумачення окремих тверджень свідчить про можливість певних відхилень у відповідях.

Результати опитування за методикою «Самотність» (С. Корчагіної) виявилися схожими: самотність не є актуальним станом переживання для 11,90 % досліджуваних, неглибоке переживання самотності властиве 74,41 % опитуваних, глибоко переживають самотність 14,28 % юнаків, що переконує у достовірності отриманих результатів за двома методиками (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл результатів діагностики за рівнями глибини переживання самотності у юнаків

Респонденти	Рівні глибини переживання самотності (кількість досліджуваних, у %)			
	не переживає зараз самотність	неглибоке переживання самотності	глибоке переживання актуальної самотності	дуже глибоке переживання самотності, заглибленість у цей стан
Юнаки у віці 18-21 років	11,90	74,41	14,28	0

Далі ми виявили за необхідне порівняти отримані бали за двома методиками по кожному з опитувальників і загальні середні бали. Виявилось, що не всі показники є однозначними у контексті порівняння за двома методиками: майже половина результатів не збігається у рівнях та відповідно у кількості балів, хоча загальний результат за двома методиками ми маємо майже однаковий, що зайвий раз переконує нас у суб'єктивності такого явища як самотність, зокрема юнацької.

Окремий інтерес представляє аналіз кількості виборів за окремими твердженнями. Найбільшу кількість балів за методикою Д. Рассела і М. Фергюсона було отримано за наступними твердженнями:

- «Я нещасливий, займаючись стількома справами на самоті»;
- «Мені нема з ким поговорити»;
- «Я застаю себе в очікуванні, що люди подзвонять або напишуть мені»;
- «Ті, хто мене оточує, не розділяють мої інтереси та ідеї»;
- «Я відчуваю себе покинутим»;
- «Мої соціальні відносини і зв'язки поверхові»;
- «Насправді ніхто як слід не знає мене»;
- «Люди навколо мене, але не зі мною».

За методикою С. Корчагіної найбільша кількість балів виявлена у відповідях на запитання:

- «Чи буває так, що Ви не знаходите розуміння у близьких (друзів)?».

- «Чи відчуваєте Ви перевантаженість поверховими соціальними контактами, що не дають можливість справжнього людського спілкування?».

Наведений перелік свідчить про доволі чітку тенденцію, пов'язану із дефіцитом емоційно-значущого спілкування, позитивних інтимних відносин з найближчим оточенням. Юнацьку самотність не завжди супроводжує соціальна ізоляція. Можна постійно перебувати серед людей, контактувати з ними і водночас відчувати свою психологічну ізоляцію.

На переживання стану самотності у юнацькому віці впливають не стільки реальні відносини, скільки ідеальне уявлення про те, якими вони повинні бути. Юнак, який має сильну потребу в спілкуванні, буде почувати себе самотнім і в тому випадку, якщо його контакти обмежені одним-двома людьми, а він би хотів спілкуватися з багатьма; водночас той, хто не відчуває такої потреби, може зовсім не відчувати самотності навіть в умовах повної відсутності спілкування з іншими людьми.

Одним з факторів, що сприяють самотності, є небажання опинитися в такій ситуації міжособистісного спілкування, за якої юнак піддається ризику отримати відмову у встановленні потрібних для нього взаємин, відчути збентеження і розчарування. Тому ворожість і пасивність є можливими причинами і одночасно наслідками самотності. Через побоювання негативних результатів прояву ініціативи у встановленні міжособистісних контактів стає все важче долати самотність, і страх, породжений колишнім невдалим досвідом, сприяє створенню обставин, які ще більше посилюють відчуття самотності [4].

Емпірична констатація переконала, що майже 75 % юнаків переживають відчуття самотності, хоча у більшості досліджуваних відсутні хронічні ознаки та тривала нездатність встановити зв'язки з іншими людьми, тобто переважає ситуативна самотність внаслідок порушення моделей соціальних зв'язків. Отже, визнаючи існування і психологічну наповненість юнацької самотності, потрібно відзначити, що якими б не були шляхи юнака, які приводять його до самотності, важливим є те, як він сам сприймає цей свій стан і як він його використовує.

Знання конструктивних способів подолання самотності приходять у міру дорослішання та накопичення певного життєвого досвіду. Тому у юнацькому віці ситуація самотності сприймається гостріше та важче, посилюючи інші особисті проблеми. У психологічній літературі *копінг* (від англ. *coping* – «справлятися») – відповідь особистості на загрозу для неї ситуацію, стратегії подолання стресу й вирішення психологічних проблем [9]. *Копінг-поведінка* – особливий вид соціальної поведінки, що дозволяє

суб'єкту за допомогою усвідомлених дій, засобами, адекватними особистісним особливостям і ситуації впоратися зі стресом або важкою життєвою ситуацією [8].

Копінг-стратегії можуть бути як внутрішніми (особистісні), так і зовнішніми (соціально-психологічні, орієнтовані на підтримку з боку оточення) [12]. Ефективність копінг-стратегій залежить від індивідуально-особистісних особливостей із ресурсними можливостями юнаків щодо подолання труднощів.

Узагальнюючі результати наукових досліджень ми бачимо, що існує широкий діапазон стратегій подолання самотності. Сходячи зі способу мобілізації ресурсів, спрямованості діяльності з подолання та вплив на особистість людини, копінг-стратегії можуть бути орієнтованими на емоції чи проблему, адаптивними, не адаптивними або напіваадаптивними, активними або пасивними, когнітивними, емоційними чи поведінковими, а також конструктивними чи деструктивними.

Отже, успішність подолання самотності і життєвих негараздів залежить від вибору юнаками адекватної копінг-стратегії у момент зіткнення зі складними обставинами і проблемами.

Використання активних поведінкових стратегій сприяють швидкому і успішному подоланню самотності. І навпаки – намагання уникнути вирішення цієї проблеми призводять до погіршення здоров'я та наростання негативної симптоматики.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, нами виявлено близько 75 % юнаків з неглибоким переживанням самотності, що означає відсутність у більшості досліджуваних її хронічних ознак та тривалої нездатності встановити зв'язки з іншими людьми, тобто переважає ситуативна самотність внаслідок порушення моделей соціальних зв'язків.

Підводячи підсумки нашого аналізу, ми можемо стверджувати, що виявлення проявів самотності серед юнаків, здійснення моніторингу цієї проблеми, знаходження можливих стратегій якщо не подолання, то, на разі, пом'якшення відчуття самотності як негативного емоційного стану буде сприяти більш повному особистісному самовизначенню юнаків.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших досліджень можуть полягати у створенні програми оптимізації копінг-поведінки та вироблення практичних рекомендацій для подолання самотності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Н. В. Барінова, О. В. Пагава, «Взаємозв'язок проблем самотності та спілкування», *Вісник Харківського Національного Університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: «Психологія»*, № 902, с. 13–18, 2010.
- [2] М. М. Василенко, «Сучасні напрями психологічних досліджень копінг-стратегій», *Проблеми загальної та педагогічної психології*, т. XI, ч. 7, с. 95–107, 2009.
- [3] Л. О. Колісник, «Емоційно-психологічна ізоляція у сучасному суспільстві», на Всеукр. наук. конф. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства*. Суми, 2012, с. 108–111.
- [4] В. Г. Лашук, «Особливості поведінки самотньої людини в соціумі», *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*; С. Д. Максименка, Ред. Київ : ГНОЗІС, т. XI, ч. 1., с. 238–246, 2009.
- [5] М. М. Мовчан, *Самотність як феномен буття особистості*. Полтава, Україна : РВВ ПУСКУ, 2009.
- [6] В. М. Радчук, М. П. Суруджій, Аналіз теоретичних підходів щодо вивчення феномену самотності. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/14_ENXXI_2009/Psihologia/46166.doc.htm Дата звернення: Серп. 29, 2023.
- [7] Ю. М. Швалб, «Психологія самотності: консультативна робота», *Психолог (Шкільний світ)*, № 17, с. 5–7, 2007.
- [8] C. S. Carver, M. F. Scheier, J. K. Weintraub, «Assessing coping strategies: a theoretically based approach», *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 56, p. 267–283, 1989.
- [9] R. S. Lazarus, S. Folkman, *Stress, appraisal and coping*. N.Y.: Springer Publishing Company, 1984.
- [10] R. H. Moss, J. A. Schaefer, «Life transitions and crises», in *Coping with life crises. An Integrative Approach*. N. Y. : Plenum Press, 1986, p. 3–28.
- [11] H. Weber, «Belastungsverarbeitung», *Z. fur Klinische Psychologie*, 1992, в. 21, н. 1, р. 17–27.
- [12] E. Wethington, R. C. Kessler, «Situations and processes of coping», in *The social context of coping*; In J. Eckenrode, Ed. N.Y. : Plenum, 1991, p. 13–29.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF LONELY EXPERIENCE IN YOUTH

Oleksandra Brukhovetska,

PsyD, Professor, Professor Department of
Psychology and Personal Development
Educational and Scientific Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-4884-2878>
ciparisab011@gmail.com

Abstract. The article presents the results of a theoretical analysis and an empirical study of the psychological features of experiencing loneliness in youth. Loneliness is analyzed as a problem of modern youth. Emphasis is placed on the interdisciplinary nature of the scientific study of this problem. It was found that loneliness is a socio-psychological phenomenon, which is characterized by a deep subjective emotional experience associated with the absence of close, positive emotional ties with people and with the fear of losing them as a result of forced social isolation, or isolation that has psychological reasons. The results of the study of the socio-psychological features of experiencing loneliness in youth are presented. On the basis of the conducted empirical study of the level of loneliness among young people, it was found that every third subject experiences a state of loneliness of varying intensity. Diagnostics of the depth of the experience of loneliness among young men revealed that the vast majority of the researched is characterized by a shallow experience of loneliness. In most of the subjects, there are no chronic symptoms and a long-term inability to establish relationships with other people, that is, situational loneliness prevails due to the violation of social relationship patterns. It has been found that there is a wide range of coping strategies for overcoming loneliness, emotion or problem oriented, active or passive, cognitive, emotional, behavioral, as well as constructive or destructive. The success of overcoming loneliness depends on the young people's choice of an adequate coping strategy when faced with difficult circumstances and problems.

Key words: loneliness; stress; communication; loneliness; coping strategies; adolescence.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] N. V. Barinova, O. V. Pahava, «Vzaiemozv'iazok problem samotnosti ta spilkuvannia», Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu im. V. N. Karazina. Serii: «Psykhologhiia», № 902, s. 13–18, 2010.
- [2] M. M. Vasylenko, «Suchasni napriamy psykhologichnykh doslidzhen kopinh-stratehii», Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykhologhii, t. XI, ch. 7, s. 95–107, 2009.
- [3] L. O. Kolisnyk, «Emotsiino-psykhologichna izoliatsiia u suchasnomu suspilstvi», na Vseukr. nauk. konf. Sotsialno-humanitarni aspekty rozvytku suchasnoho suspilstva. Sumy, 2012, s. 108–111.
- [4] V. H. Lashuk, «Osoblyvosti povedinky samotnoi liudyny v sotsiumi», Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykhologhii: zb. nauk. prats Instytutu psykhologhii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy; S. D. Maksymenka, Red. Kyiv : HNOZIS, t. XI, ch. 1., s. 238–246, 2009.
- [5] M. M. Movchan, Samotnist yak fenomen buttia osobystosti. Poltava, Ukraina : RVV PUSKU, 2009.
- [6] V. M. Radchuk, M. P. Surudzhii, Analiz teoretychnykh pidkhodiv shchodo vyvchennia fenomenu samotnosti. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://www.rusnauka.com/14_ENXXI_2009/Psihologia/46166.doc.htm Data zvernennia: Serp. 29, 2023.
- [7] Yu. M. Shvalb, «Psykhologhiia samotnosti: konsultatyvna robota», Psykhologh (Shkilnyi svit), № 17, s. 5–7, 2007.
- [8] C. S. Carver, M. F. Scheier, J. K. Weintraub, «Assessing coping strategies: a theoretically based approach», Journal of Personality and Social Psychology, vol. 56, p. 267–283, 1989.
- [9] R. S. Lazarus, S. Folkman, Stress, appraisal and coping. N.Y.: Springer Publishing Company, 1984.
- [10] R. H. Moss, J. A. Schaefer, «Life transitions and crises», in Coping with life crises. An Integrative Approach. N. Y. : Plenum Press, 1986, p. 3–28.
- [11] H. Weber, «Belastungsverarbeitung», Z. fur Klinische Psychologie, 1992, v. 21, n. 1, p. 17–27.
- [12] E. Wethington, R. C. Kessler, «Situations and processes of coping», in The social context of coping; In J. Eckenrode, Ed. N.Y. : Plenum, 1991, p. 13–29.

*Стаття надійшла до редакції
03 вересня 2023 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)56-69](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)56-69)

УДК 159.923.2:331

Євтушенко Ірина Володимирівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри практичної психології педагогічного факультету

Українського державного університету імені М. Драгоманова.

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-5145-7332>
eiv7308@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я: ПОНЯТТЯ, КРИТЕРІЇ ТА РІВНІ

Анотація. У статті представлено визначення поняття психологічного здоров'я як сукупності психічних властивостей особистості, які сприяють гармонізації між потребами людини та суспільства, що є передумовою орієнтування індивіда на виконання власних життєвих задач та самоактуалізацію. Також виокремлено структурні компоненти феномену психологічного здоров'я та його ознаки, зокрема самоповага, почуття особистої безпеки, стресостійкість, соціальна адаптованість, прийняття цінностей, потреба самореалізації. Так, зазначається, що важливим проявом психологічного здоров'я особистості є стресостійкість, тобто здатність долати стресові ситуації без порушень власного здоров'я. Психологічно здорова людина здатна долати складні життєві ситуації без душевних хвилювань, апатії, бездіяльності, така людина здатна протистояти труднощам, які виникають. Основною характеристикою психологічно здорової людини є саморегуляція – це здатність адекватно пристосовуватися до сприятливих та несприятливих умов середовища. На порушення психологічного здоров'я впливають зовнішні причини, до яких відносять негативні впливи інших людей, напруження стосунків із соціумом. До другої групи факторів відносять внутрішні причини – це вплив певних порушень психіки на процеси, які нормально розвиваються, це нестабільний емоційний фон, який може впливати негативно на пізнавальну сферу. У статті окреслено, що психологічно здорова людина, у якої є стресостійкість, здатна самотійно знайти у собі сили для адаптації навіть до некомфортних умов, і при цьому зберігаючи як своє здоров'я, так і здоров'я оточуючих. Психічно здорова людина може знаходити у кризових ситуаціях стимул для особистісного зростання, а з іншого боку, може уникати надмірно високих фізичних, психологічних та інформаційних навантажень. Також у

статті представлено дослідження щодо психологічної негнучкості, яка може впливати на порушення психологічного здоров'я.

Ключові слова: психологічне здоров'я; критерії психологічного здоров'я; особистісні порушення; емоційні порушення; рівні психологічного здоров'я; характеристики психологічно здорової особистості; психологічне здоров'я працівників організацій; емоційна компетентність; інформаційний стрес; психологічна негнучкість.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Останнім часом у сучасній науці набуває актуальності дослідження проблеми психологічного здоров'я. Тривалий період здоров'я розглядалося у контексті біології та медицини, останнім часом з'являються нові сфери його дослідження. Так, наразі активно розвивається психологія здоров'я як напрям психології.

Незважаючи на різноманітні дослідження залишаються питання щодо опису компонентів психологічного здоров'я, структури, його зміни. На даний час дослідження проблеми психологічного здоров'я відбувається у двох напрямках: вивчення психологічного здоров'я в контексті розвитку психіки та становлення суб'єкта у професійній діяльності. На даний час проблема дослідження психологічного здоров'я є актуальною, оскільки події, які відбуваються в Україні пов'язані із підвищенням рівнем стресу, кризовими ситуаціями, втратою відчуття безпеки, роботи, руйнування організації тощо.

Тож важливим є збереження власного психічного здоров'я та своїх близьких. Зокрема, у науковій літературі виділяють поняття психічного та психологічного здоров'я. Психічне здоров'я розглядається як стан душевного благополуччя, що супроводжується відсутністю болючих психічних явищ, які забезпечують адекватну умовам оточуючого середовища регуляцію діяльності та поведінку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі зустрічається термін психічного та психологічного здоров'я. Поняття психологічного здоров'я є відносно новим. Так, психічне здоров'я пов'язано із сферою медицини, а його порушення лікуються медикаментозними засобами. Психологічне здоров'я не пов'язано із органічними порушеннями мозку, а з'являються як наслідок порушення переконань індивіда. Ці переконання можуть як усвідомлюватися, так і не усвідомлюватися людиною, але мають безпосередній вплив на її життя, наслідком таким переконань можуть бути емоційні, особистісні та адаптаційні порушення [1]. Джерелом деструктивних переконань можуть

бути: неправильні установки батьків, друзів, школи тощо, які може перейняти людина; також неправильні переконання можуть виникати у людини як реакція на травматичні життєві ситуації.

Згідно Всесвітньої організації здоров'я ВОЗ, здоров'я – це стан фізичного, психічного та соціального благополуччя. Основними складовими здоров'я є: фізичне, психологічне, соціальне здоров'я. Психологічне здоров'я визначається як стан, при якому людина може реалізувати свій власний потенціал, долати життєві стреси, продуктивно працювати, здійснюючи вклад в життя соціуму [2].

Питання психологічного здоров'я розглядалися у дослідженнях А. Елліса, А. Маслоу, Г. Олпорта, Ф. Перлза. Ф. Перлз [3] стверджував, що психологічним здоров'ям є здатність людини переходити із стану опори на середовища до стану опори на себе, що пов'язано із саморегуляцією, самоуправлінням та управлінням власним здоров'ям.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета дослідження: теоретичний аналіз психологічних підходів щодо вивчення проблеми психологічного здоров'я, що відображається на функціонуванні особистості та її включеності до професійної діяльності.

Завдання дослідження: окреслити сутність психологічного здоров'я, дослідити його критерії та структуру.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Наявність симптомів (емоційні порушення, порушення стосунків з іншими, адаптації) можуть бути пов'язані також і з психічним здоров'ям чи соматичними захворюваннями. Критеріями психологічного здоров'я є позитивне ставлення до інших, успішна адаптація та сприятливий емоційний стан [4].

Емоційні порушення включають неприємні відчуття для самої людини, зокрема, тривогу, страх, агресію тощо. У індивіда переважають негативні емоційні стани, при цьому нормою щодо емоційних станів людини є переважання позитивних емоцій над негативними.

Особистісні порушення пов'язані із моральними аспектами особистості. У людини можуть бути відсутні порушення психічних процесів, але проявляються труднощі у координації власного життя, неможливість досягнення мети, відсутність поваги до людей, співчуття, довіри, теплоти у стосунках. А. Маслоу, В. Франкл, Е. Фромм зазначали про наявність векторів розвитку особистості: просоціальний та

антисоціальний [5]. Просоціальний напрям пов'язаний із особистісним здоров'ям особистості, для якого характерні інтеграція в соціум та збереження власної психологічної автономії, відкритості до інших людей, емпатія. Антисоціальна спрямованість характерна для нездорової особистості, якій властиві прагнення до влади, відсутність емпатії тощо. Е. Берн вважав що даний тип спрямованості пов'язаний із захистом та придушенням позицій інших. Е. Фромм визначав як синдром «ненависті до життя», для якого характерні жорсткість, прагнення до влади, деструктивність, застосування сили для вирішення конфліктів [5].

Порушення адаптації пов'язані із нездатністю особистості виконувати окремі види діяльності: працювати, навчатися, спілкуватися із іншими, налагоджувати побут тощо

Варто зазначити, що проблеми адаптації пов'язані із стереотипністю мислення, відсутністю творчих аспектів у професійній діяльності та життєдіяльності. Варто відмітити що індивід має орієнтуватися як на адаптацію тут і зараз, так і на те, що є необхідним у майбутньому житті.

Емоційні порушення, як і порушення адаптації, можуть бути наслідком фізіологічних факторів, зокрема, гормонального фону, соматичних захворювань, зовнішніх умов життя; на адаптацію впливають знання, навички, вміння особистості [6].

С. Гроф, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл запропонували шляхи досягнення психологічного здоров'я. А. Маслоу вважав, що психологічне здоров'я презентується через самоактуалізуючу особистість. На його думку, самоактуалізація є використанням талантів, можливостей, здібностей та вмінням поєднуватися з власною внутрішньою природою [5].

Так, з метою досягнення самоактуалізації, індивіду необхідно навчитися довіряти своїм інстинктам, діяти у відповідності з ними, довіряти своїм переконанням, що сприяє вибору на користь людини, як в побутових речах, так і важливих ситуаціях, зокрема, професійній діяльності та особистісних досягненнях. Самоактуалізація є основою емоційного благополуччя, професійного розвитку тощо. А. Маслоу зазначав, що самоактуалізація людини включає: емоційний фон, доброзичливість по відношенню до інших, успішну адаптацію щодо побуту, родини, професійної діяльності [7].

У контексті розуміння психологічного здоров'я К. Роджерс запропонував використовувати поняття «самість», як вищої інстанції людської психіки, що передбачає прийняття правильних рішень, використання можливостей для задоволення внутрішніх потреб, що сприяє адаптації до внутрішнього світу, досягнення відчуття задоволення,

що є ознаками психологічного здоров'я. В. Франкл стверджував, що для забезпечення психологічного здоров'я важливим є пошук сенсу життя [8].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення мети та завдань дослідження використано теоретичні методи: теоретичний аналіз стану досліджуваної проблеми у науковій літературі, узагальнення, систематизація.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Психологічне здоров'я є адекватною реальністю системи переконання особистості, яка дозволяє відчувати емоційний комфорт та адаптацію до умов зовнішнього світу. Як зазначає Н. Павлик психологічне здоров'я – «складне, багаторівневе утворення, що презентує гармонійний тілесно-душевно-духовний стан особистості, основою якого є баланс між внутрішніми процесами (соматичними, емоційними, вольовими, інтелектуальними, соціальними, духовними), між людиною та світом» [4, с. 50].

Можна виділити такі критерії психологічного здоров'я [5]:

- усвідомлення та цілісність, постійність, ідентичність фізичного та психічного «Я»;
- стабільність та відповідність переживань у подібних ситуаціях;
- критичність до себе та власної діяльності, її результатів;
- відповідність психічних реакцій силі і частоті впливу середовища, соціальним обставинам;
- здатність управляти поведінкою у відповідності до соціальних норм, законів та правил;
- здатність планувати власну життєдіяльність і реалізовувати поставлені цілі;
- здатність змінювати поведінку в залежності від обставин та життєвих ситуацій.

Розрізняють три рівні психологічного здоров'я [1]:

- Креативний рівень, до якого відносять людей зі стійкою адаптацією до умов середовища, наявністю у них резерву для подолання стресових впливів та наявністю позицій щодо створення.
- Адаптивний рівень - до нього відносять людей, які адаптовані до взаємодії у соціумі, але мають підвищену тривожність. У таких людей відсутній запас резервів психічного здоров'я.
- Дезадаптивний рівень або асимілятивно-акомодативний. До нього можна віднести людей, у яких порушений баланс процесів асиміляції та акомодативності. Асимілятивний стиль передбачає прагнення людини

приспосовуватися до зовнішніх обставин за рахунок власних бажань та потреб, відповідати бажанням оточуючих. Акомодативний стиль включає використання позиції наступу, прагнення підпорядкувати оточення власним потребам. Його неконструктивність полягає у наявності поведінкових стереотипів, відсутності критичності. Люди з третього рівня потребують психологічної допомоги.

До характеристик психологічно здорової людини відносять [6]:

- спонтанність, творчість, відкритість до нового досвіду, пізнання себе та навколишнього світу;
- прийняття самого себе та унікальності оточуючих людей;
- відповідальність за власне життя та отримання досвіду із критичних ситуацій;
- наявність сенсу життя;
- саморозвиток та сприяння розвитку інших;
- вміння отримувати досвід з несприятливих ситуацій та адаптуватися до змін умов життя;
- здатність знаходитися у ситуації невизначеності та планувати майбутнє.

Таким чином, можна зазначити, що існує тісний зв'язок між психічним та фізичним станом людини. Вплив стресових ситуацій, почуття провини та переживання можуть сприяти погіршенню здоров'я, зокрема, послабленню імунної системи, порушенню сну тощо. Психологічне здоров'я впливає на ефективність комунікації як у сім'ї, так і професійній діяльності.

На даному етапі важливою є профілактика психологічного здоров'я в умовах професійної діяльності особистості [9]:

1. Співпраця психолога та керівників щодо надання психологічної допомоги, здійснення супроводу працівників організації, створення умов, які унеможливають психологічне перенавантаження та створення стресових ситуацій.

2. Психологічне консультування, психокорекція, психоедукація, психологічна реабілітація та просвіта працівників організацій. Психологічна профілактика полягає у виявленні індивідуальних властивостей співробітників, які впливають на його поведінку, стосунки, діяльність. При цьому важливо оцінювати та контролювати умови життєдіяльності працівників, зокрема умови професійної діяльності, особливостей відпочинку, комфорту на роботі. Надмірне психофізіологічне навантаження викликає психофізіологічне напруження, негативні переживання у співробітників, що призводить до виникнення емоційного вигорання та зниження працездатності працівників організації.

Робота психолога з проектування і оптимізації професійного середовища організації передбачає створення умов, які сприяють ефективній роботі співробітників, зменшують рівень професійно-психологічних розладів та деформації особистості [10].

Для оптимізації психологічного стану працівників організацій та забезпечення оптимального професійного середовища необхідно враховувати такі завдання:

- проведення психологом занять і тренінгів щодо формування стресостійкості у працівників, вмінню долати важкі ситуації, упередження негативних психоемоційних станів. Важливо працівників навчити навикам саморегуляції власного емоційного стану та поведінки;
- вивчення та оптимізація зовнішніх факторів професійного середовища.

Забезпеченню психологічної безпеки сприяють такі заходи: оптимізація робочого місця, зниження інформаційного навантаження в залежності від психологічних властивостей працівника; врахування особливостей оформлення робочого місця з метою профілактики зорового та психоемоційного перенапруження [11].

Тож останнім часом постає проблема психологічного здоров'я у системі професійної діяльності. Головним показником наявності психологічного здоров'я є висока працездатність, тобто максимальна ефективність діяльності працівника організації, яка обумовлюється функціональним станом його організму. Перенапруження, стресові навантаження можуть спричинити виникнення професійної деформації, що негативно впливають на психологічну структуру особистості та діяльність. Також може виникнути професійне вигорання - це стан емоційного, фізичного, та розумового виснаження, яке найчастіше проявляється у професіях, які пов'язані з соціальною сферою [5].

Професійне вигорання являється психологічним захистом від впливу психотравмуючих ситуацій на роботі. Цей захист дозволяє людині використовувати більш економно власні ресурси організму та емоції. При постійному повторенні станів нервово-психічного напруження, тривоги, емоційної спустошеності, поведінка стає неконтрольованою, проявляються неадекватні емоційні реакції, агресія, конфліктність. Також можуть погіршуватися психічні процеси, зокрема, пам'ять, мислення, увага, що впливає на професійну діяльність. При постійному напруженні часто виникають психосоматичні порушення, тобто підвищений артеріальний тиск порушення гормонального обміну тощо.

Критерії і показники психічного психологічного здоров'я особистості [4].

Особистісно-змістовий критерій - показниками якого є адекватна самооцінка, здатність до саморозвитку, побудова позитивної Я-концепції, повага до інших людей, співчуття, довіра, чесність, щирість та інші.

Когнітивний критерій. Показниками якого є: сукупність знань про здоров'я, шляхи та засоби його збереження, укріплення, усвідомлення ролі здоров'я та його впливу на основні функції життєдіяльності, розуміння факторів ризику.

Мотиваційно-поведінковий критерій, його показниками є конструктивні способи та особливості поведінки, які сприяють успішній адаптації людини до умов, які змінюються; це здатність особистості вибудовувати ефективні стратегії поведінки, вирішення проблемних ситуацій, активність тощо.

Емоційний критерій, показниками якого є високий рівень саморегуляції та самоуправління, стресостійкість, позитивний емоційний стан тощо.

Також можна виділити емоційну компетентність як критерії психологічного здоров'я. У визначенні психологічного здоров'я важливою є емоційна реакція особистості. Особистість, через розуміння власної емоційної сфери, набуває емоційних компетенцій, які дозволяють проявляти емоції та патерни поведінки, які відповідають ситуації. Цей процес реалізується через розвиток рефлексивних, регуляційних та емпатичних здібностей [1].

Рефлексія дозволяє визначати свої емоції, їх інтенсивність в даний час, та виражати їх вербально. Завдяки емпатії стає можливим розуміння емоційних станів інших людей. Саморегуляція спрямована на визначення джерела та причин виникнення емоцій, з метою регуляції власного стану. Регуляція взаємин впливає на визначення емоційного стану іншої людини, причини його виникнення та можливостей впливу.

На психічне здоров'я впливає інформаційний стрес. Інформаційний стрес – це стан, який виникає внаслідок інформаційних перенавантажень, у людини відсутня можливість справлятися із інформаційним перенавантаженням прийняття рішень у швидкому темпі. Якщо навантаження переважає адаптивні можливості організму людини, то навіть при наявності сильної мотивації, може відбутися інформаційне перенавантаження. Саме це провокує виникнення емоційного стресу. Подібний стан виникає при наявності загрози, конфліктів, які спричиняють виникнення сильних емоцій у людини [5].

Причинами інформаційного стресу можуть бути такі фактори: залежність від інформації, що призводить до того, що людині важко подолати бажання подивитися телевізор, спілкуватися в соцмережах тощо.

Така поведінка дозволяє людині відійти від власних проблем, реальності, але ще більше спричиняє виникнення власної проблеми. Це впливає на планування свого робочого та поза робочого часу. Наслідком відкладання виконання справ є перевтома і стрес. Професійні задачі, інформація, вимоги розвиватися, виконувати нові завдання на роботі, призводять до необхідності вивчати новий матеріал, переробляти велику кількість інформації, що може спричинити інформаційний стрес через непередбачуваність інформації, неможливість спрогнозувати та підготуватися до подій, що виникають [10]. У суспільстві внаслідок цього постає завдання забезпечення громадянам інформаційної безпеки, створення захисту від інформаційних впливів, таких як дезінформація, маніпуляція, викривлення фактичних подій тощо.

Розуміння власних думок, почуттів, відчуттів є необхідними для вирішення психологічних проблем та забезпечення комфорту особистості. Останнім часом набуває розвитку терапія прийняття та прихильності, яка передбачає включення питання щодо забезпечення психологічного здоров'я та нездоров'я. Дослідники зазначають, що стрес та інші кризові ситуації характерні для кожної людини, а порушення психологічного здоров'я виникає внаслідок психологічної негнучкості [12].

Психологічна негнучкість передбачає «жорстке домінування психологічних реакцій, над вибраними цінностями та непередбаченими обставинами, діями» [13]. Це процес, який пов'язаний із уникненням неприємних внутрішніх чи зовнішніх переживань, для нівелювання яких людина докладаеть максимальних зусиль, що включає тілесні відчуття, почуття, думки. Цей процес може вплинути на внутрішні та зовнішні переживання негативу, досвіду людини [13]. Дослідники описали шість психологічних процесів не гнучкості: уникнення досвіду, порушення цінностей, не гнучка увага, бездіяльність чи імпульсивність, концептуалізоване «Я» та когнітивне злиття [12].

Психологічна негнучкість може спричинити погіршення психологічного здоров'я в тому випадку, коли людина переживає один або кілька процесів надмірно або впродовж тривалого періоду. У людей, в яких є психологічна негнучкість, сприйняття стресових ситуацій відбувається як таких, що є жорсткі, чи незначущі та орієнтовані на цінності [12]. Психологічна негнучкість може сприяти розвитку психологічних, поведінкових, соціальних проблем. Психологічна негнучкість пов'язана з кількістю поточних, життєво важливих та поведінкових проблем, зокрема депресією, тривогою, розладами харчової [15].

Психологічна негнучкість є основою для виникнення таких показників психологічного здоров'я як депресія, нещастя, позитивний

вплив та задоволеність життям. Також психологічна негнучкість є посередником між неадаптивними схемами та явищем стигматизації, виникненням співчуття до себе, тривогою, депресією, стресами та загальними психологічними розладами. Психологічно гнучкі особистості здатні керувати власними почуттями, регулювати думки, що позитивно впливає на оптимізм та забезпечення психологічного здоров'я.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

За результатами дослідження було встановлено, що психологічне здоров'я передбачає наявність широких меж Я, емоційної стабільності, адекватних соціальних взаємин. Компонентами психологічного здоров'я є самоактуалізація, прагнення до формування гуманістичних цінностей. Важливою умовою самоактуалізації є реалізація прихованих здібностей та пошук уявлення про себе. Для самоактуалізованої особистості характерними є автономія, рішучість, відкритість до нового досвіду, розуміння людей, альтруїзм, чутливість.

Визначено що термін психічного здоров'я відноситься до окремих психічних процесів та механізмів, а термін психологічне здоров'я відноситься до особистості в цілому і дозволяє виділити психологічні аспекти здоров'я. Також зазначено наявність психологічної негнучкості, яка може спричинити виникнення проблем з психічним здоров'ям, порушення комунікації з оточуючими, проблеми у спілкуванні. У роботі виокремлено критерії психологічного здоров'я: особистісно змістовий, когнітивний, мотиваційно-поведінковий, емоційний. Також виділено емоційну компетентність як основу психологічного здоров'я.

Перспективи подальших досліджень. Перспективами подальшого дослідження у контексті представленої теми може бути розробка проблеми психологічного здоров'я у працівників організації, виокремленням напрямів роботи щодо профілактики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Ю. Бохонкова, В. Пліско, «Якість життя і психічне здоров'я особистості», на II Всеукр. наук.-практ. конф. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві*. Львів, 2017, с. 59–63. [Електронний ресурс].
Доступно: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/760/1/konf_20_10_2017.pdf Дата звернення: Серп. 10, 2023.

- [2] Статус Статуту (Конституції) Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22 липня 1946 року. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://regulation.gov.ua/documents/id64256> Дата звернення: Серп. 10, 2023.
- [3] [F. Perls](#), *The Gestalt Approach and Eye Witness to Therapy*. Random House Publishing Group, 1976. [Online]. Available: [https://www.scirp.org/\(S\(351jmbntvnsjt1aadkposzje\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=2357661](https://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkposzje))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=2357661) Application date: August 10, 2023.
- [4] Н. Павлик, «Структура й критерії психологічного здоров'я особистості», *Психологія і особистість*, № 1(21), с. 34–59, 2022.
- [5] І. Коцан, Г. Ложкін, М. Мушкевич, *Психологія здоров'я людини*. Луцьк, Україна : Вежа, 2011.
- [6] С. Максименко, Я. Руденко, А. Кушнерьова, В. Невмержицький, *Психічне здоров'я особистості*. Київ, Україна: Вид-во Людмила, 2021.
- [7] І. Власенко, В. Фурман, О. Рева, І. Канюка, *Психологічне здоров'я студентської молоді*. Вінниця, Україна : ТВОРИ, 2022.
- [8] В. Франкл, *Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/oZ8oC2> Дата звернення: Серп. 10, 2023.
- [9] С. Максименко «Особливості прогнозування внутрішніх ліній психічного здоров'я особистості», *Проблеми сучасної психології*, № 2, с. 4–14, 2013.
- [10] Л. Карамушка та ін., *Психологічні засади організаційного розвитку*. Київ, Україна : Міленіум, 2013.
- [11] С. Білозерська, «Психічне здоров'я педагога як умова ефективної професійної діяльності», на II Всеукр. наук.-практ. конф. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві*. Львів, 2017, с. 33–39.
- [12] S. Hayes, J. Luoma, F. Bond, A. Masuda, J. Lillis, «Acceptance and commitment therapy: model, processes and outcomes», *Behaviour Research and Therapy*, № 44(1), p. 1–25, 2006.
- [13] F. Bond, S. Hayes, R. Baer, K. Carpenter, N. Guenole, H. Orcutt, T. Waltz, R. Zettle, «Preliminary psychometric properties of the Acceptance and Action Questionnaire-II: a revised measure of psychological flexibility and acceptance», *Behavior Therapy*, № 42, p. 676–688, 2011.
- [14] G. Arslan, K. Allen, Exploring the association between coronavirus stress, meaning in life, psycho-logical flexibility, and subjective well-being. Submitted for publication, 2020.
- [15] A. Masuda, E. Tully, «The role of mindfulness and psychological flexibility in somatization, depression, anxiety, and general psychological distress in

a nonclinical college sample», *Journal of Evidence-Based Complementary & Alternative Medicine*, № 17(1), p. 66–71, 2012.

PSYCHOLOGICAL HEALTH: CONCEPTS, CRITERIA AND LEVELS

Iryna Ievtushenko,

candidate of psychological sciences, associate professor,
Associate Professor of the Department of
Practical Psychology of the Pedagogical Faculty
Ukrainian State University named after M. Drahomanov.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-5145-7332>
eiv7308@gmail.com

Abstract. The article presents the definition of the concept of psychological health as a set of mental properties of an individual that contribute to the harmonization between the needs of a person and society, which is a prerequisite for the orientation of an individual towards the fulfillment of his own life tasks and self-actualization. The structural components of the phenomenon of psychological health and its signs are also highlighted, in particular, self-respect, a sense of personal security, stress resistance, social adaptability, acceptance of values, and the need for self-realization. Thus, it is noted that an important manifestation of the psychological health of an individual is stress resistance, that is, the ability to overcome stressful situations without harming one's own health. A psychologically healthy person is able to overcome difficult life situations without mental worries, apathy, inactivity, such a person is able to withstand the difficulties that arise. The main characteristic of a psychologically healthy person is self-regulation – this is the ability to adequately adapt to favorable and unfavorable environmental conditions. Disruption of psychological health is influenced by external causes, which include the negative influence of other people, strained relations with society. The second group of factors includes internal causes – this is the impact of certain mental disorders on processes that develop normally, this is an unstable emotional background that can negatively affect the cognitive sphere. The article outlines that a psychologically healthy person who has stress resistance is able to independently find the strength to adapt even to uncomfortable conditions, while preserving both his own health and the health of others. A mentally healthy person can find in crisis situations an incentive for personal growth, and on the other hand, can avoid excessively high physical, psychological and informational loads.

The article also presents research on psychological inflexibility, which can affect psychological health.

Keywords: psychological health; psychological health criteria; personality disorders; emotional disturbances; levels of psychological health; characteristics of a psychologically healthy personality; psychological health of employees of organizations; emotional competence; informational stress; psychological inflexibility.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Yu. Bokhonkova, V. Plisko, «Іакист zhyttia i psykhychne zdorovia osobystosti», na II Vseukr. nauk.-prakt. konf. Psykhychne zdorovia osobystosti u kryzovomu suspilstvi. Lviv, 2017, s. 59–63. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/760/1/konf_20_10_2017.pdf Data zvernennia: Serp. 10, 2023.
- [2] Status Statutu (Konstytutsii) Vsesvitnoi orhanizatsii okhorony zdorovia vid 22 lypnia 1946 roku. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://regulation.gov.ua/documents/id64256> Data zvernennia: Serp. 10, 2023.
- [3] [F. Perls](#), The Gestalt Approach and Eye Witness to Therapy. Random House Publishing Group, 1976. [Online].
Available: [https://www.scirp.org/\(S\(351jmbntvnsjt1aadkposzje\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=2357661](https://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkposzje))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=2357661) Application date: August 10, 2023.
- [4] N. Pavlyk, «Struktura y kryterii psykholohichnoho zdorovia osobystosti», Psykholohiia i osobystist, № 1(21), s. 34–59, 2022.
- [5] I. Kotsan, H. Lozhkin, M. Mushkevych, Psykholohiia zdorovia liudyny. Lutsk, Ukraina : Vezha, 2011.
- [6] S. Maksymenko, Ya. Rudenko, A. Kushnierova, V. Nevmerzhytskyi, Psykhychne zdorovia osobystosti. Kyiv, Ukraina : Vyd-vo Liudmyla, 2021.
- [7] I. Vlasenko, V. Furman, O. Reva, I. Kaniuka, Psykholohichne zdorovia studentskoi molodi. Vinnytsia, Ukraina : TVORY, 2022.
- [8] V. Frankl, Liudyna v poshukakh spravzhnoho sensu. Psykholoh u kontstabori. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/oZ8oC2> Data zvernennia: Serp. 10, 2023.
- [9] S. Maksymenko «Osoblyvosti prohnouzuvannia vnutrishnikh liniy psykhychnoho zdorovia osobystosti», Problemy suchasnoi psykholohii, № 2, s. 4–14, 2013.

- [10] L. Karamushka ta in., *Psykhologichni zasady orhanizatsiinoho rozvytku*. Kyiv, Ukraina : Milenium, 2013.
- [11] S. Bilozerska, «Psykhichne zdorovia pedahoha yak umova efektyvnoi profesiinoi diialnosti», на II Vseukr. nauk.-prakt. konf. Psykhichne zdorovia osobystosti u kryzovomu suspilstvi. Lviv, 2017, s. 33–39.
- [12] S. Hayes, J. Luoma, F. Bond, A. Masuda, J. Lillis, «Acceptance and commitment therapy: model, processes and outcomes», *Behaviour Research and Therapy*, № 44(1), p. 1–25, 2006.
- [13] F. Bond, S. Hayes, R. Baer, K. Carpenter, N. Guenole, H. Orcutt, T. Waltz, R. Zettle, «Preliminary psychometric properties of the Acceptance and Action Questionnaire-II: a revised measure of psychological flexibility and acceptance», *Behavior Therapy*, № 42, p. 676–688, 2011.
- [14] G. Arslan, K. Allen, Exploring the association between coronavirus stress, meaning in life, psycho-logical flexibility, and subjective well-being. Submitted for publication, 2020.
- [15] A. Masuda, E. Tully, «The role of mindfulness and psychological flexibility in somatization, depression, anxiety, and general psychological distress in a nonclinical college sample», *Journal of Evidence-Based Complementary & Alternative Medicine*, № 17(1), p. 66–71, 2012.

*Стаття надійшла до редакції
03 вересня 2023 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)-70-83](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-70-83)

УДК 159.923(082)

Кулаєва Тетяна Валеріївна,

здобувач PhD з психології кафедри психології управління
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»;
викладач кафедри практичної психології
Київського Університету імені Бориса Грінченка.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-0298-1060>

cool.a.eva@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОГРАМА СПРИЯННЯ КОНСТРУКТИВНОМУ ПЕРЕЖИВАННЮ САМОТНОСТІ В ДОРΟΣЛОМУ ВІЦІ

Анотація. У статті проаналізовано сутність поняття «самотність», висвітлено сучасні теоретичні підходи до аналізу цього соціально-психологічного феномену. Констатовано, що самотність доцільно розглядати як важкий психологічний стан, що супроводжується емоційними переживаннями людини, яка потрапила у незвичні для неї умови ізоляції, може також виявлятися у потребі бути включеним до певної соціальної групи. Самотність є дуальним, діалектичним станом, що є водночас і травмуючим, і ресурсним. Подано базові принципи і підходи до дослідження феномену самотності у дорослих та його конструктивного переживання на основі теоретичної моделі самотності, в рамках якої виокремлено когнітивний, афективний та поведінковий (конативний) компоненти самотності, а також два полюси сприймання самотності людиною – дефіцитарний та профіцитарний. При розробленні програми сприяння конструктивному переживанню самотності в дорослому віці враховано, що відповідно до авторської моделі віднесення переживання самотності до певного типу відбувається за критеріями: 1) усвідомлення, розуміння, тлумачення ситуації самотності (сприймання себе як людини, яка має/не має достатньо близьких стосунків, здатність / нездатність) знаходити ресурс в перебуванні наодинці із самим собою, задоволеність або незадоволеність самореалізацією); 2) емоційне ставлення до переживання самотності (фрустрованість, переживання власної ізольованості, або, навпаки, наявність близьких, довірчих, теплих стосунків з оточуючими, у першу чергу, з власною родиною або романтичним партнером); 3) використання конструктивних копінг-

стратегій переживання самотності (баланс між униканням ситуацій самотності, нездатністю залишатись наодинці з самим собою та толерантним ставленням до усамітнення, автономією, спроможністю протистояти тиску суспільної думки й вироблення власних стандартів поведінки) тощо. Відповідно психологічна програма сприяння конструктивному переживання самотності в дорослому віці передбачає роботу з поведінкою, емоціями й думками з використанням психологічних засобів, що актуалізують основні психологічні механізми особистісного розвитку людини. Окреслено перспективи подальшого удосконалення та реалізації психологічних програм підтримки українців, які під час широкомасштабної війни втратили важливі соціальні зв'язки, а також змушені були змінити місце перебування та соціальне оточення.

Ключові слова: самотність; переживання самотності; когнітивний компонент; афективний компонент; конативний компонент; ефективність допінгу; психологічне благополуччя; доросла особистість; стрес; копінг-стратегії.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Самотність як важливий феномен людського буття завжди була об'єктом багатьох досліджень в галузі гуманітарних знань. Традиційно цей складний та багатоаспектний конструкт розглядався з позиції дефіцитарного підходу, такого, що є травмуючим і неприємним для людини. Частково цей підхід актуальний і сьогодні, особливо в світлі мультидисциплінарних досліджень, в першу чергу, когнітивних та нейросоціальних наук.

Сьогодні, під час війни, проблема самотності в українському суспільстві є актуальною як ніколи через наймасштабнішу в своїй новітній історії хвилю людського переселення. Більшість українських родин вже стикнулися з проблемою часткового або повного руйнування соціальних зв'язків. Особливо це стосується проблеми українців, які вимушено виїхали за кордон і перебувають там у неповному складі родини, шукаючи прихистку від військових дій. Всі вони демонструють високій рівень самотності та потребують психологічної підтримки для конструктивного проживання цього складного стану.

Масштаби та наслідки цього суспільно-політичного явища ми ще тільки починаємо аналізувати та (з обережністю) прогнозувати, адже міграційні процеси досі тривають. Проте в будь-якому випадку, кількість українців, які наразі перебувають в країнах ЄС в статусі шукачів

тимчасового захисту, лишається вражаючою. Згідно даних Eurostat (Європейського бюро статистики), наразі на перше місце за кількістю українців, які отримали статус тимчасового захисту Євросоюзу (згідно так званого 24 параграфу, закону щодо надання тимчасового – від 12 до 36 місяців залежно від конкретної країни-учасника ЄС – захисту громадянам України, які до 24.02.2022 року перебували на території України, і наразі потребують захисту через військові дії на території України), вийшла Німеччина 971 920. Приблизно така ж кількість українців (969 425) отримали тимчасовий прихисток у Польщі (станом на 31.01.2023). Доволі велика кількість українців отримала прихисток в Іспанії (148 630), Болгарії (141 480, на кінець жовтня 2022) та інших країнах ЄС [1].

Українці в ЄС за рік пережили багато випробувань, дехто вирішив повернутися, дехто налаштований ще почекати. Але практично всі українці, змушені шукати прихисток за кордоном через війну, страждають від психологічних проблем. Ці проблеми пов'язані не лише з травмою війни, а ще й зміною соціального статусу та оточення, що особливо негативним чином позначається на переживанні ними самотності. Стрес та туга по Батьківщині ускладнюють переживання самотності в українців, роблячи цей стан неконструктивним, таким, що сприймається виключно як негативний та травмуючий.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні західні дослідження переважно присвячені новому трактуванню феномену самотності в сучасному інформаційному відкритому суспільстві, відходу від негативної конотації даного слова. Так, роботи Е.Кляйненберга [2], Е.Пепло [3], наголошують на ресурсній природі стану самотності. Генетичні дослідження та нейропсихологічні розвідки [4], показують, що схильність до самотності визначається спадковістю людини та будовою її мозку.

Сьогодні самотність розглядається не лише як життя наодинці з самим собою, тобто ситуативний тимчасовий стан при розлученні, удівстві, хворобі або втраті роботи [5], проте значно ширше – як дельта між бажаннями або потребами індивіда у спілкуванні та якістю його соціального оточення. Самотність, або радше атомізація, – це, в першу чергу, «хвороба» дорослих жителів мегаполісів, які багато працюють, чимало часу витрачають на дорогу, широко використовують новітні комунікативні пристрої та соціальні Інтернет-мережі.

Проте своєрідною аксіомою більшості досліджень є визнання того факту, що переживання самотності й фізична ізолюваність людини є зовсім нерівнозначними поняттями. При цьому в самому загальному наближенні, практично всіма авторами самотність зв'язується з

переживанням людиною її «відірваності» від співтовариства людей, сім'ї, історичної реальності, гармонії всесвіту, нарешті, від власного «Я».

Так, зокрема, Р. Вейс, представник інтеракціоністського підходу до проблеми самотності, схильний визначати самотність як «епізодичне гостре відчуття занепокоєння і напруги, пов'язане з прагненням людини мати дружні або інтимні відносини» [4]. Р. Вейс розглядав самотність, маючи на увазі такі соціальні відносини, як прихильність, керівництво й оцінка. Таким чином, причиною самотності може бути брак соціальної взаємодії індивіда, а також взаємодії, що задовольняє соціальні запити особистості.

Соціальну природу самотності визначають також представники когнітивного підходу Л. Пепло, М. Міцелі, Б. Морош [6]. Вони припускають, що самотність настає у тому випадку, коли індивід сприймає (усвідомлює) невідповідність між двома чинниками – бажаним і досягнутим рівнем власних соціальних контактів. Вони вважали, що самотність – це складне відчуття, що охоплює особистість в цілому – її відчуття, думки, вчинки. У дослідженнях даних представників когнітивного підходу розуміння важливості суб'єктивного аспекту в переживанні стану самотності та врахування ролі самооцінювання і самопізнання є головною характеристикою когнітивних моделей самотності. Людина не лише занурена в реальні соціальні зв'язки, але і має так звані «зразки», стандарти соціальних відносин, до реалізації яких прагне. Когнітивні моделі (зокрема, модель когнітивного дисонансу) визначає самотність як «реакцію індивіда на сприйняття того факту, що наявні соціальні зв'язки не порівнюються з певним внутрішнім стандартом». Таким чином, в центрі уваги опиняються дві основних взаємопов'язаних проблеми: яким чином людина оцінює і порівнює із зразком своє соціальне життя, і що виступає в якості зразка? Когнітивні моделі виявляють причини й динаміку розвитку стану самотності, вважаючи його як нормальне явище; при цьому, як і в дослідженнях Р. Вейса, через складність цього переживання для людини, пропонуються варіанти корекційної роботи з подолання самотності, пов'язані з вивченням і можливою зміною стандартів, на які орієнтується людина, а також пов'язані з вдосконаленням соціальних взаємостосунків.

Загальне в когнітивних підходах і підходах інтеракціоністів – те, що явище самотності знаходиться у фокусі уваги дослідження і є предметом вивчення, що обумовлено «запитом практики».

Таким чином, когнітивно-поведінковий підхід є домінуючим сьогодні при вивченні проблем, пов'язаних з проживанням самотності у дорослому віці, і може бути покладеним в основу надання особистості відповідної

психологічної допомоги. Разом з тим, результати теоретичного аналізу джерел свідчать про те, що системне, цілісне уявлення про надання такої допомоги різним верствам українцям з урахуванням кризових умов сьогодення, що забезпечують конструктивне переживання самотності, практично відсутнє.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета: теоретично обґрунтувати та розробити програму психологічного сприяння конструктивному проживанню самотності в дорослому віці.

Завдання:

1) за результатами теоретичного аналізу літератури визначити психологічні механізми та засоби конструктивного проживання самотності в дорослому віці на основі авторської трикомпонентної теоретичної моделі переживання самотності;

2) розробити зміст програми психологічного сприяння конструктивному проживанню самотності в дорослому віці.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Дослідження ґрунтується на комплексному використанні низки концептуальних положень, що «лібералізують» самотність, підкреслюючи профіцитарний, «вигідний» стан самотності для людини. Саме цей підхід застосовує Дж. Бланшар [7], пропонуючи розглядати самотність як усвідомлену конструктивну поведінкову стратегію на основі нових інтерпретацій. Як зазначає Мустакас [8], такий підхід при дослідженні проблеми самотності є прикладним та таким, що на основі взаємного збагачення дозволяє отримати більш обґрунтовані результати.

Проте головною частиною теоретичної основи програми стали ідеї когнітивно-поведінкового підходу у психології та психотерапії про те, що зміна типових для індивіда поведінкових стратегій на більш конструктивні, а також розвиток навичок організації власної поведінкової активності дозволяє суттєво змінити психоемоційний стан та досягнути достатнього рівня психологічного благополуччя та задоволеності життям в цілому [9].

При цьому важливе значення має врахування основних завдань копінга, запропонованих Дж. Кохен і Р. Лазарусом [10].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставленої мети використано теоретичні методи наукового дослідження: теоретичний аналіз сучасного стану

досліджуваної проблеми у психологічній літературі, узагальнення, систематизація з метою визначення змісту програми сприяння конструктивному проживанню самотності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

В основу створення програми сприяння конструктивному переживання дорослими самотності покладено авторську теоретична модель переживання зазначеного феномену з огляду на три основних компонента (когнітивний, афективний та конотативний) і два полюси сприймання самотності людиною (дефіцитарний та профіцитарний). *Когнітивний компонент переживання* самотності визначається через ступінь усвідомлення, розуміння, оцінювання ситуації самотності. Відповідно до змістових характеристик когнітивного компоненту самотності віднесено особливості сприймання себе як людини, яка має або не має достатньо близьких стосунків, здатність (нездатність) знаходити ресурс в перебуванні наодинці із самим собою, задоволеність або незадоволеність самореалізацією тощо. *Афективний (емоційно-ціннісний) компонент* самотності представлений почуттями, такими як фрустрованість, переживання власної ізольованості, або, навпаки, наявність близьких, довірчих, теплих стосунків з оточуючими, у першу чергу, з власною родиною або романтичним партнером. *Конотативний (поведінковий) компонент* представлений балансом між униканням ситуацій самотності, нездатністю залишатись наодинці з самим собою, та толерантним ставленням до усамітнення, автономією, спроможністю протистояти тиску суспільної думки та виробленні власних стандартів поведінки. Дефіцитарний та профіцитарний, іншими словами, негативний та позитивний полюси співвідносяться з дуальною природою феномена переживання самотності в дорослому віці [11].

Такий підхід відкриває широкі можливості використання за психотерапевтичної роботи, коли є необхідність переводити негатив в позитив, забезпечуючи трансформацію негативного психологічного стану людини у нейтральний або позитивний.

Відповідно можна окреслити психологічні механізми та засоби, які слід врахувати при створенні програми сприяння конструктивному переживанню самотності у дорослих. Когнітивна складова конструктивного переживання самотності, на наш погляд, пов'язана з механізмом *автентичної самопрезентації*, який О. Бондарчук пов'язує з процесом формування певного образу власної особистості в очах оточуючих через посередництво пред'явлення їм автентичних якостей і

особливостей рольової поведінки, що суб'єктивно оцінюються дорослим як значущі. Конативна складова конструктивного переживання самотності реалізується насамперед через механізми *самоаналізу (самоогляд і самоінвентаризацію)*, а також наслідування, що зумовлюють усвідомлення позитивних ресурсів і можливостей їх актуалізації, укріплення віри у власній цілісності і позитивному потенціалі, закріплення зразків поведінки особистості, якій властива свобода вчинків, самозаохочення, самоконтроль тощо. При цьому важливе значення для афективної складової переживання самотності має актуалізація механізмів *емпатії* як емоційного переживання через почуттєву ідентифікацію себе з іншим й *загального позитивного самоставлення* дорослої особистості як основи подальших конструктивних трансформацій [12].

За таких умов основним засобом реалізації програми є соціально-психологічний тренінг загальний обсяг якого, як показує наш досвід, може складати 60 годин / 2 кредити ECTS (з них 45 аудиторних і 15 годин самостійної роботи) з використанням широко відомих, традиційних тренінгових вправ, а також розробок автора і відомих технік індивідуальної й групової роботи, представлених у працях відомих науковців.

Розгортання програми тренінгу передбачено через підготовчий, ознайомлювальний, основний та завершальний етапи.

Підготовчий етап ґрунтується на результатах попередньої діагностики вихідних рівнів показників згідно опитувальників засобів копінгу Е. Хайма [9] та Р. Лазаруса [10], а також комплексного опитування для виявлення рівня самотності за компонентами переживання самотності. Це дає змогу уточнити основні завдання програми та зосередитись на основній її меті – формуванню нових, ефективних копінг-стратегій поведінки, що дозволяють конструктивно пережити самотність. На цьому ж етапі формується образ майбутнього результату, складається робоча програма та уточняється набір відповідних психотехнік і психокорекційних засобів відповідно до виявлених актуальних проблем переживання самотності потенційних учасників програми.

Ознайомлювальний етап спрямований на знайомство учасників між собою та обговорення принципів поведінки у групі. Йдеться про:

- 1) показ мультимедійної презентації про мету і завдання тренінгу;
- 2) групове обговорення теми: «Як ми організуємо свою роботу?» (обговорення організаційних моментів – часу роботи, перерв, правил взаємодії учасників тощо).

- 3) криголам «Знайомство». Вивчення очікувань, запитів та емоційного стану учасників заняття. Учасники по черзі дають відповіді на запитання: «Чого Ви хочете навчитися в процесі тренінгу?»; «Якими конкретними

уміннями та навичками Ви хочете оволодіти?»; «Який у Вас зараз емоційний стан?» (заповнення аркушів з подальшим груповим обговоренням).

Основний етап програми стосується психоедукації, зменшення деструктивного впливу стресу, а також розвитку та формування ефективних копінг-стратегій відповідно до виокремлених нами компонентів переживання самотності.

Щодо психоедукації – доцільно розглянути аспекти й складові переживання самотності з акцентом на її дуальному характері та необхідності переведення переживань у конструктивний, ресурсний бік.

Зменшення деструктивного впливу стресу передбачає використання широко відомих вправ, у першу чергу, з акцентованих на диханні та релаксації («Заземлення», Дихання «4–8», « Я-Книга» та ін.). Не менш корисним стане використання *групових дискусій*, в яких учасники програми відстежують самі в себе а також в іншому неефективні копінг-стратегії, даючи зворотній зв'язок по роботі в групі, а також щодо виконання домашніх завдань.

Слід зазначити, що *домашні завдання*, які учасники групи мають виконувати між зустрічами для опрацювання нових навичок, отриманих протягом роботи в групі, а також для створення підґрунтя для подальшої роботи є важливою складовою основного етапу реалізації програми. При цьому можна використовувати широкоживані та менш відомі проєктивні методики, зокрема «Малюнок неіснуючої тварини» (описуючи тварину, учасники тренінгу відкривають для себе притаманні ним патерни поведінки, а також шукають спільні з рештою учасників патерни). Важливими є вправи щодо ознайомлення та аналізу нових для учасника тренінгу копінгів, що гуртуються на технологіях пошуку мотиваторів нової, конструктивної поведінки та її відпрацюванні у спеціально створених ситуаціях) [13].

На *завершальному етапі* передбачено підведення підсумків під час групових бесід щодо вражень від тренінгу. Тут доцільно проаналізувати, наскільки виправдалися очікування учасників тренінгу, сформульовані на початку програми. Для цього має здійснитися рефлексивний аналіз: «Що дав мені тренінг?» Доцільно також провести анкетне опитування: «Оцінка ефективності тренінгу» (Як ви можете оцінити рівень виправдання очікувань від участі в тренінгу? Що ви відчуваєте по завершенню нашої роботи?).

Для збереження позитивного ефекту від тренінгу варто ініціювати побажання учасників один одному у вигляді «подарунків»

Результати апробації програми психологічного сприяння конструктивному проживанню самотності для українців, які тимчасово перебувають у м. Пфорцхайм (Німеччина) на базі центру Товариства

Україно-німецької дружби показали її позитивний вплив на зазначений феномен, про що опосередковано також свідчать запити щодо повторного проведення та розширеної кількості учасників програми.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Самотність доцільно розглядати як важкий психологічний стан, що супроводжується емоційними переживаннями людини, яка потрапила у незвичні для неї умови ізоляції, може також виявлятися у потребі бути включеним до певної соціальної групи. Самотність є дуальним, діалектичним станом, що є водночас і травмуючим, і ресурсним, конструктивному переживанню якого можна сприяти на основі авторської теоретичної моделі самотності, в рамках якої виокремлено когнітивний, афективний та поведінковий (конативний) компоненти самотності, а також два полюси сприймання самотності людиною – дефіцитарний та профіцитарний.

При цьому слід урахувати, що віднесення переживання самотності до певного типу відбувається за критеріями: 1) усвідомлення, розуміння, тлумачення ситуації самотності (сприймання себе як людини, яка має /не має достатньо близьких стосунків, здатність / нездатність) знаходити ресурс в перебуванні наодинці із самим собою, задоволеність або незадоволеність самореалізацією); 2) емоційне ставлення до переживання самотності (фрустрованість, переживання власної ізолюваності, або, навпаки, наявність близьких, довірчих, теплих стосунків з оточуючими, у першу чергу, з власною родиною або романтичним партнером); 3) використання конструктивних копінг-стратегій переживання самотності (баланс між униканням ситуацій самотності, нездатністю залишатись наодинці з самим собою та толерантним ставленням до усамітнення, автономією, спроможністю протистояти тиску суспільної думки й вироблення власних стандартів поведінки) тощо.

Відповідно психологічна програма сприяння конструктивному переживання самотності в дорослому віці, ґрунтується на когнітивно-поведінковому підході, реалізується через підготовчий, ознайомлювальний, основний та завершальний етапи і передбачає роботу з поведінкою, емоціями й думками з використанням психологічних засобів (групова дискусія, тренінг та ін.), що актуалізують основні психологічні механізми (автентична самопрезентація, самоаналіз, емпатія та ін.) конструктивних особистісних трансформацій людини.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальшого вивчення проблеми самотності можна зазначити як поглиблений аналіз феномену на предмет зв'язку між загальним рівнем самотності та

елементами структури феномену, а також подальше вдосконалення, апробація та реалізація психологічних програм підтримки українців, які під час широкомасштабної війни втратили важливі соціальні зв'язки, а також змушені були змінити місце перебування та соціальне оточення, визначення й забезпечення відповідних умов психологічного супроводу дорослих із високим рівнем переживання самотності тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Ukrainian citizens in the EU. Eurostat. [Online]. Available: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ukrainian citizens in the EU](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ukrainian_citizens_in_the_EU) Application date: August 20, 2023.
- [2] A. Storr, *Solitude: A return to the self*. N.Y. : Free Press, 2005.
- [3] L. A. Peplau, & D. Perlman Eds., *Loneliness: A source-book of current theory, research, and therapy*. New York : Wiley Interscience, 1982.
- [4] R. S. Weiss, *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*. Cambridge, MA : MIT Press, 1973.
- [5] Л. А. Варавва, «Особливості переживання особистістю почуття самотності у стані соціальної деривації», автореф. дис. канд. наук. Київ, 2009.
- [6] D. Russell, L. A. Peplau, & C. E. Cutrona, «The revised UCLA loneliness scale: Concurrent and discriminant validity evidence», *Journal of Personality and Social Psychology*, № 39(3), p. 472–480, 1980.
- [7] J. M. Blanchard, B. Anthony Eds., *Aging in a community*. Chapel Hill, NC : Second Journey Publications, 2013.
- [8] C. E. Moustakas, *Loneliness and love*. N.Y. : Prentice-Hall, 1972.
- [9] E. Heim, «Coping-based intervention strategies», *Patient Education and Counseling*, № 26(1/3), p. 145–151, 1995.
- [10] R. S. Lazarus, & S. Folkman, «The concept of coping», In *Stress and coping: An anthology*; A. Monat & R. S. Lazarus Eds. New York : Springer Publishing Company, 1991, pp. 189–206.
- [11] Т. Кулаєва, «Теоретична модель переживання самотності в дорослому віці», *Київський журнал сучасної психології та психотерапії*, № 4, с. 56–65, 2022. <https://doi.org/10.48020/mppj.2022.02.05>
- [12] О. І. Бондарчук, «Соціально-психологічні механізми особистісного розвитку дорослої людини», *Актуальні проблеми психології*, вип. 38, с. 347–351, 2013.

- [13] Т. М. Титаренко, Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації. Кропивницький, Україна : Імекс-ЛТД, 2018.
- [14] В. Л. Зливков, С. О. Лукомська, *Теорія та практика психологічних тренінгів*. Київ-Ніжин, Україна : Видавець ПП Лисенко М. М., 2019.
- [15] Н. Хамитов, *Філософія одиночства*. Київ, Україна : Наукова думка, 1995.
- [16] A. Beck, A. Freeman, *Cognitive Therapy and The Emotional Disorders*. Guilford Publications; 3rd edition, 2015.
- [17] E. DiTommaso, B. Spinner, «The Development and Initial Validation of Social and Emotional Loneliness Scale for Adults (SELSA)», *Personality and Individual Differences*, № 14(1), p. 127–134, 1993.
- [18] Haan, *Coping and Defending: Processes of Self-Environment Organization*. NewYork : Academic Press, 1977.
- [19] U. Lehr, *Psychologie des Alterns*. Berlin : Quelle & Meyer, 2006.
- [20] R. H. Moos, & A. G. Billings, «Conceptualizing and measuring coping resources and processes», In *Handbook of stress: Theoretical and clinical aspects*; L. Goldberger and S. Breznitz, Ed. NewYork, NY : Free Press, 1982, pp. 212–230.
- [21] L. Ch. Sonderby, «Loneliness: an integrative approach», *Journal of Integrated Social Sciences*, № 3(1), pp. 1–29, 2013.
- [22] León Wurmser, *Die Maske der Scham*. Berlin : Springer-Verlag, 1990.

PSYCHOLOGICAL PROGRAM OF PROMOTING CONSTRUCTIVE EXPERIENCE OF LONELINESS IN ADULTHOODS

Tetiana Kulaieva,

PhD candidate in psychology

of Department of Management Psychology

of the Central Institute of Postgraduate Education of the

SIHE «University of Educational Management»;

teacher of the department of practical psychology

Borys Grinchenko Kyiv University.

Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-0298-1060>

cool.a.eva@ukr.net

Abstract. The article analyzes the essence of the concept of "loneliness", highlights modern theoretical approaches to the analysis of this social-psychological phenomenon. It has been established that loneliness should be considered as a difficult psychological state, accompanied by emotional

experiences of a person who has fallen into unusual conditions of isolation, and may also manifest itself in the need to be included in a certain social group. Loneliness is a dual, dialectical state that is both traumatic and resourceful. The basic principles and approaches to the study of the phenomenon of loneliness in adults and its constructive experience are presented on the basis of the theoretical model of loneliness, in the framework of which the cognitive, affective and behavioral (conative) components of loneliness are distinguished, as well as two poles of the perception of loneliness by a person – deficit and surplus. When developing a program to promote the constructive experience of loneliness in adulthood, it is taken into account that, according to the author's model, the attribution of the experience of loneliness to a certain type occurs according to the following criteria: 1) awareness, understanding, interpretation of the situation of loneliness (perception of oneself as a person who has/does not have sufficiently close relationships, ability / inability) to find a resource in being alone with oneself, satisfaction or dissatisfaction with self-realization); 2) emotional attitude to experiencing loneliness (frustration, experiencing one's own isolation, or, on the contrary, the presence of close, trusting, warm relationships with others, in the first in turn, with one's own family or romantic partner); 3) use of constructive coping strategies for experiencing loneliness (a balance between avoiding situations of loneliness, the inability to be alone with oneself and a tolerant attitude to solitude, autonomy, the ability to resist the pressure of public opinion and the development of one's own standards of behavior) etc. Accordingly, the psychological program of promoting the constructive experience of loneliness in adulthood involves working with behavior, emotions and thoughts using psychological tools that actualize the main psychological mechanisms of a person's personal development. Prospects for further improvement and implementation of psychological support programs for Ukrainians who lost important social ties during the large-scale war and were forced to change their place of residence and social environment are outlined.

Key words: loneliness; experience of loneliness; cognitive component; affective component; conative component; effective copings; psychological well-being; adulthood; stress; coping strategies.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Ukrainian citizens in the EU. Eurostat. [Online]. Available: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ukrainian citizens in the EU](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ukrainian_citizens_in_the_EU) Application date: August 29, 2023.
- [2] A. Storr, Solitude: A return to the self. N.Y. : Free Press, 2005.
- [3] L. A. Peplau, & D. Perlman Eds., Loneliness: A source-book of current theory, research, and therapy. New York : Wiley Interscience, 1982.
- [4] R. S. Weiss, Loneliness: The experience of emotional and social isolation. Cambridge, MA : MIT Press, 1973.
- [5] L. A. Varava, «Osoblyvosti perezhyvannia osobystistiu pochuttia samotnosti u stani sotsialnoi deryvatsii», avtoref. dys. kand. nauk. Kyiv, 2009.
- [6] D. Russell, L. A. Peplau, & C. E. Cutrona, «The revised UCLA loneliness scale: Concurrent and discriminant validity evidence», Journal of Personality and Social Psychology, № 39(3), p. 472–480, 1980.
- [7] J. M. Blanchard, B. Anthony Eds., Aging in a community. Chapel Hill, NC : Second Journey Publications, 2013.
- [8] C. E. Moustakas, Loneliness and love. N.Y. : Prentice-Hall, 1972.
- [9] E. Heim, «Coping-based intervention strategies», Patient Education and Counseling, № 26(1/3), p. 145–151, 1995.
- [10] R. S. Lazarus, & S. Folkman, «The concept of coping», In Stress and coping: An anthology; A. Monat & R. S. Lazarus Eds. New York: Springer Publishing Company, 1991, pp. 189–206.
- [11] T. Kulaieva, «Teoretychna model perezhyvannia samotnosti v doroslomu vitsi», Kyivskyi zhurnal suchasnoi psykholohii ta psykhoterapii, № 4, s. 56–65, 2022. <https://doi.org/10.48020/mppj.2022.02.05>
- [12] O. I. Bondarchuk, «Sotsialno-psykholohichni mekhanizmy osobystisnoho rozvytku dorosloi liudyny», Aktualni problemy psykholohii, vyp. 38, s. 347–351, 2013.
- [13] T. M. Tytarenko, Psykholohichne zdorovia osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloi travmatyzatsii. Kropyvnytskyi, Ukraina : Imeks-LTD, 2018.
- [14] V. L. Zlyvkov, S. O. Lukomska, Teoriia ta praktyka psykholohichnykh treninhiv. Kyiv-Nizhyn, Ukraina : Vydavets PP Lysenko M. M., 2019.
- [15] N. Hamitov, Filosofiia odinochestva. Kiev, Ukraina : Naukova dumka, 1995.

- [16] A. Beck, A. Freeman, *Cognitive Therapy and The Emotional Disorders*. Guilford Publications; 3rd edition, 2015.
- [17] E. DiTommaso, B. Spinner, «The Development and Initial Validation of Social and Emotional Loneliness Scale for Adults (SELSA)», *Personality and Individual Differences*, № 14(1), p. 127–134, 1993.
- [18] Haan, *Coping and Defending: Processes of Self-Environment Organization*. NewYork : Academic Press, 1977.
- [19] U. Lehr, *Psychologie des Alterns*. Berlin : Quelle & Meyer, 2006.
- [20] R. H. Moos, & A. G. Billings, «Conceptualizing and measuring coping resources and processes», In *Handbook of stress: Theoretical and clinical aspects*; L. Goldberger and S. Breznitz, Ed. NewYork, NY : Free Press, 1982, pp. 212–230.
- [21] L. Ch. Sonderby, «Loneliness: an integrative approach», *Journal of Integrated Social Sciences*, № 3(1), pp. 1–29, 2013.
- [22] León Wurmser, *Die Maske der Scham*. Berlin : Springer-Verlag, 1990.

*Стаття надійшла до редакції
13 вересня 2023 року*

EКОНОМІКА

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)-84-96](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-84-96)

UDC 331.104

Valentyna Ivanova,

Doctor of Economics, Professor,

Professor of the Department of Economics,

Entrepreneurship and Management

Educational and Scientific Institute of Management and Psychology

SIHE «University of Educational Management»

Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>

ivanval2177@gmail.com

CONCEPTUAL APPROACHES TO MANAGING REPRODUCTION OF THE HUMAN POTENTIAL OF AN ENTERPRISE

Abstract. The article considers the problem of managing the reproduction of the human potential of an enterprise. Human potential is essential for ensuring innovative activity and competitiveness of an enterprise. Highly qualified employees and in particular their human potential are the most important capital of the enterprise. The analysis of scientific publications revealed that the problem of human potential reproduction has not been studied sufficiently at the enterprise level. Reproduction of the human potential of an employee is presented as a set of processes for the renewal and growth of its objective and subjective characteristics to ensure their maximum compliance with the actual and future requirements of the enterprise. Conceptual approaches to the human potential reproduction based on the system of education (vocational training and advanced training) are offered. They are the basis for forming the system of human potential reproduction. Such a system takes into account the dynamism of updating the requirements for staff, their professionalism, qualification and educational level. It is offered to define and solve the tasks of human potential reproduction, focusing on a certain period of staff activity at the enterprise. This can be a period of adaptation, periods of mastering processes, and achieving a high level of competence. The use of an enterprise's interaction with external educational institutions in the training system and the creation of an internal training structure for the reproduction of human potential are considered. The advantage of the internal learning structure is highlighted. This is the ease and efficiency of its change in accordance with the needs of the enterprise. An algorithm for

monitoring human potential is offered, which comprehensively takes into account the statistical data, the results of expert assessments, and a survey of employees. Such monitoring is the basis for identifying the discrepancy between the development of human potential components and the requirements of the current business environment. The mechanism of the human potential reproduction of an employee is presented as a sequence of processes for providing, monitoring, updating, improving and developing. Their content is determined based on the goals and objectives of managing human potential reproduction.

Key words: management; education system; conceptual approaches; reproduction; human potential.

INTRODUCTION / ВСТУП

Problem statement. Under the influence of increasing competition, innovations become the most important object of management in an enterprise focused on strategic success. In turn, the innovative orientation of the strategy and tactics of production development imposes new requirements on the content of management activities and makes its adjustments to the human resource management system.

The innovation process requires the presence of an enterprising, highly skilled employee. This person should be deeply involved in the decision-making process, which contributes to the mobilization of the workforce's creative potential and the activation of innovative activity of the staff.

Human potential is essential not only for ensuring innovative activity but, as a result, plays an important role in ensuring the competitiveness of enterprises. This enhances internal competition in the country and contributes to the growth of the competitiveness of its economy in the world [1].

The competitiveness of an enterprise depends on ensuring its qualified workforce, the degree of staff motivation, organizational structures, and forms of work that increase the level of competitiveness of employees and make better use of their human potential. Highly qualified employees are the most important capital of the enterprise. Even advanced equipment requires the participation of professional employees.

Thus, the effectiveness of organizational management changes to improve the competitiveness of enterprises can be achieved through the improvement of the management of human potential reproduction.

Analysis of recent research and publications. The problem of managing the formation and use of human potential has been studied by many scientists, including V. Ivanova [1], O. Stefanyshyn [2], I. Haiduk [3], S. Skyba [4], [7],

I. Buzetskyi [5], Zh. Derii [6], [7], N. Nepryadkina [8], O. Hynda [9], L. Martseniuk [10]. The human potential reproduction is one of the most relevant and complex problems of science and management practice. This problem is studied at different levels by foreign and domestic researchers. The results of studying the problem of human potential reproduction are presented in the works of such researchers as V. Kutsenko [11], O. Garashchuk [11], V. Kukliuk [12], D. Matsekha [12], S. Matiukh [13], L. Halkiv [14].

Thus, improving the management of the reproduction of human potential will contribute to the achievement of the goal of enterprises – increasing their competitiveness.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The article *aims* to determine the conceptual approaches to managing the human potential reproduction of an enterprise.

Research *tasks*: analysis of scientific works on the management of human potential, provision of offers for the development of conceptual approaches to the management of human potential reproduction.

THE THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The theoretical basis for the study is scientific publications, reference and monographic literature, and Internet data.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Methods of collecting data and information, generalization of modern theoretical studies, methods of induction and deduction are used in the research process.

RESULTS OF THE RESEARCH / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The human potential reproduction of an employee can be considered as a set of processes of renewal and growth of objective and subjective characteristics that provide a person with maximum compliance with the requirements of an enterprise, as well as competitive advantages in the labor market.

Enterprises should use a structural model of human potential formation [1] to ensure effective management of this process. A component of this model is the training system, which plays one of the key roles in the reproduction of human potential.

The training system implements a set of processes for training and retraining staff to meet the requirements of the enterprise.

In this regard, the relevant task is the elimination of deficiencies in the field of training and advanced training of staff, including the underestimation of the role of training specialists for the activities of the enterprise following its strategy, the lack of interconnection between different levels of education, and the insufficient use of individual creative capabilities of staff.

Thus, there is a growing need to develop conceptual approaches to human potential reproduction based on the education system (vocational training and advanced training). They should be guided by international standards, and take into account the dynamics of updating the requirements for staff, their professionalism, qualification and educational level, professional mobility, and responsibility.

The purpose of conceptual approaches is to create a basis for the formation of a system of human potential reproduction. It should be aimed at the formation of innovatively active staff, combine active use and continuous systematic training of employees of the enterprise, and focus on the maximum convergence of the enterprise interests and the individual employee. Such an approach will increase the efficiency of production, and expand the possibilities for the enterprise to enter the world market.

Systematic continuous learning is a continuous process of accumulation and development of knowledge and skills of staff, changes in behavioral aspects, and processes. The need for continuous training of staff of enterprises is due to the high dynamism of the external environment. This allows them to adapt as quickly as possible to its constantly updated parameters due to continuous training (retraining, advanced training) of staff.

The priority of conceptual approaches to managing the human potential of an enterprise, and in particular to the training system, changes during different periods of staff activity at the enterprise:

- adaptation period;
- period of active development of processes;
- the period of achieving a high level of competence.

Following the conceptual approaches of human potential reproduction, the possibility of solving certain problems in each period is realized.

For the adaptation period, such tasks are the following:

- advisory assistance organization;
- psychological support organization;
- the formation and use of the institution of mentoring;
- creation of a system of social support for employees, including the stability of official and social status;
- monitoring the state of human potential.

For the period of active development of processes, the main tasks are:

- periodic "debugging" of forms and methods of target professional training and advanced training;
- correction of forms and support of effective methods for stimulating professional and qualification growth, mobility, and rotation of staff;
- the creation of a special reserve for filling the positions of the top management specialists;
- social support for workers involved in the process of human potential reproduction;
- improving the efficiency of human potential use;
- monitoring the state of human potential.

The period of achieving a high level of competence involves the solution of the following tasks:

- creation of social support system for employees involved in the process of human potential reproduction;
- development of the institution of mentoring;
- creation of continuous professional training system and advanced training of staff;
- organization of work with the replacement reserve;
- organization of internal training with the involvement of highly qualified employees;
- monitoring the state of human potential;
- improving the efficiency of human potential use.

Particular importance for the qualitative reproduction of human potential through the training system is the interaction of enterprises with external educational institutions. However, this does not exclude the creation of an internal training structure that contributes to the high-quality reproduction of human potential, updating the knowledge of employees of the enterprise, self-development to achieve the goals of the enterprise, and meeting the personal needs of the staff. Its activities can easily and quickly change in accordance with the needs of the enterprise.

In enterprises with an internal training structure, human development should be considered as a key type of management activity. Its object is not an individual employee or group, but an enterprise as a whole, which is capable and committed to constant change, learning, and transformation. Such an enterprise is classified as a self-learning one.

Enterprises in a competitive market are constantly faced with various new situations. Their external environment is often dynamic and unpredictable. It makes choosing any one strategy or one scenario for their behavior a difficult task. In this

case, training becomes a prerequisite for maintaining flexibility and increasing the innovative potential of the enterprise. It should respond to the real course of events and take appropriate actions to ensure staff competitiveness and quantitative and qualitative reproduction of human potential.

The basis for successful management decisions related to human potential reproduction is the identification of the discrepancy between the development of human potential components and the requirements of the current business conditions (“bottlenecks”), which impede the development of its components in accordance with the needs of the enterprise. The main method for diagnosing such a discrepancy is human potential monitoring as a way to conduct special observations in the human resource management system.

The level of some characteristics of the human potential of an individual employee and the staff of the entire enterprise is rather difficult to measure because direct quantitative measurement of many components of human potential is impossible. At the same time, the level of its development is important for an individual employee and the enterprise as a whole. Decisions on the development of many human potential components are made at different levels of the enterprise management system, as well as at the level of the employee's personality. Only in this case human potential can be monitored and regulated.

Monitoring of human potential involves constant monitoring of the dynamics of its characteristics and the implementation of the mechanism of its reproduction, as well as the factors that determine this dynamic in the course of the enterprise's activities.

The main goal of monitoring is to evaluate the effectiveness of management decisions on the human potential reproduction of an enterprise, taking into account the ensuring of innovative activity of the staff and the competitiveness of the enterprise.

Monitoring of human potential should be carried out:

- based on statistical information;
- based on expert assessments;
- based on the opinions of employees.

Monitoring based on statistical information should be carried out in the following main areas:

- the composition of the staff;
- the level of professional readiness and adaptability to types of work;
- dynamics of the employees' number;
- the level of the staff education.

Monitoring based on expert opinions involves an assessment:

- the actual state of the human resource at the enterprise;

- compliance of the development level of human potential components with the requirements of specific production and other processes;
- the effectiveness of the training system;
- staff competitiveness.

Monitoring the opinions of employees of the enterprise involves the following:

- analysis of the situation at the enterprise;
- analysis of the use of individual human potential of employees and factors affecting the effectiveness of this process;
- analysis of employee satisfaction with the training system, retraining, and advanced training adopted at the enterprise.

The groups of indicators reflecting the opinion of experts include:

1) indicators of compliance of the development level of the human potential components of the employees of the enterprise with the requirements of specific jobs or processes;

2) indicators to characterize the factors that determine human potential development;

3) the level of employees competitiveness (by category).

Regarding the first group of indicators, experts are invited to evaluate the professional and qualification components. That can use the method of profiling positions by categories of employees (managers, specialists, workers). The experts identify an agreed list of competencies in the following three blocks for each position through questionnaires and focus groups:

- knowledge;
- skills;
- qualities required for a particular position.

Each received list of competencies is divided internally into classified blocks. According to them, another survey is conducted among experts to find out which competencies should demonstrated to a greater extent and which one to a lesser extent using a rating scale. Thus, the required profile of the position is obtained.

The system of indicators to characterize the factors that determine the human potential development includes:

- rating of factors hindering the human potential development of employees;
- the effectiveness of various forms and methods of training, retraining and advanced training of staff.

Indicators reflecting the opinion of the employees of the enterprise include:

- compliance of the development level of professional qualification, innovative, creative, motivational components of human potential with the requirements of production;

- an integral indicator of the development level of human potential components;
- rating of factors motivating employees to develop their human potential;
- the satisfaction degree of employees with the elements of infrastructure responsible for the human potential reproduction of the enterprise.

Based on the needs of business, quantitative and qualitative characteristics of human potential are formed. With the help of its monitoring, it is possible to assess the current state of human potential and its use, as well as to compare it with those quantitative and qualitative characteristics that are necessary for the activities of an enterprise.

The system of training and monitoring of human potential are the components of the mechanism of its reproduction.

The mechanism of reproduction of the human potential of an employee can be represented as a sequence of processes for providing, monitoring, updating, improving and developing (Fig.). They form a cycle and allow building up the human potential of both an individual employee and the enterprise as a whole.

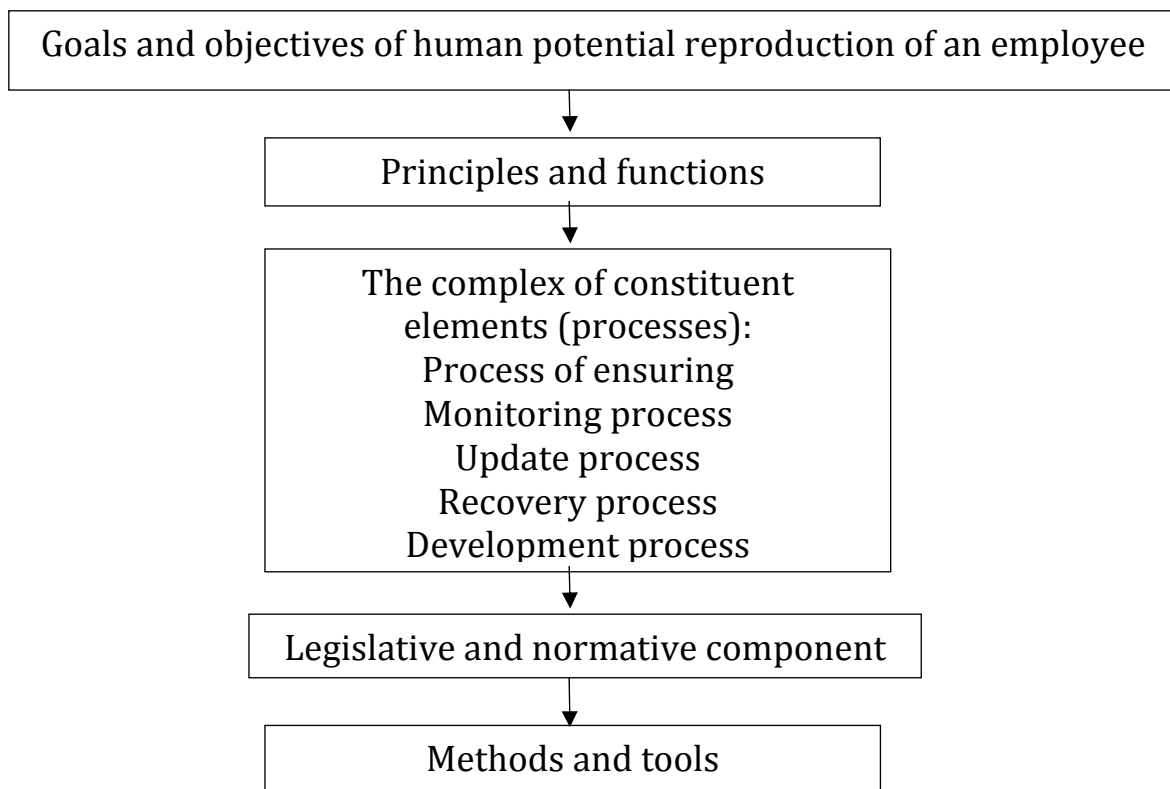

Fig. Mechanism of human potential reproduction

The provisioning process involves planning the need to hire new personnel, selection, admission, adaptation, internal relocation, and dismissal.

The monitoring process described above reveals a discrepancy between the actual and required quantitative and qualitative characteristics of the personnel. It is the basis for planning all other processes.

The renewal process involves the redistribution of employees according to levels of responsibility, structural divisions, tasks and functions within the enterprise itself.

The recovery process includes planning and monitoring the physical and moral condition of employees, creating organizational and infrastructural systems to take care of the health of personnel.

The development process includes training, career planning systems, and ensuring social stability.

The content of the processes is determined on the basis of the goals and objectives of managing the reproduction of human potential. They are performed in accordance with certain principles and functional features. The mechanism of reproduction of human potential is regulated and regulated by legislative and regulatory documents. Each of the processes uses both general and special methods and tools.

CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

In the context of competition and the need for high innovative activity, the problems of human potential reproduction continue to be extremely relevant.

Especially important for the enterprise is the ability of employees to think in a new way, the willingness to work in a single creative team. Under these conditions, it is necessary to take a conceptually correct and innovative approach to the reproduction of human potential, to take into account the dynamism of updating requirements for personnel. The use of conceptual approaches to the reproduction of human potential, based on the training system, creates the basis for the formation of a system for the reproduction of human potential, provides an increase in production efficiency.

There is a need to develop and use a mechanism for the reproduction of the human potential of an employee, which includes a set of processes for training and retraining personnel to meet the requirements of the enterprise. Monitoring of human potential is the basis for the effective functioning of such a mechanism. The offered algorithm for its implementation makes it possible to calculate complex indicators of the state of human potential for various categories of enterprise personnel. The level of development of human potential components forms the competitive advantages of the enterprise, the level of competitiveness of employees in the labor market.

Prospects for further research. Further research should be aimed at concretizing the organizational mechanism for the implementation of conceptual approaches to the reproduction of human potential.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED) / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] V. Ivanova, O. Ivanov, and O. Ivanova, «Formation of human potential of industrial enterprises: model and information technology», *International Journal of Business Performance Management*, № 24(1), pp. 73–91, 2022. <https://doi.org/10.1504/IJBPM.2023.10048652>
- [2] О. Стефанишин, В. Пицц, «Особливості змісту категорії "людський потенціал" в умовах розвитку інноваційної економіки України», *Галицький економічний вісник*, № 3(28), с. 161–169, 2010.
- [3] І. Гайдук, «Значення людського потенціалу та людського капіталу у сталому розвитку», *Галицький економічний вісник. Економіка*, т. 72, № 5, с. 5–12, 2021.
- [4] С. А. Скиба, «Механізм реалізації політики управління розвитком людського потенціалу», *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*, т. 2, вип. 1(47), с. 117–124, 2016.
- [5] І. Г. Бузецький, «Складові елементи формування людського потенціалу регіону», *Вісник Хмельницького національного університету*, т. 2, № 6, с. 45–47, 2017.
- [6] Ж. В. Дерій, «Вплив капіталізації людського потенціалу на інноваційний розвиток регіональних економічних систем», *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*, № 1(72), с. 94–101, 2014.
- [7] Ж. В. Дерій, С. А. Скиба, «Формування ринку праці на основі розвитку людського потенціалу», *Проблеми та перспективи економіки та управління*, № 2(2), с. 9–17, 2015.
- [8] Н. Непрядкіна, «Формування людського потенціалу в сучасних умовах розвитку держав», *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*, вип. 10, с. 160–166, 2019. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2019-10-16>
- [9] О. М. Гинда, «Сутність та вплив управління процесами розвитку людського потенціалу на економіку України», *Економіка і організація управління*, № 1(17)/2(18), с. 74–79, 2014.
- [10] Л. В. Марценюк, «Розвиток людського потенціалу як основний елемент підвищення ресурсного потенціалу підприємства», *Економічний журнал*

Одеського політехнічного університету, № 2(12), с. 102–107, 2020.
[Електронний ресурс]. Доступно: <https://economics.opu.ua/ejopu/2020/No2/102.pdf> Дата звернення: Лип. 17, 2023.

- [11] В. І. Куценко, О. В. Гаращук, «Соціоекологічний компонент відтворення людського потенціалу», *Економіка природокористування і сталий розвиток*, № 1/2(20/21), с. 25–30, 2018.
- [12] В. С. Куклюк, Д. С. Мацеха, «Проблеми відтворення людського потенціалу в регіонах України», *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*, № 2(3), с. 301–303, 2013.
- [13] С. А. Матюх, «Закономірності сучасного етапу відтворення людського потенціалу України», *Вісник Хмельницького національного університету*, т. 2, № 5, с. 50–53, 2009.
- [14] Л. І. Гальків, «Перспективи відтворення людського потенціалу України», *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*, № 1(65), с. 63–70, 2014.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ВІДТВОРЕННЯМ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ

Іванова Валентина Василівна,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки, підприємництва та менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>
ivanval2177@gmail.com

Анотація. У статті розглянуто проблему управління відтворення людського потенціалу підприємства. Людський потенціал має суттєве значення для забезпечення його інноваційної активності та конкурентоспроможності. Висококваліфіковані співробітники, зокрема їх людський потенціал, є найважливішим капіталом підприємства. Аналіз наукових публікацій виявив, що недостатньо вивчено проблему відтворення людського потенціалу на рівні підприємств. Відтворення людського потенціалу працівника представлено як сукупність процесів відновлення та нарощування його об'єктивних та суб'єктивних характеристик для забезпечення його максимальної відповідності наявним та майбутнім вимогам підприємства. Запропоновано концептуальні підходи до відтворення людського потенціалу, що ґрунтуються на системі навчання (професійне навчання та підвищення

кваліфікації). Вони є основою формування системи відтворення людського потенціалу. Така система враховує динамічність оновлення вимог до персоналу, їх професійності, кваліфікаційного та освітнього рівня. Запропоновано визначати та вирішувати завдання щодо відтворення людського потенціалу, орієнтуючись на певний період активності персоналу на підприємстві. Це може бути період адаптації, періоди освоєння процесів та досягнення високого рівня компетентності. Розглянуто використання у системі навчання взаємодію підприємств із зовнішніми освітніми установами та створення внутрішньої навчальної структури для відтворення людського потенціалу. Відзначено перевагу внутрішньої навчальної структури. Це легкість та оперативність її зміни відповідно до потреб підприємства. Запропоновано алгоритм моніторингу людського потенціалу, який комплексно враховує дані статистичної інформації, результати оцінок експертів та опитування думок працівників. Такий моніторинг є основою виявлення невідповідності розвитку компонентів людського потенціалу вимогам нинішніх умов ведення бізнесу. Механізм відтворення людського потенціалу працівника представлено як послідовність процесів забезпечення, моніторингу, оновлення, оздоровлення та розвитку. Їх зміст визначається на основі цілей та завдань управління відтворенням людського потенціалу.

Ключові слова: управління; система навчання; концептуальні підходи; відтворення; людський потенціал.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] V. Ivanova, O. Ivanov, and O. Ivanova, «Formation of human potential of industrial enterprises: model and information technology», *International Journal of Business Performance Management*, № 24(1), pp. 73–91, 2022. <https://doi.org/10.1504/IJBPM.2023.10048652>
- [2] O. Stefanyshyn, V. Pytsts, «Osoblyvosti zmistu katehorii "liudskyi potentsial" v umovakh rozvytku innovatsiinoi ekonomiky Ukrainy», *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, № 3(28), s. 161–169, 2010.
- [3] I. Haiduk, «Znachennia liudskoho potentsialu ta liudskoho kapitalu u stalomu rozvytku», *Halytskyi ekonomichnyi visnyk. Ekonomika*, t. 72, № 5, s. 5–12, 2021.
- [4] S. A. Skyba, «Mekhanizm realizatsii polityky upravlinnia rozvytkom liudskoho potentsialu», *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia «Ekonomika»*, t. 2, vyp. 1(47), s. 117–124, 2016.
- [5] I. H. Buzetskyi, «Skladovi elementy formuvannia liudskoho potentsialu rehionu», *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, t. 2, № 6, s. 45–47, 2017.

- [6] Zh. V. Derii, «Vplyv kapitalizatsii liudskoho potentsialu na innovatsiinyi rozvytok rehionalnykh ekonomichnykh system», Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriiia «Ekonomichni nauky», № 1(72), s. 94–101, 2014.
- [7] Zh. V. Derii, S. A. Skyba, «Formuvannia rynku pratsi na osnovi rozvytku liudskoho potentsialu», Problemy ta perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia, № 2(2), s. 9–17, 2015.
- [8] N. Nepriadkina, «Formuvannia liudskoho potentsialu v suchasnykh umovakh rozvytku derzhav», Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm», vyp. 10, s. 160–166, 2019.
<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2019-10-16>
- [9] O. M. Hynda, «Sutnist ta vplyv upravlinnia protsesamy rozvytku liudskoho potentsialu na ekonomiku Ukrainy», Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia, № 1(17)/2(18), s. 74–79, 2014.
- [10] L. V. Martseniuk, «Rozvytok liudskoho potentsialu yak osnovnyi element pidvyshchennia resursnoho potentsialu pidpriemstva», Ekonomichni zhurnal Odeskoho politekhnichnoho universytetu, № 2(12), s. 102–107, 2020.
[Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://economics.opu.ua/ejopu/2020/No2/102.pdf> Data zvernennia: Lyp. 17, 2023.
- [11] V. I. Kutsenko, O. V. Harashchuk, «Sotsioekolohichniy komponent vidtvorennia liudskoho potentsialu», Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyyi rozvytok, № 1/2(20/21), s. 25–30, 2018.
- [12] V. S. Kukliuk, D. S. Matsekha, «Problemy vidtvorennia liudskoho potentsialu v rehionakh Ukrainy», Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky, № 2(3), s. 301–303, 2013.
- [13] S. A. Matiukh, «Zakonomirnosti suchasnoho etapu vidtvorennia liudskoho potentsialu Ukrainy», Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, t. 2, № 5, s. 50–53, 2009.
- [14] L. I. Halkiv, «Perspektyvy vidtvorennia liudskoho potentsialu Ukrainy», Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia, № 1(65), s. 63–70, 2014.

Стаття надійшла до редакції
27 серпня 2023 року

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)-97-109](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-97-109)

UDK 371.32=11

Maryna Morozova,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Economy

Entrepreneurship and Management Educational and

Scientific Institute of Management and Psychology

SIHE «University of Educational Management».

Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-9193-1198>

marina.morozova.umo@gmail.com

PECULIARITIES OF EMPLOYEE MOTIVATION INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

Abstract. Motivation of staff of institution of higher education currently remains very relevant, despite the fact that there is enough to consider the matter. This situation is due to the fact that theoretical research is not realised in practical solutions. Therefore, the problem of motivation of staff of institution of higher education has become essential as a problem solving actual personnel policies facing institution is possible only when creating a proper motivational framework that can encourage employees to the effective operation and delivery of quality educational services. It is about the use of such forms and methods of stimulating employees who have contributed to the higher efficiency. Thus, an essential role in the management of staff should be given to motivation. Motivation is the driving force that as motives can act as a direct interest and awareness of the importance of gaining knowledge, the desire to assert themselves, to test and demonstrate their ability to find their place in the hierarchy of social relations in the team, to get the approval of the head. Bringing into action an organised system to get the required result is possible only by a governing body of some influence or person, in this case higher education. Requires certain tools to influence the elements of motivation, so it started to function. One of these tools is motivation. In order to effectively move towards the goal, the management of institution of higher education must not only plan and organise work, but also use the system to motivate employees according to a plan worked out to achieve the goals and institutions. Therefore, a positive motivation will be successful if: the implementation of the motivation system is ensured; continuity is carried out; humanitarian and cultural orientation, variability, problematic, personal importance of employees and their activities, and self-fulfilment

are taken into account; organisational and methodological support is provided to staff. Thus, the system provides adequate motivation for professional activities, promotes professional development of staff in higher education.

Key words: motivation and incentives; motivation model; personnel management; factors; strategy.

INTRODUCTION / ВСТУП

Formulation of the problem. The motivation of staff of institution of higher education is currently quite relevant, despite the fact that this issue has been sufficiently studied. This situation is observed due to the fact that theoretical research is not implemented in practical solutions.

Therefore, the problem of motivating staff of institution of higher education has become important, since solving the tasks of the current personnel policy facing institution of higher education is possible only if an appropriate motivational framework is created that can encourage employees to work effectively and provide quality educational services. It is about applying such forms and methods of employee incentives that would contribute to high efficiency of their work.

Therefore, motivation should play a significant role in HR management. Motivation is a driving force, where the motives may include direct interest and awareness of the importance of the knowledge gained, the desire to assert oneself, test and demonstrate one's abilities, find one's place in the hierarchy of social relations in the team, and gain the approval of the manager.

Analysis of major research and publications. The Encyclopedia of Education defines motivation as a system of determinants, causes, incentives, and motives that leads a person to work [1].

Scientists who study motivation are considering it as "a kind of mechanism that stabilises the motivation system to meet new requirements of society's development", this approach requires modern models of the motivation system that can make it at the level of world standards and more democratic [3].

The German philosopher A. Schopenhauer first used the term "motivation" in his article "Four Principles of Sufficient Reason" (1900–1910). There are quite a few theories of motivation, so each company chooses only the one that best suits its financial situation. After all, today everyone wants to see some kind of reward for doing something, which will be an incentive for them in the future. And the American scientist D. Atkinson was one of the first to propose a general theory of motivation [10].

The analysis of domestic and foreign specialised literature shows the undoubted interest of scientists in this problem. A. Maslow, F. Herzberg, and D. McGregor can be considered the founders of the motivation theory, whose works gave rise to research projects on this issue. The problems of staff motivation are also outlined in the works of modern scholars, such as V. Bondar, M. Vinogradsky, G. Dmytrenko, A. Kolot, O. Kuzmin, G. Shchokin, etc.

The aforementioned works reflect certain aspects of creating a system of staff motivation, improving labour efficiency and effectiveness. The problem of the impact of modern motivational processes on the productivity of an organisation's personnel remains poorly understood today. Based on the analysis of scientific sources, it is possible to make certain generalisations, in order for institution of higher education to provide themselves with highly qualified staff, it is necessary to conduct an active personnel policy and develop a targeted motivation system. Thus, the first step in this process will be the conceptual vision of approaches to active HR policy and the development of components of a targeted motivation system.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Such understanding of the relevance of this work allowed to formulate the **purpose** of this study – is to identify ways to increase staff motivation.

The research project plans its work around the following **objectives**: to reveal the nature of motivation and outline the essence and main tasks of motivation.

THE THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The concept of motivation is closely related to the problem of personnel management. One of the components of management is motivation, namely, the motivation system that characterises a set of interrelated measures that stimulate each individual employee or the workforce as a whole to achieve individual and common goals of institution of higher education [5].

An organised system can only be put into action to achieve the desired result through the influence of a governing body or person, in our case, a institution of higher education. Certain instruments of influence on the elements of the motivation system are needed to make it work. One of these tools is motivation. In order to effectively move towards the goal, the management of institution of higher education must not only plan and organise the work, but also apply the motivation system to employees in accordance with the developed plan and to achieve the goals of the institution.

Thus, according to the prominent American scientist A. Maslow, a person receives true satisfaction only when his or her needs are met. It is in this case that a person becomes himself or herself. The satisfaction of the need for self-actualisation, which depends on the satisfaction of aesthetic, cognitive and self-actualisation needs, is not related to any need to fill any deficiency or create a new one in a person, or to the growth and development of a person, while motivation encourages the achievement of goals and includes motives, interests, needs, hobbies, motivational attitudes or dispositions, ideals, etc. [11].

Thus, motivation is the process of encouraging employees to achieve the strategic goals of a institution of higher education, and as an output result – the provision of quality educational services. The main mechanism of motivation is the creation of stable cause-and-effect relationships between the actions or inaction of employees and the response of the institution of higher education to them.

An effective system of employee motivation is very important for the implementation of HR policy, providing the basis for many procedures: internal transfers, promotion, remuneration, moral incentives, etc.

At the level of strategy, we believe that motivation for professional activity fulfils the following tasks:

- Improves the efficiency of higher education institutions;
- helps employees to improve themselves based on their needs and encourages their desire for professional growth.

At the tactical level, motivation helps:

- Increasing interest in work;
- increase job satisfaction by identifying obstacles and ways to overcome them;
- accumulation of professional experience of improvement and development of a specific action plan;
- setting realistic goals for the near future [4].

Motivation of employees is an increase in the efficiency of the institution of higher education as a whole and is therefore one of the main tasks of the management. As we have already mentioned, an approach to an active HR policy and the development of components of a targeted motivation system can become a factor that will make the motivation system universal.

And the way to effective professional activity of employees is through understanding their motivation (table). Only by knowing what drives them, what motivates them to work, what motives underlie their actions, can we try to develop an effective system of forms and methods of managing this system. To do this, you need to know how certain motives arise or are triggered, how and in what ways motives can be put into action, and how motivation is carried out in general.

Table

Motivating factors

Motivational factors	The essence of motivational factors
High earnings	The need to have high salaries, material rewards, a set of benefits and allowances
Working conditions	The need to have good working conditions and a comfortable environment
Social contacts	The need to communicate with people, to have good relations with colleagues
Relationships	The need to form and maintain long-term stable relationships with colleagues
Recognition	The need for others to appreciate achievements and successes
Striving for achievement	The need to set challenging goals for yourself and achieve them
Power and influence	The desire to lead others, the desire for competition and influence
Diversity and change	The need for constant change, the desire to be constantly ready for action
Creativity	Desire to be a constantly thinking employee, open to new ideas
Self-improvement	The need for self-improvement and development
Interesting and rewarding work	The need to have a socially useful job

As we have already mentioned, there are a huge number of ways to influence employee motivation, and the range of these is constantly growing.

Let us suggest some possible development of employee motivation, which is the result of the ratio of motivating and supporting factors.

Supporting factors:

- money;
- conditions;
- security;
- reliability.
- Motivating factors:
- recognition;
- growth;
- achievements;
- responsibility and authority [2].

The analysis shows that if both groups of factors are absent, work becomes unbearable. When only supporting factors are present, job dissatisfaction is minimal. If only motivating factors are present, the employee

likes the job but cannot afford it. And if both groups of factors are present, the work brings maximum satisfaction [8].

It is logical to assume that over time and depending on changes in external and internal conditions, motivating and supporting factors will change, covering either a narrower or a wider area of such a multifaceted concept as "motivation". Since this process is continuous, we can say that the areas covered by different theories that characterise the motivation of an individual employee are constantly migrating [6].

It is worth noting that when creating a motivation system in institution of higher education, the use of certain types of both material and moral incentives becomes relevant. Material and moral incentives should be based on objective criteria for assessing the performance of each employee. Let us note the direction and objectives of motivation:

- achievements (to provide employees with opportunities to solve responsible tasks of institution of higher education development, to stimulate their proposals and initiative);
- participation system (enabling employees to participate and share in the success of institution of higher education, which is also their success);
- training (aimed at guiding employees in planning their career and professional development);
- commitment (to enable employees to see the benefits of working at this particular institution of higher education);
- corporate culture (aims to create an atmosphere in the institution of higher education in which employees of structural units will enjoy their work);
- remuneration (the aim is to provide fair pay in line with the "value" of the position and individual performance, in order to encourage employees to achieve positive results);
- motivation by organisation and management (it is to create comfortable conditions for effective work in a institution of higher education, to introduce advanced forms and methods of management);
- Recognition (involves recognising and noticing the successes of employees and valuing their contribution) [9].

In our Fig. 1 we have depicted the main tasks of motivation.

Let's take a closer look at what each of these tasks entails.

Staff engagement. In this sense, the incentive system should be competitive with the category of employees that the institution needs.

Incentives. Having recruited and retained potentially strong employees, you need to take care to improve their performance and efficiency.

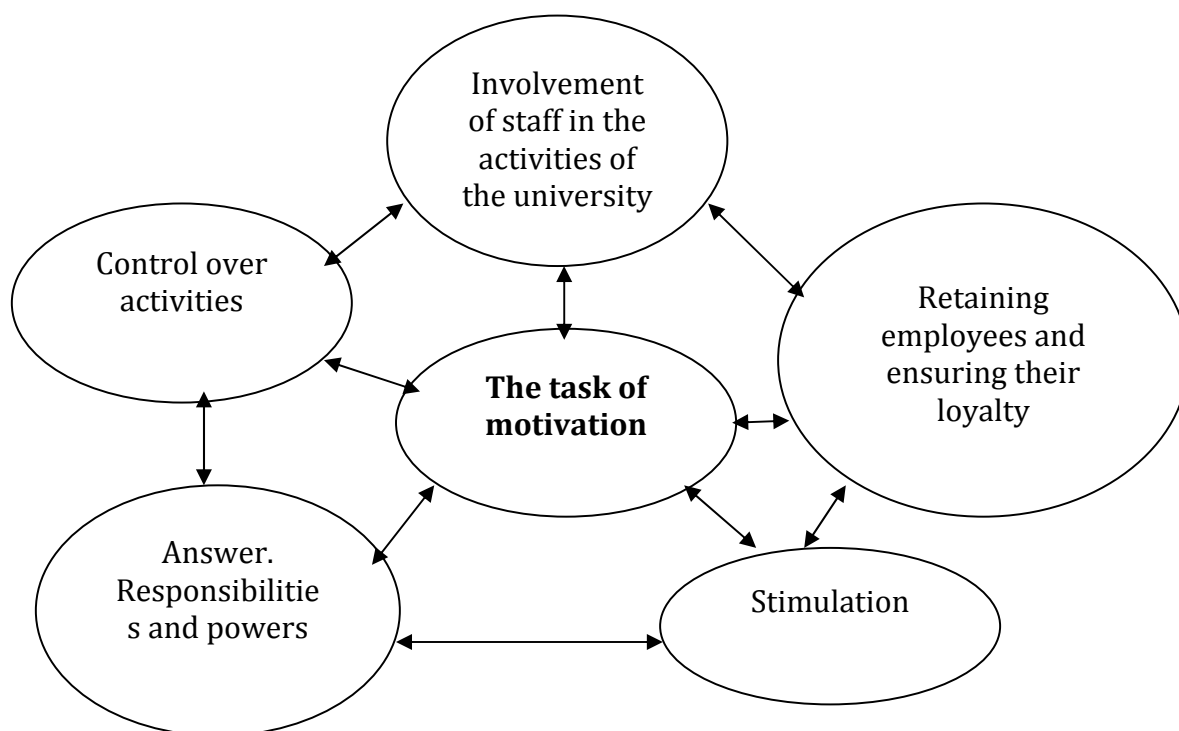

Fig. 1 The main tasks of motivation actualisation

Responsibility and authority. In this case, employees receive not only tasks, but also the right to make independent decisions on their implementation.

Control. A well-thought-out incentive system allows a institution of higher education to control and effectively manage costs while ensuring the availability of the necessary staff.

Employee retention. When the remuneration does not match what the institution of higher education offers, employees may start to leave.

The real achievements of employees in institution of higher education, with rare exceptions, are incentivised, as we have noted, through intangible means, which include: badges, certificates of honour, letters of appreciation, etc.

It is also worth noting that in general, the incentive system includes both moral and material incentives. Both sides are important, but material incentives are more significant and convincing. In this case, the interest of institution of higher education is to optimise the cost of motivating employees, while the interests of employees, on the contrary, are reduced to obtaining material benefits. Therefore, in our opinion, identifying ways to improve motivation in institution of higher education can give the desired result.

Thus, the motivation system includes both moral and material incentives, and if we analyse the current legislation, it is easy to see a tendency towards a significant bias towards material incentives.

At the state level, the motivation of employees of institution of higher education is ensured on the basis of the Unified Tariff Scale of Categories and Coefficients "On the Regulation of Remuneration Conditions and Approval of Tariff Scale Schemes" approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 557 of 26.09.2005, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on 3 October 2005 under No. 1130/11410 (as amended) [7]. This order determines both the amount of salary depending on the level of competence and the types of material incentives. An analysis of the salary determination process suggests that the current salary levels and coefficients provide little or no material incentive for development.

An active personnel policy and the development of components of a targeted incentive system will ultimately stop the outflow of the most talented young professionals and improve the quality of domestic education.

We can see that motivating means knowing what is important to employees (material or moral aspects) and offering this important thing in exchange for the desired work behaviour. In research conducted by the University of Iowa, it was noted that in the search for new mechanisms to increase interest in achieving organisational goals, it is impossible not to see that... monetary rewards produce the greatest performance gains, almost twice as much as the effects of declaring a goal or enriching the content of work. Money is the key incentive... no other incentive or motivational mechanism is even close.

Employee commitment or loyalty should be achieved through: satisfaction, commitment and availability of alternatives. According to experts, relying on their ideas and expectations (and not just the opinion of the head of institution of higher education), it is possible to get an objective picture, identify factors and reasons that hinder effective work. It should be borne in mind that any detail of a conversation (which at first glance may seem trivial) can sometimes be the only key that opens certain motivational "doors".

Thus, all activities will be effective if they are properly motivated by the manager and bring real benefits. We offer the simplest scheme of the motivational process, which is presented in Fig. 2.

Moreover, the material or moral aspects of motivation that motivate a particular employee to work hard today may contribute to the "switch-off" of the same employee tomorrow. No one can say for sure how the motivation mechanism works, how strong the motivating factor should be and when it will work, not to mention how and why it works. Unfortunately, there are no single motivation schemes that would be equally effective for different employees. That is why most managers of higher education institutions experiment with different motivation systems, trying to find the most appropriate ones for their institution.

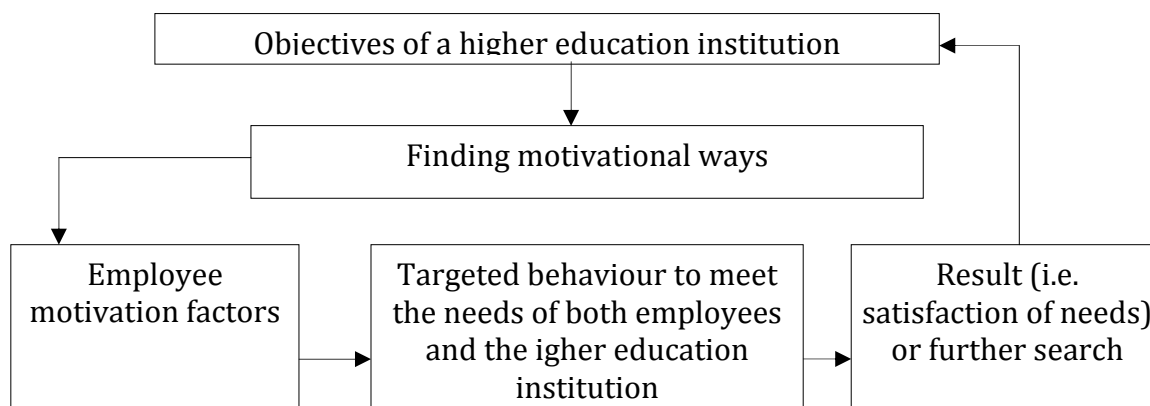

Fig. 2 The motivational process

The analysis allowed us to identify the main economic factors of the motivation system that meet the requirements of today. This is, first and foremost, the remuneration that helps to motivate employees to work, but also has an impact on the overall performance of the business.

That is, in our understanding, motivation is the creation of conditions (tangible or intangible) for the development of the capabilities of employees of institution of higher education. The components of motivation may include the creation of appropriate working and leisure conditions, the use of a system of compensation and benefits that create conditions for the preservation of human resources.

The main problem with developing an incentive scheme is that it takes a very long time to study the driving motives of each employee. An incorrect motivation system can also be a factor in the failure of a institution of higher education. Therefore, the motivation system should be: multifactorial; have a specific focus on a group of employees or on an individual employee; constantly improved and supplemented.

Therefore, the formation of positive motivation will be successful if: the motivation system itself is implemented; continuity is ensured; humanitarian and cultural orientation, variability, problematic nature, personal significance of employees and their activities, self-realisation and self-affirmation are taken into account; organisational and methodological support is provided to employees.

Thus, the incentive system ensures proper professional performance and promotes professional development of the staff institution of higher education.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

To achieve this goal, the article uses a set of research methods: theoretical – analysis, synthesis, comparison, systematisation and generalisation of

conceptual provisions on the subject matter presented in the scientific literature and legislative acts of Ukraine.

RESULTS OF THE RESEARCH / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

When developing a staff motivation system, it is important to take into account the level achieved in all these areas and to analyse the external and internal environment of the organisation and the factors that influence their change, as well as the strategy of the higher education institution. Having chosen a certain strategic alternative, the management should turn to a specific strategy, the main goal being to choose ways to increase staff motivation that will maximise the long-term efficiency of the enterprise.

CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Strategic choices are influenced by various factors: risk (a factor in the life of an enterprise); knowledge of past strategies; and the time factor, which depends on the choice of the right moment. Decisions on strategic issues can be made in different ways: "bottom-up", "top-down", and in the interaction of the two above-mentioned areas (the strategy is developed in the process of interaction between top management, planning department and operational units).

In conclusion, I would like to note that it is necessary to take into account all the factors that are in one way or another related to the current system of staff motivation. It is also important to note that the task of management is to maintain an optimistic attitude of employees, to remain calm and support each other. Be guided by the values and culture of the higher education institution and then there is an opportunity to become effective and competitive despite the realities of today.

Prospects for further research in this direction. Prospects for further research should be aimed at analysing and testing the effectiveness of motivation systems, which will be aimed at considering the practical aspect of introducing motivation in institution of higher education and studying the impact of these motivation systems on staff performance.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED) / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] *Енциклопедія освіти*; В. Г. Кремень, Ред. Київ, Україна: Юрінком Інтер, 2008.
- [2] О. С. Віханський, А. І. Наумов, *Менеджмент*. Київ, Україна: Міленіум, 2020.
- [3] Г. А. Дмитренко, М. О. Кириченко, «Соціальна відповідальність як імператив зворотного зв'язку у системі державного управління»,

Економіка та держава, 2016, № 8, с. 12–18. [Електронний ресурс].
Доступно: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2016/4.pdf Дата
звернення: Лип. 05, 2023.

- [4] А. М. Колот, С. О. Цимбалюк, *Мотиваційний менеджмент*. Київ, Україна : КНЕУ, 2014.
- [5] М. Е. Морозова, «Удосконалення системи мотивації персоналу у вищих навчальних закладах», *Нові технології навчання*, вип. 84, с. 82–86, 2015.
- [6] М. Е. Морозова, «Особливості розвитку мотивації до професійної діяльності майбутніх фахівців», in *3rd International Scientific and Practical Conference Recent Scientific Investigation*. Oslo, Norway, 2021.
- [7] Міністерство освіти і науки України. (2005, Верес. 26). *Наказ № 557 «Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ»*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1130-05#Text>
- [8] Н. П. Николенко, *Менеджмент людських ресурсів*. Дніпро, Україна, 2014.
- [9] *Управління персоналом* / М. Д. Виноградський, С. В. Беляєва, А. М. Виноградська, О. М. Шканова. Київ, Україна: Центр навч. літ-ри, 2016.
- [10] J. H. Atkinson, M. A. Slater, T. L. Patterson, I. Grant, S. R. Garfin, «Prevalence, onset and risk of psychiatric disorders in men with chronic low back pain: a controlled study», *Pain*, № 45(2), Pp. 111–121, 1991. [Online].
Available: <https://is.gd/KEXkDB> Дата звернення: Лип. 05, 2023.
- [11] D. McGregor, *The Human Side of Enterprise*. New York, USA: McGraw-Hill, 2019.

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Морозова Марина Едуардівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри економіки, підприємництва та менеджменту

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти.

Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-9193-1198>

marina.morozova.umo@gmail.com

Анотація. Мотивація персоналу закладу вищої освіти на сьогодні залишається дуже актуальною, незважаючи на те, що розглядається це питання достатньо широко. Така ситуація склалася через те, що теоретичні дослідження не реалізуються в практичних рішеннях. Тому проблема мотивації персоналу закладу вищої освіти набула актуальності, оскільки розв'язання проблеми актуальної кадрової

політики, що стоїть перед закладом, можливе лише за умови створення належної мотиваційної бази, здатної спонукати працівників до ефективної діяльності та надання якісних освітніх послуг. Йдеться про використання таких форм і методів стимулювання працівників, які сприяли підвищенню ефективності. Таким чином, істотна роль в управлінні персоналом має відводитися мотивації. Мотивація є тією рушійною силою де мотиви можуть виступати усвідомленням важливості в отриманні нових знань, бажанням самоствердитися, продемонструвати свою здатність до активної діяльності та знайти своє місце в ієрархії соціальних відносин у колективі. Привести в дію організовану систему для отримання необхідного результату можливо тільки керівним органом певного впливу або особою, в даному випадку керівником закладу вищої освіти. Для цього потрібен певний інструментарій впливу на елементи мотивації, щоб вона почала функціонувати. Щоб ефективно рухатися до поставленої мети, керівництво закладу вищої освіти має не лише планувати та організовувати роботу, а й використовувати систему мотивації працівників відповідно до розробленого плану досягнення цілей закладу. Отже, позитивна мотивація буде успішною, якщо: забезпечено реалізацію системи мотивації; здійснюється безперервність; враховано гуманітарну та культурну спрямованість; варіативність; особистісну значущість працівників; самореалізацію; здійснюється організаційно-методичне забезпечення персоналу. Отже, система забезпечує адекватну мотивацію до професійної діяльності, сприяє професійному розвитку кадрів вищої освіти.

Ключові слова: мотивація та стимули; модель мотивації; управління персоналом; чинники; стратегія.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Entsyklopediia osvity; V. H. Kremen, Red. Kyiv, Ukraine : Yurinkom Inter, 2008.
- [2] O. S. Vikhanskyi, A. I. Naumov, Menedzhment. Kyiv, Ukraine : Milenium, 2020.
- [3] H. A. Dmytrenko, M. O. Kyrychenko, «Sotsialna vidpovidalnist yak imperatyv zворотnoho zviazku u systemi derzhavnoho upravlinnia», Ekonomika ta derzhava, 2016, № 8, s.12–18. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2016/4.pdf Data zvernennia: Lyp. 05, 2023.

- [4] A. M. Kolot, S. O. Tsymbaliuk, Motyvatsiinyi menedzhment. Kyiv, Ukraina : KNEU, 2014.
- [5] M. E. Morozova, «Udoskonalennia systemy motyvatsii personalu u vyshchyykh navchalnykh zakladakh», Novi tekhnolohii navchannia, vyp. 84, s. 82–86, 2015.
- [6] M. E. Morozova, «Osoblyvosti rozvytku motyvatsii do profesiinoi diialnosti maibutnykh fakhivtsiv», in 3rd International Scientific and Practical Conference Recent Scientific Investigation. Oslo, Norway, 2021.
- [7] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2005, Veres. 26). Nakaz № 557 «Pro vporiadkuvannia umov opłaty pratsi ta zatverdzhennia skhem taryfnykh rozriadiv pratsivnykiv navchalnykh zakladiv, ustanov osvity ta naukovykh ustanov». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1130-05#Text>
- [8] N. P. Nykolenko, Menedzhment liudskykh resursiv. Dnipro, Ukraina, 2014.
- [9] Upravlinnia personalom / M. D. Vynohradskyi, S. V. Beliaieva, A. M. Vynohradska, O. M. Shkanova. Kyiv, Ukraikhna : Tsentr navch. lit-ry, 2016.
- [10] J. H. Atkinson, M. A. Slater, T. L. Patterson, I. Grant, S. R. Garfin, «Prevalence, onset and risk of psychiatric disorders in men with chronic low back pain: a controlled study», Pain, № 45(2), Pp. 111–121, 1991. [Online]. Available: <https://is.gd/KEXkDB> Data zvernennia: Lyp. 05, 2023.
- [11] D. McGregor, The Human Side od Enterprice. New York, USA: McGraw-Hill, 2019.

*Стаття надійшла до редакції
12 червня 2023 року*

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)-110-133](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-110-133)

УДК 351:001.8

Дегтярьова Ія Олександрівна,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління і проектного менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-0807-961X>
iyadeht@uem.edu.ua

Кройтор Володимир Андрійович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ.
Харків, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-1849-5721>
kroytor@ukr.net

Деміхов Олексій Ігорович,

кандидат наук з державного управління,
старший викладач кафедри управління імені Олега Балацького
Навчально-наукового інституту бізнесу, економіки та менеджменту
Сумського державного університету.
Суми, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-9715-9557>
iyadeht@uem.edu.ua

Загrevський Олег Парфентійович,

аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0009-0003-4356-6434>
olegzagrev@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ІНТЕГРОВАНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Анотація. У статті представлено теоретичне обґрунтування змісту моделі інтегрованого відновлення та розвитку територіальних громад в Україні. Встановлено, що інтегрований підхід до розвитку громад означає об'єднання усіх суб'єктів, об'єктів і заходів місцевої

політики в єдине ціле, що дозволяє встановити чинники і взаємозв'язки для подальшого управлінського впливу. При цьому кожна управлінська функція має набути інтегрованого характеру. Відповідно, модель інтегрованого відновлення та розвитку територіальної громади передбачає скоординовану діяльність органу місцевого самоврядування з приватними і публічними стейкхолдерами різних рівнів (органами публічної влади, міжнародних та громадських організацій, бізнесу, активних громадян та ін.) щодо формування і виконання плану відновлення і розвитку територіальної громади. Встановлено ключові характеристики і напрями формування моделі інтегрованого відновлення та розвитку територіальної громади:

- закріплення моделі в планувальних документах територіальної громади;
- цілісне бачення територіальної громади як системи систем, в якій все є взаємопов'язаним і детермінованим;
- аналіз взаємних впливів чинників різних галузей та сфер соціально-економічних процесів
- визначення пріоритетів політики відновлення і розвитку, а також комплексу заходів щодо їх реалізації, у їх взаємозв'язку (міждисциплінарний підхід);
- максимальне залучення усіх потенційно заінтересованих сторін до розроблення моделі;
- налагоджена горизонтальна і вертикальна координація як під час розроблення моделі, так і під час її реалізації;
- міждисциплінарності, що передбачає врахування зв'язку всіх аспектів соціально-економічного розвитку територіальної громади;
- посилення використання нематеріальних чинників відновлення і розвитку громади.

Встановлено, що з огляду на складність усіх управлінських процесів, пов'язаних з відновленням і розвитком територіальних громад, насамперед необхідне посилення інституційної спроможності місцевого врядування та науково-аналітичного забезпечення.

Ключові слова: модель інтегрованого відновлення та розвитку; територіальна громада; функції інтегрованого управління; ревіталізація; сталий розвиток; креативні індустрії; напрями відновлення.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Розвиток і відновлення територіальних громад в умовах війни та повоєнний період потребують інтегрованого підходу, що

забезпечує синергійні дії усіх сторін та в результаті мультиплікативні ефекти від цих дій та прискорення бажаних результатів. Необхідно шукати моделі, які б забезпечили найкращі результати розвитку усіх сфер життєдіяльності територіальних громад – економіки, освіти, охорони здоров'я, культури, безпековій та ін.

Попри законодавче визначення підходів до відновлення територіальних громад, на сьогодні ще залишається дискусійним питання, що саме включає в себе модель інтегрованого відновлення та розвитку територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальним питанням місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану присвячено статтю І. Пирога та М. Пирога [11]. Головним їхнім висновком є те, що програма відновлення України має бути зосереджена в першу чергу на підтримці інституцій, причому з чітко визначеними повноваженнями.

О. Нижник та Д. Вишневський визначили основні фактори впливу на територіальний розвиток в умовах нових викликів для створення моделі просторового планування, яка б комплексно дозволила підійти до процесів післявоєнної відбудови країни [9].

Велику роль у теоретичному та методологічному обґрунтуванні управлінських процесів відновлення і розвитку України відіграють зарубіжні партнери та міжнародні організації. Так, питання координації процесів відбудови та відновлення з політикою регіонального розвитку в Україні здійснено в рамках Програми «U-LEAD з Європою» [6]. Дослідження ініціатив у повоєнному відновленні здійснено ІСАР «Єднання» [3]. Цифрові рішення для повоєнного відновлення України аналізувалися фахівцями KSE Institute за підтримки Уряду Німеччини [12]. Актуальні питання доступу громадськості до прийняття рішень щодо відновлення України в частині збереження довкілля і протидії зміні клімату представлено в Аналітичному звіті експертів Фонд ім. Гайнріха Бюлля [1].

На сьогодні також Асоціацією міст України розроблено методичні рекомендації щодо планування й організації відновлення муніципальної інфраструктури, експертами Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні – методичні рекомендації зі здійснення моніторингу і оцінки реалізації планувальних документів із відновлення та розвитку територіальних громад [8].

Водночас практичні пропозиції щодо діяльності органів місцевого самоврядування з відновлення і розвитку територіальних громад потребують належної теоретичної основи.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є теоретичне обґрунтування змісту моделі інтегрованого відновлення та розвитку територіальних громад в Україні.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- визначити сутність інтегрованого відновлення і розвитку територіальної громади;
- визначити сутність моделі інтегрованого відновлення та розвитку територіальної громади;
- обґрунтувати напрями формування моделі інтегрованого відновлення та розвитку територіальної громади.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

В Українському тлумачному словнику [18] наведено такі визначення термінів:

«інтеграція» – об'єднання в ціле будь-яких окремих частин. Об'єднання та координація дій окремих частин цілісної системи. Процес упорядкування, узгодження та об'єднання структур і функцій...» (18, с. 468);

«інтегрований» – оснований на об'єднанні, інтеграції; комплексний (18, с. 468).

Термін «інтегрований» дедалі частіше застосовується в нормативно-правових актах. Наприклад, у Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року *«інтегроване управління кордонами»* розглядається як «скоординована діяльність компетентних державних органів України та військових формувань...» [17]. Тобто йдеться про забезпечення узгодженості управлінських дій.

У Законі України (далі – ЗУ) «Про регулювання містобудівної діяльності» визначено поняття *«концепція інтегрованого розвитку території територіальної громади»* – документ стратегічного планування, який може розроблятися на замовлення органу місцевого самоврядування із залученням місцевих мешканців, суб'єктів господарювання, що зареєстровані та/або здійснюють господарську діяльність на території відповідної територіальної громади або мають намір здійснювати таку діяльність у межах відповідної території, і визначає довгострокові, міждисциплінарні, просторові та соціально-економічні пріоритети розвитку території, є вихідними даними для розроблення містобудівної документації на місцевому рівні на принципах сталого розвитку з метою підвищення якості життя, доступності та рівності можливостей, сприяння розвитку соціальних суспільних відносин та ділової активності, оптимізації адміністративної діяльності, відповідає державним і

регіональним програмам розвитку та затверджується відповідним органом місцевого самоврядування [16]. Цим Законом передбачено, що концепція інтегрованого розвитку території територіальної громади є базовим, хоча і не обов'язковим, документом для розроблення комплексного плану просторового розвитку території територіальної громади. Комплексний план передбачає узгоджене прийняття рішень щодо цілісного (комплексного) просторового розвитку населених пунктів як єдиної системи розселення і території за їх межами (ст. 16¹).

На думку експертів, при плануванні розвитку території «інтегрованість» означає врахування всіх сфер життєдіяльності (економіки, мобільності, освіти, медицини, сфери послуг, історії, культури, екології, ландшафту) та залучення широкого кола заінтересованих сторін (локального бізнесу, громадських ініціатив, представників влади) [5].

Інтегроване планування в Україні актуалізувалося у зв'язку з об'єднанням територіальних громад, хоча сам підхід почав застосовуватися вже з 2000-х років.

Невід'ємною умовою інтегрованого планування місцевого розвитку є залучення усіх стейкхолдерів до кожної складової планування.

Крім того, необхідною є інтеграція горизонтальної та вертикальної політики. Інтеграція горизонтальної політики передбачає включення завдань однієї політики у політику інших секторів. За цього підходу окремі підрозділи органів публічної влади виконують горизонтальну та міжгалузеву координацію інших органів та їх підрозділів.

Отже, інтегрований підхід до розвитку громад означає об'єднання усіх суб'єктів, об'єктів і заходів місцевої політики в єдине ціле, що дозволяє встановити чинники і взаємозв'язки, які потребують посилення, або більш ефективного використання. Відповідно й заходи місцевої політики мають розроблятися з урахуванням принципу інтегрованості, у взаємозв'язку, щоб забезпечити одночасний позитивний вплив на різні сфери і галузі місцевої соціально-економічної системи. Цей підхід потребує значної інформаційно-аналітичної та методологічної роботи, а отже й компетентних фахівців – на усіх етапах формування і реалізації місцевої політики.

Інтегрований підхід якраз і передбачено Порядком формування Концепції інтегрованого розвитку території територіальної громади, затвердженим Наказом Міністерства розвитку громад та територій України 22 вересня 2022 року № 172 [14]. Строк дії Концепції інтегрованого розвитку не обмежується. Тривалість розрахункового періоду визначається в межах 10–20 років, а за наявності обґрунтування – на більш тривалий період.

Попри те, що дана Концепція не є обов'язковим документом, вона дуже важлива для формування вихідних даних Комплексного плану території громади. Багато територіальних громад вже напрацювали такі концепції, проте руйнування, завдані РФ на територіях України, замінування територій, міграційні процеси та ін. вже зумовили потребу в їх оновленні, а отже й усієї планувальної документації громад.

Відповідно до Порядку розроблення, реалізації та моніторингу плану відновлення та розвитку регіонів і планів відновлення та розвитку територіальних громад [13], план відновлення та розвитку регіонів, плани відновлення та розвитку територіальних громад розробляються на період до 31 грудня 2027 р. з урахуванням пріоритетів, визначених документами стратегічного планування.

План відновлення та розвитку територіальної громади, що віднесена до території відновлення, розробляється виконавчим органом сільської, селищної, міської ради та військовою адміністрацією населеного пункту (у разі її утворення) з урахуванням узгоджених пропозицій, наданих Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній державній (військовій) адміністрації [13]. Проект плану відновлення та розвитку територіальної громади включає:

- завдання і заходи з відновлення та розвитку;
- прогнозовану потребу та можливі джерела фінансування;
- індикатори виконання завдань, здійснення заходів з відновлення та розвитку і їх прогнозні значення;
- перелік проектів регіонального (місцевого) розвитку.

Практичні інструменти для реалізації інтегрованого підходу мають також інтегрований характер, наприклад *інтегрована карта* – це інструмент, за допомогою якого відображаються основні/пріоритетні напрями майбутнього розвитку громади з прив'язкою до території за допомогою різних символів. Так карта є результатом поєднання (синтезу) попередньо створених секторальних карт. Вона не просто накладає секторальні карти, а показує просторовий взаємозв'язок між секторами. Зокрема, у цьому взаємозв'язку можна побачити співпадіння – підсилення певних секторів або ж їх конфлікт. Таким чином на інтегрованій карті показані взаємозв'язки у вигляді пріоритетних напрямів розвитку громади та розташування стратегічних проектів [5].

Так, в Україні лише почали застосовувати інтегроване планування. Проте, на нашу думку, необхідно, щоб всі функції управління набули інтегрованого характеру.

Традиційно до загальних функції управління відносять: прогнозування, планування, організація, мотивація, контроль, прийняття управлінських рішень та комунікація [4, с. 241–242]. До функцій публічного управління також належать регулювання, інформування, бюджетування тощо.

Відповідно, на нашу думку, з метою інтегрованого відновлення і розвитку територіальних громад суб'єкти публічного управління мають реалізувати:

- *інтегроване планування* – спосіб підготовки програм і стратегій відновлення і розвитку територіальних громад, який передбачає врахування взаємозв'язку всіх сфер життєдіяльності територіальної громади та залучення широкого кола заінтересованих сторін під час підготовки цих документів і формування інтегрованих інструментів управління, що забезпечують вплив на кілька сфер і галузей;

- *інтегрована організація* – процес взаємодоповнюючого залучення цілого ряду заінтересованих сторін до діяльності та виконання взаємодоповнюючих заходів з відновлення та розвитку територіальної громади відповідно до програм чи стратегій місцевого розвитку;

- *інтегрована координація* – процес розподілу у часі завдань з розвитку усіх сфер і галузей на території, забезпечення багаторівневої узгодженої взаємодії заінтересованих сторін з метою забезпечення максимальної результативності в досягненні поставлених цілей з відновлення та розвитку територіальної громади;

- *інтегрована мотивація* – процес розроблення і використання стимулів для потенційно заінтересованих сторін до індивідуальної та спільної діяльності з метою розроблення, реалізації, моніторингу і контролю ефективних програм та стратегій відновлення і розвитку територіальних громад; передбачає комплекс заходів – інформування, навчання, комунікації, спільне генерування ідей тощо, що стимулюють до певних дій різні сторони;

- *інтегрований контроль* – процес багаторівневої участі у заходах контролю за реалізацією програм і стратегій відновлення і розвитку територіальних громад, а також коригуванні дій в разі потреби;

- *інтегроване прийняття управлінських рішень* – процес спільного аналізу стану територіальних громад, вибору шляхів відновлення і розвитку громад, що відображається у відповідних програмах і стратегіях, а також інших документах публічних і приватних суб'єктів;

- *інтегрована комунікація* – забезпечення обміну інформацією щодо відновлення і розвитку територіальної громади між усіма заінтересованими

сторонами, забезпечення на цій основі взаєморозуміння щодо єдиного спільного підходу, узгодження дій, переконання та стимулювання поведінки, що забезпечує найкращі результати у спільному відновленні і розвитку територіальної громади;

- *інтегроване регулювання* – процес спільного виявлення та усунення відхилень і недоліків, приведення відносин у певний бажаний стан шляхом запровадження певних неформальних правил та розробки регуляторних документів;

- *інтегроване фінансування* – багаторівневе забезпечення коштами з публічних і приватних джерел програм і стратегій відновлення і розвитку територіальних громад;

- *інтегроване інформування* – доведення до відома усіх заінтересованих сторін інформації та звітів щодо забезпечення відновлення і розвитку територіальної громади.

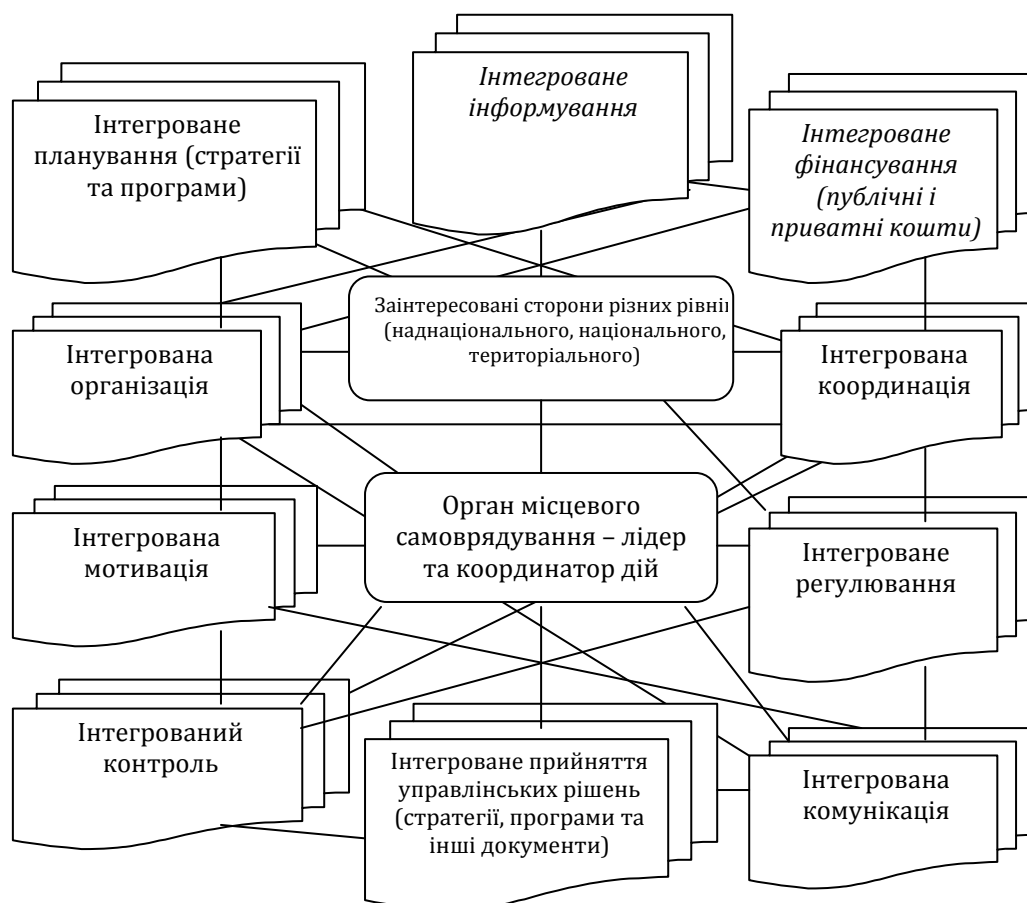

Рис. Модель функцій з інтегрованого відновлення і розвитку територіальних громад

Водночас ці функції не є вичерпними, їх перелік можна продовжувати, виходячи з конкретних функцій публічного управління.

На нашу думку, *функція лідерства* має реалізовуватися саме органом місцевого самоврядування, адже на місцевому рівні саме цей орган є відповідальним за вирішення питань місцевого значення.

З урахуванням зазначеного, представимо модель функцій з інтегрованого відновлення і розвитку територіальних громад (див. рис.).

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення мети в ході дослідження використано системний підхід і такі методи наукового пізнання:

- узагальнення, аналіз, синтез, абстрагування – для визначення сутності явища та змісту моделі інтегрованого відновлення і розвитку територіальної громади;
- аналізу, групування, систематизації, індукції та дедукції – для обґрунтування напрямів формування моделі інтегрованого відновлення та розвитку територіальної громади.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Насамперед відзначимо, що відповідно до ЗУ «Про місцеве самоврядування» *«територіальна громада»* – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр [15]. Саме це поняття і будемо використовувати в даній праці.

Щоб більш детально визначити *сутність моделі інтегрованого відновлення та розвитку територіальних громад*, слід звернутися до сутнісного аналізу таких термінів, як «відновлення», «розвиток», «модель», а також сучасних наукових напрацювань за цим тематичним напрямом.

1. Сутність інтегрованого відновлення і розвитку територіальної громади

Термін «відновлення» означає надання попереднього вигляду чомусь пошкодженому. Поновлення. Реновація» (15, с. 165), тоді як «розвиток» – це «процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого» (15, с. 1219).

Статтею 9⁻¹ ЗУ «Про регулювання містобудівної діяльності» (цією статтею доповнено Закон у травні 2022 р.) визначено поняття «*програма комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини)* (далі – програма комплексного відновлення) – обласна або

місцева програма відновлення територій, яка визначає основні просторові, містобудівні та соціально-економічні пріоритети політики відновлення і включає комплекс заходів для забезпечення відновлення території відповідної області, території територіальної громади (її частини), яка постраждала внаслідок збройної агресії проти України або в якій сконцентровані соціально-економічні, інфраструктурні, екологічні чи інші кризові явища. Програма комплексного відновлення не належить до містобудівної документації». Цим Законом визначено й змістові складові програм комплексного відновлення області та території територіальної громади (її частини).

Водночас слід зазначити, що є й інші терміни, завдяки яким можна описати процес відновлення територій, як от «регенерація», «ревіталізація», які використовуються за кордоном.

Отже, «регенерація» (англ. *regeneration*) означає: відновлення, поновлення, відтворення (Український тлумачний словник [18, с. 1186]); процес покращення місця чи системи... (Cambridge dictionary); акт, процес або стан регенерації; відродження або оновлення (Collins dictionaries); процес, завдяки якому територія, установа тощо знову розвивається та зміцнюється (Oxford Learner's Dictionaries) [19]–[24].

У світі вже активно застосовується *концепція регенеративного (відновлювального) міста*, яка була вперше розроблена Міжнародною експертною комісією з питань міст та зміни клімату, скликаною Радою всесвітнього майбутнього спільно з Гамбурзьким університетом архітектури та міського розвитку у 2008–2011 рр. та була представлена у звіті «Регенеративні міста» у 2010 році. В основі концепції регенеративного міста лежить розуміння того, що важливо вийти за рамки обмежувальної сутності сталості та ставити акцент на необхідності не тільки зберігати і підтримувати, а й активно відновлювати природні ресурси міст. Наприклад, регенеративне місто знову вводить очищену воду в гідрологічний цикл, отримує їжу від міських і приміських виробників, видобуває поживні речовини зі своїх стічних вод та відходів і застосовує їх для навколишніх сільськогосподарських земель, стимулює використання відновлюваних джерел енергії та ін. Так, регенеративний розвиток міст подібний до кругових метаболічних систем, що зустрічаються в природі [22, с. 5–6].

У політико-економічному контексті концепція регенеративного (відновлювального) міста передбачає співробітництво суб'єктів господарювання в промисловості, поєднання кількох галузей відповідно до циклів використання ресурсів, зменшення відходів, забезпечення

локальної економічної привабливості тощо. Загалом модель регенеративного міста [28, с. 10–13] передбачає, що місто має бути:

- соціально інклюзивним;
- економічно інклюзивним та економічно розвиненим;
- добре спланованим, зручним для прогулянок і пересування громадським транспортом; школи мають знаходитися в межах пішохідної або велосипедної доступності від дому, офіси – в межах кількох зупинок транспорту від будинків, магазини – в пішій доступності від житлових будинків та розташовані біля зупинок транспорту; поруч з будинком має бути відкритий простір для відпочинку;
 - енергоефективним, мати низький рівень викидів вуглецю; використовувати відновлювані джерела енергії;
 - мати «єдине вікно» для отримання адміністративних послуг;
 - мати унікальну ідентичність і відчуття місця; визнавати культуру ключем до людської гідності та стійкості, залучати діячів культури для розкриття творчого потенціалу всіх громадян;
 - безпечним: вдень і вночі люди мають без страху користуватися вулицями, парками та громадським транспортом;
 - мати розвинену публічну взаємодію: публічні службовці (поліція, пожежна служба, охорона здоров'я, соціальне забезпечення та ін.) і жителі мають часто спілкуватися і виробляти спільні рішення для поліпшення якості життя;
 - мати здорове населення та сприятливе для здоров'я довкілля;
 - міські парки повинні характеризуватися біорізноманіттям;
 - справедливим (послуги інфраструктури, житло та всі базові послуги тут плануються для груп з низьким доходом); публічні послуги плануються спільно з громадами;
 - галузеві політики міста реалізуються в рамках комплексного плану розвитку міста;
 - ролі та обов'язки між усіма зацікавленими сторонами розподілені з дотриманням принципу субсидіарності;
 - встановлювати нормативно закріплені в локальних актах цілі, які регулярно переглядаються для найкращого забезпечення здійснення заходів місцевої політики.

Для позначення явища якісно нового відновлення територій за кордоном застосовують і термін «*ревіталізація*» (англ. *revitalization*), який у різних словниках розуміється по-різному, але змістовно все-таки подібно: процес зростання, відновлення успіху (Cambridge dictionary); процес створення чогось сильнішого, активнішого або здоровішого (Oxford Learner's

Dictionaries); поживлення чогось, що втратило свою активність (Collins dictionaries); оживлення (Dictionary of Contemporary English) [19]–[24].

Разом з тим, україномовного замінника термінам «регенерація» та «ревіталізація» немає. Саме тому законодавець застосував термін «відновлення».

Попри перспективність і значущість концепції регенеративного міста, концепція сталого розвитку залишається актуальною навіть в умовах війни, тому вона має бути покладена в основу всіх місцевих стратегій, програм і проєктів. Крім того, ці дві концепції не є взаємовиключними.

У 2020 р. ЗУ «Про регулювання містобудівної діяльності» доповнено статтю 12-1, в якій визначено поняття «сталій розвиток території територіальної громади» – соціально, економічно та екологічно збалансований розвиток території територіальної громади, спрямований на створення економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасних та майбутніх поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини [16].

Хоча термін «відновлення» по суті означає приведення чогось зруйнованого до попереднього стану, проте у вітчизняному законодавстві не обмежено можливості застосування нових підходів до подальшого розвитку територіальної громади.

2. Сутність моделі інтегрованого відновлення та розвитку територіальної громади

Термін «модель» походить від латинського слова *modulus* – міра, зразок і означає: зразок якогось нового виробу, зразковий екземпляр; схема...; тип чогось [10, с. 394].

З урахуванням вищевикладеного та на основі методологічного синтезу сутності термінів «інтегрований», «відновлення», «розвиток», «модель», можна пропонувати визначення поняття «модель інтегрованого відновлення та розвитку територіальної громади» у двох вимірах:

1) процесному: як спосіб (механізм) багаторівневого узгодженого визначення і скоординованої діяльності щодо комплексної реалізації просторових, містобудівних та соціально-економічних пріоритетів політики щодо відновлення територій територіальної громади, на яких

сконцентровані соціально-економічні, інфраструктурні, екологічні чи інші кризові явища, і забезпечення її сталого розвитку як цілісної соціально-економічної системи;

2) структурному: як набір взаємопов'язаних сфер і галузей, пріоритетів, заходів та управлінських інструментів щодо кожної зі сфер та галузей територіальної громади

Так, модель інтегрованого відновлення та розвитку територіальної громади передбачає скоординовану діяльність органу місцевого самоврядування з приватними і публічними стейкхолдерами різних рівнів (органами публічної влади, міжнародних та громадських організацій, бізнесу, активних громадян та ін.) щодо формування і виконання плану відновлення і розвитку територіальної громади. В ідеальному варіанті така діяльність забезпечується на базі єдиного центру, наприклад, на платформі спеціально створеного Офісу відновлення та розвитку громади (на сьогодні такі офіси створюються в органах місцевого самоврядування за підтримки ПРООН), яким має організовуватися діяльність щодо діагностики актуальних питань відновлення та розвитку громади, комунікаційного забезпечення, пошуку найкращих рішень щодо їх вирішення та підтримка впровадження відповідно до принципів доброго врядування.

Попри спільні організаційно-правові засади щодо відновлення і розвитку територій кожна територіальна громада буде мати свої пріоритети, а отже і свою модель відновлення і розвитку.

Фактично ця модель віддзеркалюється у документах стратегічного і просторового планування, різнорівневих програмах відновлення територій.

3. Напрями формування моделі інтегрованого відновлення та розвитку територіальної громади

Для формування моделі інтегрованого відновлення та розвитку територіальної громади слід враховувати напрями, визначені Порядком формування Концепції інтегрованого розвитку території територіальної громади [14], у скороченому вигляді це:

- географічне положення території територіальної громади;
- стан навколишнього природного середовища;

3) сучасний стан використання та охорони земель;

4) просторова система розселення, забезпеченість житлом, стан та структура власності житлового фонду, рівень забезпеченості домогосподарств комунальними послугами, електронними комунікаційними послугами,

наявність у власності транспортних засобів, рівень субсидіювання домогосподарств;

- 5) демографічна ситуація та добробут населення;
- 6) розвиток людського капіталу;
- 7) громадське здоров'я, соціальні послуги та інклюзивність;
- 8) економічна активність;
- 9) система надання послуг мешканцям територіальної громади;
- 10) туристична інфраструктура;
- 11) історико-культурна спадщина територіальної громади;
- 12) забезпечення транспортного попиту та стан дорожньо-транспортної інфраструктури;
- 13) стан інженерно-комунальної інфраструктури територіальної громади;
- 14) благоустрій території;
- 15) стійкість інженерно-транспортної інфраструктури до природних та техногенних загроз, забезпечення цивільного захисту населення та зниження відповідних ризиків та загроз, громадська безпека, мережі правоохоронних органів та екстрених служб;
- 16) система управління в територіальній громаді;
- 17) фінансова спроможність територіальної громади;
- 18) стан забезпеченості містобудівною документацією;
- 19) стан цифрового розвитку;
- 20) інші напрями.

На нашу думку, необхідно додати і такий критерій, як «людський капітал територіальної громади». Порядком формування Концепції інтегрованого розвитку території територіальної громади, затвердженим Наказом Міністерства розвитку громад та територій України 22 вересня 2022 року № 172 термін «людський капітал територіальної громади» визначається як накопичений населенням територіальної громади сукупний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано розвивається та використовується з метою загального підвищення якості життя мешканців, підвищення інвестиційної привабливості та зростання ефективності господарської діяльності [14].

Важливим пов'язаним з людським капіталом чинником і водночас напрямом інтегрованого розвитку громад в умовах воєнного стану і поствоєнний період є розвиток креативної економіки, адже ця економіка є стійкішою до багатьох ризиків, оскільки головним ресурсом є нематеріальний ресурс. В Україні вже сформовано правові основи для розвитку креативних індустрій, відповідні заходи знаходять своє відображення у планах уряду України, проте на рівні Міністерства

економіки України, регіональних і місцевих органів публічної влади ще недостатньо уваги приділяється саме напряду.

Місцеві стратегії, засновані на культурі, можуть відкрити нові шляхи для створення робочих місць і місцевого економічного розвитку. Такий підхід може допомогти створити та відновити відчуття місця і прискорити місцевий розвиток через виробництво культурних продуктів. Світовий досвід свідчить, що креативні індустрії відіграють все більшу роль у розвитку та трансформації місцевих процесів і все більше сприяють зайнятості. Тому їх потрібно взяти до уваги для планування процесів відновлення і розвитку територіальних громад.

Необхідно сформувані ефективні стратегії та інноваційні інструменти для стимулювання підприємницьких ініціатив. Сприяння місцевому економічному розвитку є фундаментальною основою для вирішення усіх питань місцевого значення.

Інтегроване відновлення та розвиток територіальної громади має включати і гендерну перспективу, щоб реалізувати права і можливості чоловіків та жінок, а отже, створити кращі умови для відновлення громад у довгостроковій перспективі.

Також невід'ємними для відновлення громад є цифрові рішення та цифрова демократія, що дозволяють залучити усіх бажаючих до формування порядку денного та його реалізації та контролю.

Необхідно також забезпечити інтегрований підхід у сфері охорони здоров'я й загалом до всіх сфер і галузей.

Отже, ключовими характеристиками і напрямками формування моделі інтегрованого відновлення та розвитку територіальної громади є:

- закріплення моделі в планувальних документах територіальної громади;
- цілісне бачення територіальної громади як системи систем, в якій все є взаємопов'язаним і детермінованим;
- аналіз взаємних впливів чинників різних галузей та сфер соціально-економічних процесів
- визначення пріоритетів політики відновлення і розвитку, а також комплексу заходів щодо їх реалізації, у їх взаємозв'язку (міждисциплінарний підхід);
- максимальне залучення усіх потенційно заінтересованих сторін до розроблення моделі;
- налагоджена горизонтальна і вертикальна координація як під час розроблення моделі, так і під час її реалізації;

- міждисциплінарності, що передбачає врахування зв'язку всіх аспектів соціально-економічного розвитку територіальної громади;
- посилення використання нематеріальних чинників відновлення і розвитку громади.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Відповідно до мети і завдань статті зроблено такі висновки:

1. Інтегроване відновлення і розвиток територіальної громади – це об'єднання усіх суб'єктів, об'єктів і заходів місцевої політики в єдине ціле (модель), що дозволяє встановити чинники і взаємозв'язки, які потребують посилення, або більш ефективного їх використання.

2. Модель інтегрованого відновлення і розвитку територіальної громади можна представити з позицій двох основних підходів – процесного і структурно. Згідно з процесним підходом це спосіб (механізм) багаторівневого узгодженого визначення і скоординованої діяльності щодо комплексної реалізації просторових, містобудівних та соціально-економічних пріоритетів політики щодо відновлення територій територіальної громади, на яких сконцентровані соціально-економічні, інфраструктурні, екологічні чи інші кризові явища, і забезпечення її сталого розвитку як цілісної соціально-економічної системи; у структурному вимірі – це набір взаємопов'язаних сфер і галузей, пріоритетів, заходів та управлінських інструментів щодо кожної зі сфер та галузей територіальної громади.

3. Формування моделі інтегрованого відновлення та розвитку територіальної громади має відбуватися з урахуванням всіх можливих чинників і напрямів – соціальних, економічних, управлінських тощо, а також їх взаємозв'язків. Хоча в нормативно-правових документах визначено основні напрями інтегрованого розвитку громади, проте вони не є вичерпними і потребують уточнення та розвитку відповідно до місцевих умов. Також

Отже, діяльність щодо формування моделі інтегрованого відновлення та розвитку територіальної громади є дуже складною і потребує насамперед інтегрованого підходу до всіх управлінських функцій, посилення інституційної спроможності місцевого врядування та належного науково-аналітичного забезпечення.

Перспективи подальших досліджень можуть стосуватися практичних рекомендацій щодо інтегрованого відновлення та розвитку

територіальних громад в Україні з урахуванням новітніх тенденцій та інституційної спроможності системи місцевого врядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] А. Андрусевич, З. Козак, «Доступ громадськості до прийняття рішень щодо відновлення України в частині збереження довкілля і протидії зміні клімату», *Аналітичний звіт. Фонд ім. Гайнріха Бюлля. Січень-Лютий*. 2023. [Електронний ресурс].
Доступно: https://ua.boell.org/sites/default/files/2023-03/zvit_uchast-gromadskosti-u-procesakh-vidbudovi-2023.pdf Дата звернення: Серп. 16, 2023.
- [2] С. А. Горблюк, «Становлення політики ревіталізації міст у Великій Британії та Франції», *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, № 4(10), с. 196–207, 2020.
[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-4\(10\)-196-207](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-4(10)-196-207)
- [3] Дослідження ініціатив у сфері повоєнного відновлення. 2023. [Електронний ресурс].
Доступно: [https://ednannia.ua/images/Master version UKR Rebuilding.pdf](https://ednannia.ua/images/Master_version_UKR_Rebuilding.pdf) Дата звернення: Серп. 16, 2023.
- [4] *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна, Ред. Київ, Україна : НАДУ, 2010.
- [5] Інтегроване просторове планування для об'єднаних територіальних громад. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://hromada.canactions.com/integrovane-prostorove-planuvannya/> Дата звернення: Серп. 16, 2023.
- [6] Координація процесу відбудови та відновлення з політикою регіонального розвитку в Україні. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://decentralization.ua/uploads/attachment/document/1293/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf> Дата звернення: Серп. 16, 2023.
- [7] Методичні рекомендації планування й організації відновлення муніципальної інфраструктури. 2023. [Електронний ресурс].
Доступно: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/850/vidnovlennya_2023.pdf Дата звернення: Серп. 16, 2023.
- [8] І. М. Могілат, О. М. Нижник, Методичні рекомендації зі здійснення моніторингу і оцінки реалізації планувальних документів із відновлення та розвитку територіальних громад. [Електронний

- ресурс]. Доступно: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2023/04/me_methodological_recommendations_model_web.pdf Дата звернення: Серп. 16, 2023.
- [9] О. В. Завальний, О. В. Нижник, Д. С. Вишневський, «Регіональна модель територіального планування: вплив факторів військової агресії та післявоєнні перспективи», *Будівництво та цивільна інженерія*, № 2, с. 84–93, 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://spd.knuba.edu.ua/article/view/275868/270776>; <https://doi.org/10.32347/2786-7269.2022.2.84-93> Дата звернення: Серп. 16, 2023.
- [10] *Новий словник іншомовних слів: близько 40000 слів і словосполучень* / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хомяк, А. А. Демянюк. Л. І. Шевченко, Ред. Київ, Україна : АРІЙ, 2008.
- [11] І. С. Пирога, М. І. Пирога, «Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану», *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту. Серія: Право*, т. 1, № 77, с. 117–123, 2023.
- [12] Н. Шаповал, М. Федосєнко, О. Грибановський, О. Терещенко, *Повоєнне відновлення України*. 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Digital-instruments-in-Ukrainian-recovery.pdf> Дата звернення: Серп. 16, 2023.
- [13] Кабінет Міністрів України. (2023, Лип. 18). *Постанова № 731 «Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-2023-%D0%BF#Text>
- [14] Міністерство розвитку громад та територій України. (2022, Верес. 22). *Наказ № 172 «Про затвердження Порядку формування Концепції інтегрованого розвитку території територіальної громади»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-22#Text>
- [15] Верховна Рада України. (1997, Трав. 21). *Закон № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні»*. (ред. від 03.08.2023). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
- [16] Верховна Рада України. (2011, Лют. 17). *Закон № 3038-VI «Про регулювання містобудівної діяльності»*. (ред. від 02.07.2023). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>

- [17] Кабінет Міністрів України. (2019, Лип. 24). *Розпорядження № 687-р «Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#Text>
- [18] *Український тлумачний словник (тезаурус) 250 000 слів*; В. Т. Бусел, Ред. Київ; Ірпінь, Україна : ВТФ «Перун», 2016.
- [19] Regeneration. *Cambridge dictionary*. [Online]. Available: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/regeneration> Application date: August 16, 2023.
- [20] Regeneration. *Collins dictionaries*. [Online]. Available: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/regeneration> Application date: August 16, 2023.
- [21] Regeneration. *Oxford Learner's Dictionaries*. [Online]. Available: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/regeneration> Application date: August 16, 2023.
- [22] Regenerative urban development. *Report of the 3rd Future of Cities Forum*. [Online]. Available: https://www.worldfuturecouncil.org/wp-content/uploads/2016/01/WFC_2014_Regenerative_Urban_Development_A_Roadmap_to_the_City_We_Need.pdf Application date: August 16, 2023.
- [23] Revitalization. *Cambridge dictionary*. [Online]. Available: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/revitalization> Application date: August 16, 2023.
- [24] Revitalization. *Oxford Learner's Dictionaries*. [Online]. Available: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/revitalization> Application date: August 16, 2023.
- [25] Revitalize. *Collins dictionaries*. [Online]. Available: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/revitalize> Application date: August 16, 2023.
- [26] Revitalize. *Dictionary of Contemporary English*. [Online]. Available: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/revitalize> Application date: August 16, 2023.
- [27] The city we need 2.0 Towards a New Urban Paradigm. 16 March 2016 in Prague. *Czech Republic*. [Online]. Available: https://fidic.org/sites/default/files/The%20City%20We%20Need%20TCWN%202.0_ADOPTED.pdf Application date: August 16, 2023.
- [28] The Future We Want. The City We Need. [Online]. Available: <https://www.unclearn.org/wp-content/uploads/library/unhab58.pdf> Application date: August 16, 2023.

THEORETICAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF THE MODEL OF INTEGRATED RESTORATION AND DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES

Iya Dehtiarova,

Doctor of Science in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of public administration and
Project Management Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-0807-961X>
iyadeht@uem.edu.ua

Vladimir Kroytor,

Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Civil Law and Procedure
Kharkiv National University of Internal Affairs.
Kharkiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-1849-5721>
kroytor@ukr.net

Oleksii Demikhov,

candidate of sciences in public administration,
senior lecturer at the Department of Management named after Oleg Balatskyi
Educational and Scientific Institute of Business, Economics and Management
Sumy State University.
Sumy, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-9715-9557>
iyadeht@uem.edu.ua

Oleg Zagrevskiy,

Postgraduate student of the Department of public administration and
Project Management Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0003-4356-6434>
olegzagrev@gmail.com

Abstract. The article presents a theoretical justification of the content of the model of integrated restoration and development of territorial communities in Ukraine. It has been established that an integrated approach to community development means the unification of all subjects, objects and measures of local policy into a single whole, which allows

establishing factors and relationships for further managerial influence. At the same time, each management function should acquire an integrated character. Accordingly, the model of integrated restoration and development of the territorial community envisages the coordinated activity of the local self-government body with private and public stakeholders of various levels (public authorities, international and non-governmental organizations, businesses, active citizens, etc.) regarding the formation and implementation of the plan for the restoration and development of the territorial community. The key characteristics and directions of the formation of the model of integrated restoration and development of the territorial community have been established:

- consolidation of the model in the planning documents of the territorial community;
- a holistic vision of the territorial community as a system of systems in which everything is interconnected and deterministic;
- analysis of mutual influences of factors of various industries and spheres of socio-economic processes
- determining the priorities of the recovery and development policy, as well as a set of measures for their implementation, in their interrelationship (interdisciplinary approach);
- maximum involvement of all potentially interested parties in the development of the model;
- established horizontal and vertical coordination both during the development of the model and during its implementation;
- interdisciplinary, which involves taking into account the connection of all aspects of the socio-economic development of the territorial community;
- strengthening the use of intangible factors of recovery and development of the community.

It was established that, given the complexity of all management processes related to the restoration and development of territorial communities, it is primarily necessary to strengthen the institutional capacity of local government and scientific and analytical support.

Keywords: model of integrated recovery and development; local community; functions of integrated management; revitalization; Sustainability; creative industries; directions of recovery.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] A. Andrusyevych, Z. Kozak, «Dostup hromadskosti do pryiniattia rishen shchodo vidnovlennia Ukrainy v chastyni zberezhennia dovkillia i protydii zmini klimatu», Analitychnyi zvit. Fond im. Hainrikha Bolliia. Sichen-Liutyi. 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://ua.boell.org/sites/default/files/2023-03/zvit_uchast-gromadskosti-u-procesakh-vidbudovi-2023.pdf Data zvernennia: Serp. 16, 2023.
- [2] S. A. Horbliuk, «Stanovlennia polityky revitalizatsii mist u Velykii Brytanii ta Frantsii», Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia, № 4(10), s. 196–207, 2020. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-4\(10\)-196-207](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-4(10)-196-207)
- [3] Doslidzhennia initsiatyv u sferi povoiennoho vidnovlennia. 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://ednannia.ua/images/Master version UKR Rebuilding.pdf> Data zvernennia: Serp. 16, 2023.
- [4] Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia / uklad.: Yu. P. Surmin, V. D. Bakumenko, A. M. Mykhnenko ta in.; Yu. V. Kovbasiuka, V. P. Troshchynskoho, Yu. P. Surmina, Red. Kyiv, Ukraina : NADU, 2010.
- [5] Intehrovane prostorove planuvannia dlia obiednanykh terytorialnykh hromad. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://hromada.canactions.com/integrovane-prostorove-planuvannya/> Data zvernennia: Serp. 16, 2023.
- [6] Koordynatsiia protsesu vidbudovy ta vidnovlennia z politykoiu rehionalnoho rozvytku v Ukraini. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://decentralization.ua/uploads/attachment/document/1293/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf> Data zvernennia: Serp. 16, 2023.
- [7] Methodychni rekomendatsii planuvannia y orhanizatsii vidnovlennia munitsypalnoi infrastruktury. 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/850/vidnovlennya_2023.pdf Data zvernennia: Serp. 16, 2023.
- [8] I. M. Mohilat, O. M. Nyzhnyk, Methodychni rekomendatsii zi zdiisnennia monitorynhu i otsinky realizatsii planovalnykh dokumentiv iz vidnovlennia ta rozvytku terytorialnykh hromad. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2023/04/me_methodological_recommendations_model_web.pdf Data zvernennia: Serp. 16, 2023.

- [9] O. V. Zavalnyi, O. V. Nyzhnyk, D. S. Vyshnevskiy, «Региональна модель територіального планування: вплив факторів військової агресії та післявоєнних перспектив», Будівництво та цивільна інженерія, № 2, с. 84–93, 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://spd.knuba.edu.ua/article/view/275868/270776>; <https://doi.org/10.32347/2786-7269.2022.2.84-93> Data zvernennia: Serp. 16, 2023.
- [10] Novyi slovnyk inshomovnykh sliv: blyzko 40000 sliv i slovospospoluchen / L. I. Shevchenko, O. I. Nika, O. I. Khomiak, A. A. Demianiuk. L. I. Shevchenko, Red. Kyiv, Ukraina : ARII, 2008.
- [11] I. S. Pyroha, M. I. Pyroha, «Rol mistsevoho samovriaduvannia u vidbudovi v umovakh voiennoho stanu», Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho un-tu. Serii: Pravo, t. 1, № 77, s. 117–123, 2023.
- [12] N. Shapoval, M. Fedoseienko, O. Hrybanovskiy, O. Tereshchenko, Povoienne vidnovlennia Ukrainy. 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Digital-instruments-in-Ukrainian-recovery.pdf> Data zvernennia: Serp. 16, 2023.
- [13] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2023, Lyp. 18). Postanova № 731 «Pro zatverdzhennia poriadkiv z pytan vidnovlennia ta rozvytku rehioniv i terytorialnykh hromad». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-2023-%D0%BF#Text>
- [14] Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy. (2022, Veres. 22). Nakaz № 172 «Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia Kontseptsii intehrovanoho rozvytku terytorii terytorialnoi hromady». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-22#Text>
- [15] Verkhovna Rada Ukrainy. (1997, Trav. 21). Zakon № 280/97-VR «Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini». (red. vid 03.08.2023). [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
- [16] Verkhovna Rada Ukrainy. (2011, Liut. 17). Zakon № 3038-VI «Pro rehuliuвання mistobudivnoi diialnosti». (red. vid 02.07.2023). [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>
- [17] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2019, Lyp. 24). Rozporiadzhennia № 687-r «Pro skhvalennia Stratehii intehrovanoho upravlinnia kordonamy na period do 2025 roku». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#Text>

- [18] Ukrainskyi tлумachnyi slovnyk (tezaurus) 250 000 sliv; V. T. Busel, Red. Kyiv; Irpin, Ukraine : VTF «Perun», 2016.
- [19] Regeneration. Cambridge dictionary. [Online]. Available: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/regeneration> Application date: August 16, 2023.
- [20] Regeneration. Collins dictionaries. [Online]. Available: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/regeneration> Application date: August 16, 2023.
- [21] Regeneration. Oxford Learner's Dictionaries. [Online]. Available: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/regeneration> Application date: August 16, 2023.
- [22] Regenerative urban development. Report of the 3rd Future of Cities Forum. [Online]. Available: https://www.worldfuturecouncil.org/wp-content/uploads/2016/01/WFC_2014_Regenerative_Urban_Development_A_Roadmap_to_the_City_We_Need.pdf Application date: August 16, 2023.
- [23] Revitalization. Cambridge dictionary. [Online]. Available: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/revitalization> Application date: August 16, 2023.
- [24] Revitalization. Oxford Learner's Dictionaries. [Online]. Available: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/revitalization> Application date: August 16, 2023.
- [25] Revitalize. Collins dictionaries. [Online]. Available: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/revitalize> Application date: August 16, 2023.
- [26] Revitalize. Dictionary of Contemporary English. [Online]. Available: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/revitalize> Application date: August 16, 2023.
- [27] The city we need 2.0 Towards a New Urban Paradigm. 16 March 2016 in Prague. Czech Republic. [Online]. Available: https://fidic.org/sites/default/files/The%20City%20We%20Need%20TCWN%202.0_ADOPTED.pdf Application date: August 16, 2023.
- [28] The Future We Want. The City We Need. [Online]. Available: <https://www.unclearn.org/wp-content/uploads/library/unhab58.pdf> Application date: August 16, 2023.

Стаття надійшла до редакції
03 вересня 2023 року

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)-134-149](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-134-149)

УДК 346

Корягін Дмитро Володимирович,

аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

d.koryagin@ukr.net

ЕВОЛЮЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ АЗАРТНИХ ІГОР В УКРАЇНІ

Анотація. У цій статті аналізується поняття «еволюція» як поступовий процес розвитку публічного регулювання сфери організації та проведення азартних ігор в Україні. Наведено результати попереднього аналізу сучасного стану проблемних питань публічного регулювання діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор в Україні. Окреслено періодизацію становлення та розвитку публічного регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор в Україні на основі значимих правових подій. Проведено аналіз динаміки чинних, виданих та анульованих ліцензій від Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей (КРАІЛ), виявлено особливості за періодами, надано пояснення щодо змін у кількісних показниках виданих та анульованих ліцензій. За зібраними даними проаналізовано тенденції розвитку сфери організації та проведення азартних ігор в Україні як об'єкта публічного регуляторного впливу. Надано пропозиції щодо заходів регуляторного впливу з перспективою реалізації у формі нових інструментів, вдосконалення механізмів правового регулювання діяльності у цій сфері суспільних відносин. В аспекті проблем галузі окреслено проблеми впровадження цифрових технологій, запропоновано шляхи їх вирішення. У результаті теоретичного аналізу встановлено, що проблемні питання та негативні фактори, які впливають на розвиток публічного регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор, є стійкими, але їх негативний вплив можливо мінімізувати. Із військовою агресією Російської Федерації дана сфера зазнала змін та управлінських дій внаслідок реалізації нових нормативно-правових актів України, обумовлених цією агресією. Еволюційний розвиток та становлення публічного регулювання досліджуваної сфери є більш доцільними, ніж ініціативи радикальних змін та повної ліквідації в

Україні КРАІЛ як спеціального органу державного управління із окремими делегованими повноваженнями. Здійснено пошук перспектив на майбутній розвиток публічного регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор в Україні. Представлені результати досліджень є початковою ланкою в обґрунтування теоретико-методологічних засад механізмів публічного регулювання діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор в Україні.

Ключові слова: азартні ігри; публічне регулювання; організація та проведення азартних ігор; букмекерська діяльність; гемблінг, лудоманія.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Сфера організації та проведення азартних ігор – один з прибуткових сегментів галузі розваг, що має певний вплив на соціальну і економічну ситуацію в країні. Держава забезпечує права кожної людини на відпочинок, здоров'я, гідний рівень життя і безпеки, гарантуванні та захисті цих права. Тому гарантії держави щодо безпечного, якісного, доступного відпочинку за допомогою сфери розваг залежать від ефективності управлінських рішень щодо правової, соціальної та економічної складових процесу організації та проведення азартних ігор. При цьому слід враховувати проблеми азартних ігор, пов'язані із економічними та соціальними факторами, зокрема, гральною залежністю та зміною соціальної поведінки особи, а також проблемами нелегального грального бізнесу.

У зв'язку з прийняттям нового законодавства в Україні з 2021 року суттєво змінилися правила організації і проведення азартних ігор в Україні. Створено новий суб'єкт – КРАІЛ, Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей.

Безсумнівно, дослідження теоретичних основ публічного регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор, у тому числі еволюції становлення та розвитку публічного регулювання цієї сфери в Україні, заслуговують уваги та потребують подальшого дослідження, особливо у контексті пошуку та вдосконалення управлінських механізмів в інтересах держави, суспільства та громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі напрямок наукових досліджень публічного регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор в Україні досить новий.

У період до 2020 року, протидіючи кримінальним проявам та асоціальним явищам, пов'язаними із азартними іграми, у першу чергу,

досліджувались саме ці сфери. Зокрема, механізми кримінально-правового регулювання грального бізнесу досліджували Ю. Воронцова, Є. Драчевський, Р. Мовчан. Правову природу, суб'єктів, об'єктів правовідносин з організації та проведення азартних ігор на рівні дисертації досліджувала І. Романова. Регулювання сфери організації та проведення азартних ігор в Україні за новим законодавством та особливості публічного регулювання в інших країнах досліджували О. Панасютська та А. Іванцова.

Власні дослідження щодо стану та динаміки галузі за останні роки публікували Б. Бурлаков, О. Дем'яненко, В. Заборовський, В. Мандзюк, Є. Лукаш, Т. Тищенко та інші.

Незважаючи на певне коло наукових напрацювань щодо державного регулювання в різних сферах життєдіяльності суспільства, теоретико-методологічні засади механізмів публічного регулювання сфери організації та проведення азартних ігор ще не сформовано належним чином.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у теоретичному аналізі та визначенні основних етапів еволюції публічного регулювання та тенденцій розвитку сфери організації та проведення азартних ігор.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: установити періодизацію становлення та розвитку публічного регулювання діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор в Україні на основі значимих правових подій; проаналізувати тенденції розвитку сфери організації та проведення азартних ігор в Україні як об'єкта публічного регуляторного впливу.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Загальновідомо, що поняття «еволюція» (лат. *evolutio*, від *evolvere* – розгортаю) у широкому розумінні є універсальною філософською категорією, що визначає:

- уявлення про зміни в природі і суспільстві, їх закономірності й скерованість. Стан будь-якої системи розглядають як наслідок змін її попередніх станів;
- поступовий розвиток сутності при збереженні її якості в процесі кількісних змін (на відміну від революції, катастрофи, стрибка). Процес зміни, розвитку, перетворення когось, чогось у часі;
- це весь процес поступового розвитку, який включає не тільки кількісні, а й якісні зміни, в тому числі й революції.

У вузькому значенні слово «еволюція» виступає як період, який передує революції, її підготовці.

В аспекті еволюції публічного регулювання та тенденцій розвитку сфери організації та проведення азартних ігор в Україні, в якості визначальних факторів діють як внутрішні процеси в українському суспільстві на сучасному етапі (пов'язані із сферою розваг у різних формах азартних ігор), так і сучасний стан правового регулювання цієї сфери суспільних відносин зі сторони компетентних державних органів України.

Визначальними для періодизації становлення та розвитку публічного регулювання діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор в Україні стали такі значимі правові події:

- 2009 рік – прийняття Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» (№ 1334-VI, втратив чинність 13 серпня 2020 року);
- 2012 рік – прийняття Закон України «Про державні лотереї в Україні» (№ 5204-VI, чинний);
- 2020 рік – прийняття Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» (№ 768-IX, чинний);
- 2020 рік – Постанова Кабінету Міністрів України «Про Комісію з регулювання азартних ігор та лотерей» (№ 891, чинний). Комісія у тексті скорочено – КРАІЛ.

Відповідно до правових подій в Україні маємо 2 значущі періоди: до 2020 року та після 2020 року, коли відбулося прийняття системних, профільних нормативно-правових актів, які законодавчо врегулювали діяльність у сфері організації та проведення азартних ігор в Україні. Фактично, новий орган КРАІЛ активно запрацював вже з 2021 року, коли почав офіційно надавати ліцензії за певними напрямками діяльності та видами азартних ігор і лотерей. В цілому, напрямок наукових досліджень публічного регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор в Україні досить новий.

Щодо стану та динаміки галузі на початок 2022 року опублікували результати власного дослідження Т. Тищенко та О. Дем'яненко. За їх оцінками, сфера азартних ігор в Україні виявилася надзвичайно привабливою для іноземних гральних операторів, враховуючи велику кількість населення України, а також попит з боку місцевих гравців-споживачів послуг. Вартість сірого ринку азартних ігор у останні роки, за оцінками різних джерел, складала від 3 до 10 млрд доларів США. Щодо періодизації публічного регулювання цієї сфери, дослідники відзначали, що регуляторна база була суттєво доповнена вторинним законодавством

протягом 2021 року. Дослідники інформували про ряд проектів щодо вдосконалення нормативно-правової бази [1].

Події 24 лютого 2022 року, об'єктивно, внесли корективи у поточні плани роботи КРАІЛ та суб'єктів законотворчої діяльності.

Б. Бурлаков та Є. Лукаш визначали стан сфери азартних ігор у 2020 році, зокрема детально опитали фахівців та описали проблемні питання букмекерської діяльності напередодні правових змін. Період до 2020 року ними оцінено як час правового нігілізму, переходу цього сектору економіки у тінь, що не тільки завдавало збитків державі, але й позбавляло гравців гарантій споживачів послуг. Зокрема, на той час для букмекерських компаній був вибір: 1) проведення законної діяльності через маскування під державні лотереї; або 2) вихід у мережу Інтернет, у якій зміна веб-сайту, доменного ім'я, блокування відстеження геолокацій стали передовими засобами для ухилення від відповідальності [2].

У своїй монографії «Зловживання правом: теоретико-правове дослідження» О. Рогач зауважує, що формою правового нігілізму в Україні уражене все суспільство знизу доверху: політична еліта, й інтелігенція, й державні службовці та юристи-професіонали. Зловживання правом владою є небезпечним явищем для суспільства, руйнівним для правопорядку. Відповідно, і у свідомості людей усе більше стирається грань між правомірною і неправомірною поведінкою. Публічна демонстрація неповаги до суду, можливість і навіть допустимість та виправданість зловживанням правом в судовому процесі з боку усіх його учасників провокує прояви нігілізму рядових громадян. У юридичних колах дане явище отримало назву «процесуальні диверсії». Його мета – уникнути неминучого програшу справи, свідомо використовуючи процесуальні інститути не за призначенням. Сторони використовують процесуальні права всупереч із їх призначенням, ігноруючи те, що завданнями будь-якого судочинства (кримінального, адміністративного, цивільного, господарського тощо) є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд справ та постановлення справедливого, законного рішення. Зловживання процесуальними правами можливе на будь-яких стадіях судового процесу [3, с. 275–276].

За матеріалами публікацій та розслідувань у ЗМІ, на жаль слід констатувати, що в певні періоди в Україні мали місце ознаки активного, та можливо надмірного, використання повноважень державних органів, у тому числі правоохоронних, стосовно сфери організації та проведення азартних ігор. Детальне дослідження питань використання повноважень або зловживання ними не є завданням даного дослідження.

У той же час, в межах дослідження окремим висновком є визначення постійного, стійкого характеру ризиків втручання державних органів ситуативно в інтересах третіх осіб, найбільш вірогідно конкуруючих операторів за напрямками азартних ігор. Ризики існували всі періоди становлення та розвитку цієї сфери суспільних відносин в Україні, та вірогідно, залишатимуться й в майбутньому. Фактичним завданням діяльності регулюючих державних органів, у тому числі КРАІЛ, є мінімізація цих ризиків, усунення або послаблення впливу причин та умов неналежного використання повноважень державних органів у наступні періоди.

Хронологія значимих у правовій площі новел та змін у законодавстві України, а також дослідження актуальних питань та завдань, на вирішення яких спрямовувалась діяльність законодавця та інших державних органів, дозволяє визначити основні періоди та етапи еволюції становлення та розвитку публічного регулювання діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор в Україні:

Перший етап – початкове регулювання діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор у формі загального, історичного обумовленого, поняття «лотереї»; здійснення накопичення первинного капіталу у цій сфері, створення та розвиток спеціалізованих приватних операторів ринку, у тому числі із залученням іноземних інвестицій або інвестицій громадян України у близьке зарубіжжя. З 2012 року і до 2020 року (коли було прийнято профільний Закон) в якості «лотереї» фактично також регулювались інші види азартних ігор, зокрема букмекерська діяльність.

Другий етап – прийняття профільного Закону України про державне регулювання діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор. Створення КРАІЛ як спеціального органу із делегованими повноваженнями від держави у цій сфері суспільних відносин.

Окремим, особливим періодом в рамках другого етапу слід вважати час із початку прямих військових дій Російською Федерацією проти України, внесення додаткових змін у законодавство України щодо припинення будь-яких форм фінансування країни-агресора, перевірки за підставами та анулювання ліцензій операторам ринку, які були пов'язані із країною-агресором та її фінансуванням у формах податкового навантаження на власників або материнські компанії для операторів сфери азартних ігор в Україні.

Висновки щодо змін у розвитку та становлення публічного регулювання у сфері організації та проведення азартних ігор у кількісних показниках підтверджує динаміка видачі та анулювання ліцензій за окремими періодами (див. табл.).

Таблиця
Динаміка чинних, виданих та анульованих ліцензій від КРАІЛ
за період 2021–2023 років [4]

Види ліцензованих азартних дій	Кількість ліцензій, виданих та анульованих КРАІЛ					Чинні на т/ч
	2021 рік	2022–2023 роки				
	Видано	Видано	у т.ч. з 24.02.22	Анульовані	у т.ч. з 24.02.22	
Гральні заклади казино	8	1	1	5	5	4
Казино в мережі Інтернет	16	3	2	6	6	13
Зали гральних автоматів	21	2	2	12	12	9
Ліцензії на гральний автомат	415	61	45	406	406	70
Ліцензії на гральний стіл та/або з кільцем рулетки	44	3	3	36	36	11
Покер в мережі Інтернет	3	0	0	1	1	2
Букмекерська діяльність	3	3	2	3	3	3
В2В	18	5	3	3	3	20
Дозволи: зали гральних автоматів та/або букмекерські пункти	87	20	11	0	0	107
Єдиний реєстр державних лотерей	8	11	5	0	0	19

**Дані у таблиці з веб-сайту КРАІЛ станом на 15 вересня 2023 року*

Попередній аналіз динаміки чинних, виданих та анульованих ліцензій від КРАІЛ за період 2021–2023 років свідчить:

- 2021 рік та самий початок 2022 року, до дати початку військової агресії Російської Федерації 24 лютого 2022 року, характеризується активним процесом видачі ліцензій та дозволів КРАІЛ. Для окремих напрямків діяльності у сфері азартних ігор допустимо обмежитись періодами часу: окремо 2021 рік та окремо 2022 рік;

- на другому етапі Другого періоду (після початку військових дій), у діяльності КРАІЛ проводились анулювання раніше виданих ліцензій. При цьому, частину ліцензій було анульовано у період з квітня по вересень 2022 року, у тому числі за ініціативами різних державних органів та на виконання нормативно-правових актів України, прийнятих внаслідок початку та у перші дні після вторгнення військ Російської Федерації. Частина ліцензій анульовано у зв'язку з наявністю отриманих та/або підтверджених даних про наявність зв'язків із власниками або материнськими компаніями у Російській Федерації, із відповідними правовими наслідками після дати вторгнення та прийнятих рішень керівництвом України;

- існує окрема тенденція щодо напрямку отримання ліцензій на гральні автомати: після 2021 року та починаючи з 2023 року, оператори даного напрямку беруть одну ліцензію на значну кількість гральних автоматів (вірогідно, розміщених за однією адресою для приміщення із надання гральних послуг). Раніше, у 2021 році брали ліцензії й на 1 гральний автомат, й на групи з 3-х гральних автоматів (за різними адресами).

Тенденції розвитку сфери організації та проведення азартних ігор в Україні як об'єкта публічного регуляторного впливу проаналізуємо через призму сучасних проблем цієї сфери, зокрема:

- активного впливу інших державних органів;
- проблеми громадського здоров'я;
- ініціативи ліквідації КРАІЛ (вірогідно, з метою економії державних коштів).

За результатами розгляду та аналізу здійснено пошук напрямків та конкретних рішень щодо розроблення та вдосконалення механізмів публічного регулювання діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор в Україні.

Пристрасть до ігор було офіційно визнано Всесвітньою Організацією Охорони Здоров'я психічним розладом, а таке поняття як «ігровий розлад» включено до 11-го видання нормативного документа «Міжнародна статистична класифікація хвороб» та віднесено до розділу 06 «Розлади психіки, поведінки або розвитку нервової системи». Розлад, пов'язаний з азартними іграми, характеризується моделлю постійної або періодичної поведінки в азартних іграх, яка може бути онлайн (тобто через Інтернет) або оффлайн [5].

Ігрова залежність також має термін «лудо манія». За сукупністю ознак, лудоманія є окремою загрозою, постійно діючим ризиком громадського здоров'я як в інших країнах світу, так само й в Україні.

За результатами низки наукових публікацій О. Деміхова та І. Дегтярьової висвітлено, що на сьогодні стан здоров'я українців украй незадовільний, і тому необхідно задіяти всі можливі ресурси, щоб поліпшити ситуацію. Політика громадського здоров'я передбачає першочергове застосування цифрових технологій. Певні кроки з цифровізації у цій сфері в Україні вже зроблені, проте існуючі результати засвідчують потребу в більш активному та системному подальшому їх використанні, що, у свою, чергу потребує формування відповідних правових та організаційних умов.

О. Деміхов та І. Дегтярьова, урахувавши основні складові та фактори громадського здоров'я, серед інших пропонують наступні напрями запровадження нових цифрових технологій у сфері забезпечення громадського здоров'я:

- кластеризація у сфері громадського здоров'я, у тому числі створення формальних інтегрованих структур;
- використання соціальних медіа для запобігання захворюванням та пропагування здорового способу життя;
- забезпечення конфіденційності та безпеки персональних даних людей, та інші [6].

Розвиваючи думку науковців, в аспекті публічного регулювання діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор вбачається наявність кількох факторів, частина з яких сприяє, а частина – заважає ефективній взаємодії в питаннях цифровізації щодо протидії ігрової залежності (лудоманії).

Пропонуються наступні шляхи розв'язання проблем та рішення щодо впровадження цифрових технологій з метою запобігання ігрової залежності:

- внаслідок централізованого впливу та офіційних розпоряджень зі сторони КРАІЛ із часом можлива побудова інтегрованих систем обміну даними щодо залежних користувачів-гравців («лудоманів»). Останніми законопроектами у цій сфері передбачається удосконалення ведення Реєстру осіб, яким обмежено доступ до гральних закладів та/або участь в азартних іграх, та його інтеграція з державними ресурсами [7]. У той же час, даний Реєстр осіб відсутній у публічному переліку реєстрів КРАІЛ [4];
- проблеми обміну інформацією щодо персональних даних осіб, які фактично є клієнтами кожного із операторів ринку надання азартних послуг, – практичне розв'язання цього комплексу проблем можливо за рахунок досвіду та підходів організації роботи всеукраїнських бюро кредитних історій;
- наявна вже практика КРАІЛ щодо соціальної реклами, реалізована Комісією оффлайн у 10 містах України [8], – відповідно, може та повинна

бути реалізована також онлайн, на ресурсах ліцензіатів онлайн-казино, онлайн версіях ресурсів офіційних ліцензіатів букмекерської діяльності.

Практична реалізація у формі нормативно-правових актів, заходів взаємодії із операторами окремих напрямків та сфер азартних ігор, а також, можливо, взаємодія з органами самоврядування у форматі онлайн, – результати цих заходів додатково сформуєть інструменти та механізми публічного управління сфери організації та проведення азартних ігор в Україні.

У 2023 році опубліковано ініціативу щодо передачі повноважень за реєстрами КРАІЛ до Міністерства цифрової трансформації України, із загальною метою автоматизації ведення реєстрів операторів азартних ігор, та наступної ліквідації КРАІЛ як зайвої установи, органу.

Маючи власні компетенції, до вересня 2023 року КРАІЛ спільно з органами місцевого самоврядування ініціювала розміщення у 10 містах України (зокрема, м. Суми, Біла Церква) соціальної реклами щодо свідомого гемблінгу, на кшталт бордів «Це лише розвага. А не спосіб побудувати добробут». Мета – запобігти поширенню ігрової залежності серед населення та поінформувати про можливі наслідки від азартної гри [8].

Існують значні сумніви, що персонал та відповідальні працівники Міністерства цифрової трансформації України доповнять свої посадові обов'язки питаннями відстеження та впливу на стан «лудоманії» в Україні, у тому числі в особливий період військових дій, а також у наступний період відновлення України після завершення військових дій.

Із проблемою економії державних коштів на видатки публічного регулювання та адміністрування діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор в Україні пропонується дослідити американський досвід діяльності «національних офісів» та спеціалізованих «центрів», перспективи його використання в Україні. На потребу сучасних проблем та програм, нещодавно від США офіційно призначений представник з питань економічного відновлення України після військової агресії Російської Федерації, – потенційно у майбутньому зазначене вивчення досвіду США може відбуватися у рамках або за сприяння цієї підтримки.

Однією з суттєвих ознак організації та проведення діяльності «національних офісів», спеціалізованих «центрів», – наприклад: стосовно протидії шахрайству в мережі Інтернет діє «Internet Crime Complaint Center» або скорочена назва «ІСЗ» [9], щодо вивчення та протидії «білокомірничової» злочинності діє «National White Collar Crime Center» (NWC3) [10], щодо окремих питань публічного адміністрування у лісовому господарстві країни, а також у сфері телекомунікацій, та в багатьох інших сферах та напрямках господарської діяльності в США (де фактично перетинаються інтереси держави, суспільства

та приватного сектору), – економічні витрати на адміністративну діяльність таких структур, органів взаємодії та управління тощо солідарно несуть держава та галузеві асоціації. При цьому, за ознаками видатки на утримання від держави складають не більше 10–30 %; держава направляє, відкомандировує власних представників влади (наприклад, офіцерів Федерального Бюро Розслідувань Міністерства юстиції США) на посади до таких національних «центрів». Решта витрат, у тому числі оплата праці адміністративного персоналу, залучених спеціалістів із цієї галузі (за тематикою дослідження, наприклад, для сфери організації та проведення азартних ігор), відповідно, більша частина фактичних витрати на публічне адміністрування певної сфери, – сплачується із коштів провідних галузевих операторів господарської сфери або ринкової галузі (за дослідженням – сфери організації та проведення азартних ігор, яку натеper в Україні за повноваженнями регулює КРАІЛ).

Наприклад, більше 20 років місією Центру обробки скарг про злочини в Інтернеті (ІСЗ) полягає в тому, щоб забезпечити громадськість надійним і зручним механізмом подання інформації до Федерального Бюро Розслідувань про підозру в злочинній діяльності, що здійснюється за допомогою Інтернету, а також розвивати ефективну співпрацю з правоохоронними органами та галузевими партнерами. Інформація аналізується і поширюється для цілей розслідування та розвідки для правоохоронних органів, а також для інформування громадськості [9].

Стосовно різних джерел фінансування та користувачів послуг у США для Національного центру протидії «білокомірцевої» злочинності (NW3C): з 1978 року NW3C розробляє і проводить тренінги з розслідування економічних злочинів, розслідування високотехнологічних злочинів, цифрової криміналістики, кримінальної розвідки, а також інші тренінги та технічну допомогу у сфері кримінального правосуддя. Федеральне фінансування дозволяє проводити тренінги та надавати інші послуги на безоплатній основі працівникам системи кримінального правосуддя штатів, місцевих, «племянних» та територіальних органів по всій території Сполучених Штатів. Розуміючи, що злочинці та злочинність не зупиняються на юрисдикційних чи географічних кордонах, NW3C використовує інші джерела фінансування для розробки та проведення подібних високоякісних, провідних тренінгів для федеральних агентств, приватного сектору та професіоналів кримінальної юстиції по всьому світу [10].

Дослідження досвіду «національних офісів» та спеціалізованих «центрів» в США в аспекті перспектив його використання у публічному регулюванні діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор в Україні, – пропонується вважати загальною та перспективною ідеєю, яка

потребує більш ґрунтовного теоретичного дослідження та можливого практичного використання.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставленої мети використано теоретичні методи наукового дослідження: історичний (хронологічний) та функціональний методи, аналіз чинних нормативно-правових актів; аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у філософській та спеціальній літературі, класифікація критеріїв та показників; емпіричні методи: спостереження та порівняння; комплексні методи: абстрагування, аналіз і синтез, елементарно теоретичний, та інші методи досліджень.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

У публікації наведено результати дослідження щодо попереднього аналізу сучасного стану проблемних питань публічного регулювання діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор в Україні.

Окреслено періодизацію становлення та розвитку публічного регулювання діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор в Україні на основі значущих правових подій.

Проведено аналіз динаміки чинних, виданих та анульованих ліцензій від КРАІЛ, виявлено особливості за періодами, надано пояснення щодо змін у кількісних показниках ліцензій. За зібраними даними проаналізовано тенденції розвитку сфери організації та проведення азартних ігор в Україні як об'єкта публічного регуляторного впливу.

Надано пропозиції щодо заходів регуляторного впливу з перспективою реалізації у формі нових інструментів, вдосконалення механізмів правового регулювання діяльності у цій сфері суспільних відносин. В аспекті проблем цієї сфери окреслено проблеми впровадження цифрових технологій, запропоновано шляхи їх вирішення.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У результаті теоретичного аналізу встановлено, що проблемні питання та негативні фактори, які впливають на розвиток публічного регулювання діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор, є стійкими, але їх негативний вплив можливо мінімізувати.

Із військовою агресією Російської Федерації дана сфера зазнала змін та управлінських дій, внаслідок реалізації нових нормативно-правових актів України, обумовлених цією агресією.

Еволюційний розвиток та становлення публічного регулювання досліджуваної сфери є більш доцільними, ніж ініціативи радикальних змін та повної ліквідації в Україні Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей, як спеціального органу державного управління із окремими делегованими повноваженнями.

Здійснено пошук перспектив на майбутній розвиток публічного регулювання діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор в Україні.

Перспективи подальших досліджень. Представлені результати досліджень є початковою ланкою в обґрунтування теоретико-методологічних засад механізмів публічного регулювання діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Т. Tyshchenko, O. Demyanenko, «The Ukrainian gambling market is gaining momentum», *IMGL Magazine*, is. 1, p. 6–7, 2022.
- [2] Є. Ю. Лукаш, Б. М. Бурлаков, «Адміністративно-правове регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор в Україні», *Юридичний науковий електронний журнал*, вип. 7, с. 264–268, 2020.
- [3] Я. О. Рогач, *Зловживання правом: теоретико-правове дослідження*. Ужгород, Україна : Ліра, 2011.
- [4] Реєстри та переліки. Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.gc.gov.ua/ua/Reiestry.html> Дата звернення: Серп. 25, 2023.
- [5] Інформація щодо ігрової залежності (лудоманії), її проявів та наслідків, методик лікування. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.gc.gov.ua/ua/Informatsiini-povidomlennia/32809.html> Дата звернення: Серп. 25, 2023.
- [6] О. І. Деміхов, І. О. Дегтярьова, «Розвиток організаційно-правових засад застосування цифрових технологій у сфері громадського здоров'я в Україні», *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*, вип. 1, с. 80–87, 2020.
- [7] Стосовно забезпечення реалізації вимог Закону України «Про публічні електронні реєстри». Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.gc.gov.ua/ua/Informatsiini-povidomlennia/34304.html> Дата звернення: Серп. 25, 2023.

- [8] КРАІЛ продовжує інформувати суспільство про свідомий гемблінг: соціальна реклама розміщена у Сумах. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.gc.gov.ua/ua/Informatsiini-povidomlennia/34357.html> Дата звернення: Серп. 25, 2023.
- [9] Internet Crime Complaint Center, IC3 (укр. – Центр обробки скарг про злочини в Інтернет). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.ic3.gov> Дата звернення: Серп. 25, 2023.
- [10] National White Collar Crime Center (укр. – Національний центр протидії «білокомірцевої» злочинності). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.nw3c.org/UI/about/About.html> Дата звернення: Серп. 25, 2023.

EVOLUTION OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF PUBLIC REGULATION FOR ORGANISATION AND CONDUCT OF GAMBLING IN UKRAINE

Dmytro Koriahin,

Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.
d_koryagin@ukr.net

Abstract. This article analyses the concept of "evolution" as a gradual process of development of public regulation of the sphere of organising and conducting gambling in Ukraine. The article presents the results of a preliminary analysis of the current state of problematic issues of public regulation of activities in the field of organising and conducting gambling in Ukraine. The author outlines the periodisation of formation and development of public regulation of activities related to organisation and conduct of gambling in Ukraine based on significant legal events. The author analyses the dynamics of valid, issued and cancelled licences from the CRGL, identifies peculiarities by periods, and provides explanations for changes in the quantitative indicators of issued and cancelled licences. Based on the collected data, the author analyses the trends in the development of the sphere of organisation and conduct of gambling in Ukraine as an object of public regulatory influence. The author makes proposals for regulatory measures with a view to implementing them in the form of new instruments and improving the mechanisms of legal regulation of activities in this area of public relations. In terms of the problems of the industry, the author outlines the problems of digital

technologies implementation and suggests the ways to solve them. As a result of the theoretical analysis, it is established that the problematic issues and negative factors affecting the development of public regulation of activities related to organisation and conduct of gambling are persistent, but their negative impact can be minimised. With the military aggression of the Russian Federation, this sphere has undergone changes and management actions as a result of the implementation of new regulatory legal acts of Ukraine due to this aggression. The evolutionary development and formation of public regulation of the area under study are more appropriate than the initiatives of radical changes and complete liquidation of the Commission for Regulation of Gambling and Lotteries (CRGL) in Ukraine as a special public administration body with separate delegated powers. The author searches for prospects for the future development of public regulation of activities related to organisation and conduct of gambling in Ukraine. The presented research results are the initial link in substantiating the theoretical and methodological foundations of the mechanisms of public regulation of activities in the field of organisation and conduct of gambling in Ukraine.

Keywords: gambling; public regulation; organization and conduct of gambling; bookmakers activity; ludomania

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] T. Tyshchenko, O. Demyanenko, «The Ukrainian gambling market is gaining momentum», IMGL Magazine, is. 1, p. 6–7, 2022.
- [2] Ye. Yu. Lukash, B. M. Burlakov, «Administrativno-pravove rehulivannia diialnosti shchodo orhanizatsii ta provedennia azartnykh ihor v Ukraini», Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, vyp. 7, s. 264–268, 2020.
- [3] Ya. O. Rohach, Zlovzhyvannia pravom: teoretyko-pravove doslidzhennia. Uzhhorod, Ukraina : Lira, 2011.
- [4] Reiestry ta pereliky. Komisiia z rehulivannia azartnykh ihor ta loterei. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.gc.gov.ua/ua/Reiestry.html> Data zvernennia: Serp. 25, 2023.
- [5] Informatsiia shchodo ihrovoi zalezhnosti (ludomanii), yii proiaviv ta naslidkiv, metodyk likuvannia. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.gc.gov.ua/ua/Informatsiini-povidomlennia/32809.html> Data zvernennia: Serp. 25, 2023.
- [6] O. I. Demikhov, I. O. Dehtiarova, «Rozvytok orhanizatsiino-pravovykh zasad zastosuvannia tsyfrovyykh tekhnolohii u sferi hromadskoho zdorovia

- v Ukraini», Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, vyp. 1, s. 80–87, 2020.
- [7] Stosovno zabezpechennia realizatsii vymoh Zakonu Ukrainy «Pro publichni elektronni reiestry». Komisiia z rehuliuвання азартных ігор та loterei. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://www.gc.gov.ua/ua/Informatsiini-povidomlennia/34304.html> Data zvernennia: Serp. 25, 2023.
- [8] KRAIL prodovzhuie informuvaty suspilstvo pro svidomyi hemblin: sotsialna reklama rozmishchena u Sumakh. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://www.gc.gov.ua/ua/Informatsiini-povidomlennia/34357.html> Data zvernennia: Serp. 25, 2023.
- [9] Internet Crime Complaint Center, IC3 (ukr. – Tsentр obrobky skarh pro zlochyny v Internet). [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.ic3.gov>
Data zvernennia: Serp. 25, 2023.
- [10] National White Collar Crime Center, NW3C (ukr. – Natsionalnyi tsentr protydii «bilokomirtsevoi» zlochynnosti). [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://www.nw3c.org/UI/about/About.html> Data zvernennia: Serp. 25, 2023.

*Стаття надійшла до редакції
10 вересня 2023 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)-150-167](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-150-167)

УДК 352:005

Ленков Олексій Сергійович,

аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-8257-8815>
alekseylenkov@gmail.com

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: СУТНІСТЬ ТА СУЧАСНІ МЕХАНІЗМИ

Анотація. Статтю присвячено визначенню сутності та сучасним механізмам антикризового управління розвитком територіальних громад. Виявлено недостатнє розроблення напряму антикризового управління на місцевому рівні, натомість більш розробленими є напрями антикризового управління підприємствами та публічне антикризове управління на національному та регіональному рівні. Кризою в розвитку територіальної громади є її критичний стан, що виникає внаслідок радикального загострення суперечностей у функціонуванні системи ключових елементів або розбалансування їх взаємодії, що супроводжується невиконанням завдань розвитку території, відчутним зниженням якості життя громадян, обмеженими ресурсними, зокрема часовими, можливостями органу управління досягати встановлених цілей розвитку. Розкрито різні види діяльності в рамках реактивного та превентивного антикризового управління. До реактивної діяльності належить мобілізація ресурсів (внутрішня та зовнішня); оптимізація алгоритмів та обсягів збирання й передачі управлінської інформації; визначення невідкладних заходів. До превентивної діяльності належить моніторинг та оцінка поточної ситуації; виявлення ризиків та ймовірних криз для коротко-, середньо- та довгострокової перспективи, їх ранжування; вивчення досвіду щодо аналогічних криз; розроблення стратегічних заходів запобігання кризам та мінімізації шкоди. Правові засади управління розвитком територіальних громад з урахуванням ризиків та кризових ситуацій визначаються Законом України «Про засади державної регіональної політики», яким також запроваджено спеціальні механізми антикризового управління на місцевому рівні в умовах війни та повоєнного відновлення. Запропоновано класифікацію механізмів

антикризового управління за різними ознаками: за функціональним призначенням; за сферою застосування; за строком дії кризи та її наслідків; за відкритістю інформації. Наведено низку факторів, від яких залежатиме ефективність впровадження механізмів антикризового управління, які загалом стосуються особистих якостей, знань та умінь антикризового менеджера, а також застосування адекватних ситуації стратегій, механізмів, інструментів, прийомів, підходів та методів антикризового управління.

Ключові слова: криза; антикризове управління; розвиток територіальної громади; стратегія розвитку; механізм антикризового управління.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. На місцевому рівні криза спричиняє критичні, непередбачувані стани, зниження якості життя мешканців, зниження ресурсного забезпечення, неможливість виконання завдань та досягнення цілей розвитку територіальної громади. Водночас, криза є одним зі станів, у який час від часу переходить будь-яка соціально-економічна система, зокрема як таку можна розглядати й територіальну громаду.

Збройна агресія російської федерації проти нашої держави, окрім воєнної, спричинила низку криз на різних рівнях публічного управління (політичну, екологічну, фінансово-економічну, соціальну та інші). Причинами цих криз в умовах війни є:

- окупація або загроза окупації території територіальної громади;
- ведення активних бойових дій на території територіальної громади;
- повне знищення окремих населених пунктів;
- різного рівня ймовірність обстрілів ракетами та іншими боєприпасами;
- мінування території;
- руйнування житлових об'єктів, адміністративних будівель, об'єктів транспортної, соціальної інфраструктури;
- масштабні міграційні процеси: збезлюднення одних територіальних громад та значне збільшення кількості населення в інших;
- вимушене зниження ділової активності та релокація підприємств в інші територіальні громади через безпекову ситуацію тощо.

Сучасні кризові ситуації мають наслідком загрози життю та здоров'ю мешканців територіальних громад, неможливість або труднощі виконання власних і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування, появу нових функцій (зокрема, участь у заходах з евакуації, обстеження

пошкоджені та зруйнованої інфраструктури, прийняття рішень щодо компенсації за окремі пошкоджені об'єкти нерухомого майна), зменшення надходжень та, водночас, збільшення потреб у видатках з місцевих бюджетів (зокрема, для влаштування укриттів, ліквідації наслідків збройної агресії, допомога Збройним Силам України), а відтак, неможливість реалізувати заплановані цілі й завдання з розвитку територіальної громади.

Загалом розвиток територіальних громад був запланований на основі стратегічного підходу. Кризи можуть відтермінувати або ж уповільнити запланований розвиток територіальної громади. З метою зменшення негативних наслідків кризи важливо здійснювати цілеспрямований вплив за допомогою спеціальних методів та засобів антикризового управління.

Тому сьогодні вкрай актуальним є пошук механізмів управління кризовими ситуаціями у місцевому розвитку та їх інтеграція до стратегій, програм та планів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності антикризового управління та його механізмів досліджувалось вченими та практиками, здебільшого, у контексті управління підприємствами та публічного управління на рівні держави або регіону. Такі наукові здобутки доцільно використати для визначення сутності та механізмів антикризового управління розвитком територіальних громад, що є не достатньо вивченим питанням.

У нашій роботі ми спирались на праці, зокрема таких авторів, як Г.Ревякін [16], який досліджував закономірності циклічного розвитку глобальної економічної системи та криз як однієї зі стадій циклу; В. Василенко [3], Л. Лігоненко [8], Л. Ситник [17], А. Чернявський [18], які досліджували сутність антикризового управління підприємствами та його механізми. Теоретичні засади антикризового управління на рівні держави досліджували М. Дурман, О. Дурман [6], І. Кульчій [7], Н. Лікарчук [9]. Праці І. Дегтярьової [5] присвячені впливу криз на конкурентоспроможність регіонів, Т. Приходченко [10] досліджувала особливості регіонального антикризового управління. Питанням антикризового управління на місцевому рівні присвячені роботи Ю. Шарова [15] та М. Алхемері [2]. Отже, наукове завдання з визначення сутності антикризового управління розвитком територіальних громад та його базових механізмів ще не вирішене і, тому стримує формування теоретичних засад публічного управління розвитком територіальних громад в умовах криз.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Тому *метою* статті є визначення сутності антикризового управління розвитком територіальних громад та сучасних його механізмів.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- визначити сутність поняття антикризового управління розвитком на місцевому рівні;
- обґрунтувати правові засади антикризового управління розвитком територіальних громад;
- проаналізувати механізми антикризового управління місцевим розвитком.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає «кризу» як різку зміну звичного стану речей; злам, загострення становища; гостру нестачу чого-небудь. Відповідно, антикризовий – який здійснюється з метою зменшення або ліквідації кризи [4, с. 586].

Спираючись на висновки Ю. Шарова, кризу в місцевому розвитку можемо тлумачити як критичний стан територіальної громади, що виникає внаслідок радикального загострення суперечностей у функціонуванні ключових елементів як соціально-економічної системи або втрати їх збалансованої взаємодії, що супроводжується стійким невиконанням завдань розвитку території, відчутним зниженням якості життя громадян, обмеженими ресурсними, зокрема часовими, можливостями органу управління досягати встановлених цілей розвитку [15, с. 77–78].

Для забезпечення розвитку територіальних громад у кризових ситуаціях потрібні спеціальні заходи. Сукупність засобів, методів та важелів, спрямованих на формування, реалізацію та досягнення пріоритетних цілей у сфері публічного управління, що базуються на принципах наукового обґрунтування, об'єктивності, цілісності, узгодженості та чіткій скоординованості дій суб'єктів публічного управління, із одного боку, та злагодженої, конструктивної взаємодії об'єктів публічного управління – з другого, є механізмом публічного управління [15, с. 87]. Відповідно антикризове управління розвитком територіальних громад потребує особливого комплексу таких механізмів.

Механізм антикризового управління в адміністративно-територіальному утворенні, зокрема в територіальній громаді – управлінський комплекс проактивних стратегічних та антикризових підходів і інструментів, основу якого складають ризик-орієнтована стратегія розвитку територіальної громади та засоби управлінської підтримки реалізації стратегії, що включають систему управління

реалізацією стратегії, антикризовий моніторинг, діагностику ситуації та ідентифікацію кризових небезпек [15, с. 86].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення мети та вирішення основних завдань дослідження використано низку загальнонаукових та спеціальних методів, а саме:

- узагальнення, аналіз, синтез, абстрагування – для визначення поняття антикризового управління розвитком територіальних громад;
- аналіз, синтез, індукція, дедукція – для обґрунтування правових засад антикризового управління розвитком територіальних громад;
- аналізу, порівняння, групування – для обґрунтування та класифікації механізмів антикризового управління розвитком територіальних громад.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Розвиток відкритих економічних систем характеризується періодичною зміною фаз (зростання, насичення, криза, депресія), тобто є циклічним [16, с. 10]. Оскільки криза є однією з чотирьох стадій розвитку таких систем, то їх настання можна вважати об'єктивним явищем.

За роки незалежності публічне управління в Україні зіштовхнулось зі значними кризами, що мали вплив на усі рівні публічного управління: міжнародний, національний, регіональний, місцевий.

Кризи притаманні багатьом сферам людської діяльності, чим обумовлена різноманітність їх рис. Серед таких криз в Україні: воєнно-політичні кризи (2014, 2022 – по нині); політичні кризи (2004–2005, 2008, 2013–2014); економічні (фінансово-економічні) кризи (1998, 2008–2009, 2014, 2020–2021, 2022 – по нині); системна криза через пандемію коронавірусу Covid-19, яка викликала масштабні проблеми в системах охорони здоров'я та освіти, а також в економіці (2020–2021). Такі кризи накладають відбиток на політику держави, зокрема і щодо управління місцевим розвитком [5].

Також є різні поєднання криз: фінансово-економічна, соціально-психологічна тощо; криза в одній сфері може спричинити кризу в іншій. Наприклад, політична криза може призвести до економічної кризи, що обумовлює необхідність застосування комплексного підходу в антикризовому управлінні.

У загальному значенні Ревякін під кризою розуміє ситуацію, за якої система досягла своєї «критичної межі» і є вкрай нестабільною (має нестійкий стан). Криза передує новій фазі існування системи, що знаменує значні зміни, які можуть мати як негативні, так і позитивні наслідки [16, с. 11]. У цьому розумінні є два напрями подолання кризи:

1) розпад (загибель) системи, за якого її ресурси й елементи поглинаються іншими системами;

2) реформа – перебудова ядра системи, що веде до появи якісно нової системи [16, с. 11].

Наявність криз обумовлює організацію управління розвитком з їх урахуванням. Тлумачення поняття «антикризове управління» представлено у наведеній нижче таблиці (табл.).

Таблиця

Визначення поняття «антикризове управління»

№ з/п	Поняття та його визначення	Автор, джерело
1	2	3
1	Антикризове управління – управління, в якому передбачена небезпека кризи, аналіз її симптомів, заходів щодо зниження негативних наслідків кризи та використання її факторів для позитивного розвитку	В. Василенко [3]
2	Антикризове управління підприємством – спеціальне, постійно організоване управління, націлене на найбільш оперативне виявлення ознак кризового стану та створення відповідних передумов для його своєчасного подолання з метою забезпечення відновлення життєздатності окремого підприємства, недопущення виникнення ситуації його банкрутства	Л. Лігоненко [7]
3	Антикризове управління підприємства – система управління, що спрямована на вирішення задач інтенсивного розвитку підприємства завдяки мобілізації та інтенсифікації всіх ресурсів у протидію екстенсивному розвитку	Л. Ситник [17]
4	Антикризове управління – управління, здатне запобігати або пом'якшувати кризові ситуації, а також утримувати функціонування організації в режимі виживання в період кризи і виходити з кризового стану з мінімальними втратами	А. Чернявський [18]
5	Антикризове управління – такий вид управління, при якому задіяні механізми та інструменти прогнозу кризи і моніторингу її розвитку, аналізу природи кризи та, ймовірно, застосування методів зниження негативних наслідків кризи	М. Дурман, О. Дурман [6]
6	Антикризове управління – це система управлінських заходів щодо діагностики, попередження, нейтралізації й подолання кризових явищ. Антикризове управління в широкому сенсі – це збереження і зміцнення конкурентного становища органу в умовах невизначеності, коли антикризові заходи використовуються в інших органах і на всіх стадіях життєвого циклу	І. О. Кульчій [7, с. 53–54]

Продовження таблиці

1	2	3
7	Антикризове управління – це процес, який базується на логічності та несуперечності дій, прийомів, методів формування та здійснення впливу на керований об’єкт. Крім того, цей процес має природний закономірний зміст, який визначається управлінською суттю: цілепокладанням; оцінкою ситуації; встановленням головних проблем; прийняттям та реалізацією управлінських рішень	Н. Лікарчук [9]
8	Регіональне антикризове управління – особливий тип управління, обумовлений виникненням внутрішньо системних функціональних розривів у відтворювальній системі регіонів, який відрізняється фазовим характером; а також участю суб’єктів різної інституційної природи, що дозволяє діагностувати кризу, а потім вже і створювати нові організаційно-економічні можливості для розвитку регіону	Л. Приходченко [10]

Складено автором.

Наведені у таблиці визначення свідчать, що загалом є базове розуміння поняття «антикризове управління», а відмінності здебільшого пов’язані з контекстом застосування (управління підприємством, публічне управління на державному чи регіональному рівні).

Слід акцентувати, що кризи, або ризик їх настання можуть бути використані для реформування управлінських систем. Так, низка негативних явищ в системі управління на місцевому рівні призвели до необхідності реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. З-поміж таких кризових явищ та процесів: зменшення чисельності сільського населення та кількості сільських населених пунктів, надмірна подрібненість органів місцевого самоврядування, відсутність у деяких з них виконавчих органів сільських рад, бюджетних установ, комунальних підприємств, надзвичайно слабка матеріально-фінансова база, низькі рівні спроможності служби місцевого самоврядування та заробітної плати посадових осіб [14]. Отже, до завдань антикризового управління розвитком територіальних громад належатиме не лише мінімізація негативних наслідків, а й побудови якісно нових систем через реформи.

Більшість кризових ситуацій можна спрогнозувати, відтермінувати або прискорити настання, пом’якшити їх вплив та наслідки.

При здійсненні антикризового управління можуть застосовуватись різні стратегії, найбільш важливими серед яких є [1, с. 57]:

- запобігання кризі, підготовки до її появи;
- очікування зрілості кризи для успішного вирішення проблем щодо її врегулювання;
- протидія кризовим явищам, уповільнення її процесів;
- стабілізація ситуації за допомогою використання резервів, додаткових ресурсів;
- прорахований ризик;
- послідовний вихід з кризи;
- передбачення і створення умов для усунення наслідків кризи;
- використання потенціалу кризи для перебудови системи.

Результати досліджень вчених свідчать, що залежно від цілей загалом антикризове управління може поділятися на реактивне та превентивне [1, с. 36], що зумовлюють основні види діяльності.

Реактивна діяльність охоплює:

1) внутрішню та зовнішню мобілізацію ресурсів: людських, матеріальних (формування першочергових потреб, виявлення внутрішніх резервів та зовнішніх можливостей), фінансових, технологічних, інформаційних (зокрема, науково-аналітичних), комунікаційних (оперативне доведення інформації до населення, результативні комунікаційні кампанії), ефективна взаємодія з іншими органами місцевого самоврядування, органами державної влади, громадськими організаціями, підприємцями;

2) оптимізація алгоритмів та обсягів збирання й передачі управлінської інформації (у т.ч. визначення переліку необхідних даних, джерел їх отримання, центру з узагальнення та аналізу, відповідальних за надання, строків та способів (маршрутів) надання, а також рівнів доступу до інформації за необхідності);

3) визначення невідкладних заходів (у т.ч. алгоритмів реагування на надзвичайні ситуації) та ін.

Та чи інша криза, або їх поєднання потребуватимуть відповідних дій та спеціального набору заходів.

Превентивна діяльність охоплює:

1) моніторинг та оцінку поточної ситуації, які потребують визначення таких параметрів: показники моніторингу, вихідні дані за цими показниками, періодичність моніторингу, порогові (докризові) показники. В рамках оцінки результатів моніторингу важливо виявити ранні симптоми наближення кризи;

2) виявлення ризиків та ймовірних криз для коротко-, середньо- та довгострокової перспективи; ранжування їх відповідно до ймовірності настання та за ймовірними масштабами наслідків;

3) вивчення практичного досвіду щодо аналогічних криз (які заходи були ефективними, а які зазнали провалу і чому);

4) розроблення стратегічних заходів запобігання кризам, яким можна і потрібно запобігти та заходів мінімізації шкоди від ймовірних неминучих криз.

Ефективне антикризове управління має починатися з аналізу сутності та чинників впливу, фази розгортання кризових явищ, тобто з діагностики кризи, що передбачає:

- підвищену увагу у процесі моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища з метою раннього виявлення ознак кризової ситуації;
- виявлення відхилень параметрів ситуації від норми та/або слабких сигналів, оцінювання можливих ознак загрози кризи;
- установалення причинно-наслідкових зв'язків і прогнозування можливих напрямів розвитку кризи, масштабів потенційних втрат;
- визначення та оцінка факторів, які впливають на розвиток кризової ситуації, встановлення їх зв'язків та взаємозалежностей;
- установалення необхідних зворотних зв'язків для відслідковування зміни стану і розвитку кризового явища [7, с. 82].

Результати діагностування є основою для розроблення рекомендацій щодо подолання кризи, антикризових стратегій, програм та планів заходів.

Превентивне антикризове управління цілком може здійснюватися в рамках класичного стратегічного управління, що охоплює моніторинг поточної ситуації та її оцінку, зокрема, і щодо потенційних кризових явищ.

У той час, як реактивне антикризове управління може бути виокремлене в окремий напрям діяльності, що здійснюється в особливий період.

У публічному управлінні здійснення будь-якої діяльності обумовлене правовими засадами. Так, правове підґрунтя управління місцевим розвитком закладене у Законі України «Про засади державної регіональної політики», де визначено, що з метою планування розвитку територіальних громад сільські, селищні, міські ради затверджують відповідні стратегії розвитку територіальних громад [11]. Основи антикризового управління розвитком територіальних громад передбачені у методичних рекомендаціях щодо порядку розроблення таких стратегій.

Так, аналітична база стратегії розвитку територіальної громади є її обов'язковим елементом та передбачає визначення конкурентних переваг, викликів та ризиків для територіальної громади на період розроблення

стратегії. На основі соціально-економічного аналізу виявляються тенденції та основні проблеми розвитку територіальної громади, а також внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на її розвиток. На основі оцінки стартових умов місцевого розвитку здійснюється характеристика порівняльних переваг, викликів та ризиків перспективного розвитку територіальної громади шляхом SWOT-аналізу. Такий аналіз передбачає виявлення логічних взаємозв'язків між внутрішніми (сильні та слабкі сторони) та зовнішніми (можливості та загрози) факторами, які мають стратегічне значення для розвитку територіальної громади. Для здійснення моніторингу, оцінювання реалізації стратегії та управління ризиками визначається система показників, строки проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегії, а також відповідальний за їх проведення структурний підрозділ виконавчого органу міської, селищної, сільської ради [12].

Крім того, згаданим Законом запроваджується механізм відновлення територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України, – комплекс першочергових організаційних, фінансових та інших заходів, що спрямовуються на прискорене відновлення об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового та громадського призначення до стану, що дозволяє забезпечити повернення внутрішньо переміщених осіб та біженців, створення сприятливих умов для діяльності всіх суб'єктів господарювання [11], який можемо розглядати як комплексний механізм реактивного антикризового управління.

Територіями відновлення є мікро-регіони, територіальні громади, на території яких відбувалися бойові дії та/або які були тимчасово окуповані, та/або території яких зазнали руйнувань об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового фонду внаслідок ведення бойових дій, а також які характеризуються різким погіршенням рівня соціально-економічного розвитку та значним переміщенням населення до інших регіонів та/або інших держав [11]. Враховуючі такі кризові явища та процеси, в територіальних громадах, які належать до територій відновлення, доцільно запроваджувати антикризове управління.

Серед інструментів антикризового управління розвитком територіальних громад, характерних для сучасного періоду, є програма комплексного відновлення території територіальної громади (її частини) – місцева програма відновлення територій, яка визначає основні просторові, містобудівні та соціально-економічні пріоритети політики відновлення і включає комплекс заходів для забезпечення відновлення території відповідної території територіальної громади (її частини), яка постраждала

внаслідок збройної агресії проти України або в якій сконцентровані соціально-економічні, інфраструктурні, екологічні чи інші кризові явища [13].

В публічно-управлінській практиці для досягнення цілей розвитку призначені різні механізми. При цьому, механізм передбачає певну структуру, методи, важелі, інструменти впливу на об'єкт управління, нормативно-правове та інформаційно-аналітичне забезпечення.

І. Кульчій визначає механізм антикризового управління соціально-економічної системи як комплексний механізм управління, в якому на різних етапах та рівнях посилюється значимість тих чи інших конкретних механізмів і застосовуються специфічні ресурси [7, с. 98].

Механізмом антикризового управління є вся сукупність і цілісність елементів, що входять в теорію і практику антикризового управління [1, с. 106]:

- субстанціональні елементи (суб'єкти антикризового управління; відносини і зв'язки учасників антикризового процесу, законодавча база антикризового регулювання);
- функціональні елементи (принципи антикризового регулювання, антикризові політика й стратегія, прогнозування антикризових процедур, програми з фінансової санації організацій, моніторинг, прийняття управлінських рішень, координація й організація їх виконання, введення системи стимулів, облік і контроль результатів).

Механізми антикризового управління розвитком територіальних громад можна класифікувати за різними ознаками, зокрема:

- за функціональним призначенням: політичні, економічні, організаційні, правові, інформаційні, мотиваційні;
- за сферою застосування: охорона здоров'я, освіта, економіка, промисловість, сільське господарство, місцеві фінанси, громадська безпека, комунальний транспорт, туризм, адміністративні послуги, служба в органах місцевого самоврядування та ін.;
- за строком дії кризи та її наслідків: короткострокові, середньострокові, довгострокові;
- за відкритістю інформації: приховані, публічні.

Реалізуючи механізм антикризового управління розвитком територіальної громади, здійснювати управлінський вплив можна на прояви та ймовірні наслідки кризи, тривалість її перебігу та час до настання (пришвидшити або відсунути в часі).

При доланні кризової ситуації і час, і ресурси є дуже цінними ресурсами. Кризові ситуації часто вимагають негайних дій з долання їх наслідків в умовах обмежених ресурсів, в той час як місцевий бюджет

передбачає планові витрати. Тому, важливим є достатній обсяг резервного фонду в місцевому бюджеті для непередбачених витрат, а також їх пріоритезація (не передбачені невідкладні заходи та ті, які матимуть найбільший ефект).

Для пріоритезації управлінських дій існує низка спеціальних методів. Наприклад, у короткостроковій перспективі доцільно застосувати матрицю Ейзенхауера. Це ефективний метод опрацювання переліків заходів на короткий період. Як правило, кризова ситуація потребує настільки широкого набору заходів, що всі з них апріорі неможливо виконати.

Матриця Ейзенхауера складається з 4 полів (квадрантів) – по одному на кожен категорію справ. Категорії визначаються за принципом терміновості і важливості. Антикризівому управлінцю для ефективного планування часу варто, насамперед, обрати термінові й важливі заходи, а потім нетермінові й важливі.

Іншим ефективним інструментом для вибору пріоритетів, який може бути застосований в антикризовому управлінні, є принцип Паретто, що в загальному вигляді полягає в тому, що 20 % витрат праці на дійсно важливі проблеми забезпечують 80 % результату. На решту 80 % витрат праці на другорядні проблеми припадає тільки 20 % результату. Тим самим принцип Паретто вказує керівникам на неоднакову важливість вирішуваних задач, націлює на першочергове виконання важливих завдань, що має суттєве значення для організації роботи в антикризовому управлінні.

Ефективність впровадження механізмів антикризового управління в цілому залежить від таких факторів:

- професіоналізм та особисте мистецтво управління в умовах кризи;
- спеціальна підготовка за напрямом антикризового управління;
- лідерство;
- забезпечення управлінської діяльності інформацією, що відповідає таким основним характеристикам: достатність, значущість, вірогідність, релевантність, верифікованість, об'єктивність, однозначність, доречність, актуальність, своєчасність, економічність, доступність;
- система моніторингу та оцінки кризових ситуацій;
- науковий аналіз ситуації, діагностика кризи, прогнозування тенденцій;
- застосування адекватних ситуації стратегій, механізмів та інструментів;
- застосування методології розроблення управлінських рішень в умовах ризиків;
- пріоритезація заходів та витрат;
- якість розроблених стратегій і антикризових програм;
- оперативність і гнучкість управління;

- поєднання формального управління з неформальним;
- ефективне управління обмеженими ресурсами (людськими, фінансовими, матеріальними, земельними, інформаційними та ін.);
- застосування як системного, так і ситуаційного підходу до вирішення проблемних ситуацій;
- посилення інтеграції;
- згуртованість для спільної роботи з подолання кризи.

Обсяг та тривалість антикризових заходів залежать від масштабу кризової ситуації. Після стабілізації ситуації окремі антикризові заходи можуть бути спрямовані на подолання віддалених у часі наслідків кризи та попередження майбутніх криз.

Сучасне управління розвитком охоплює стратегічний блок, оперативний блок, антикризовий блок, інноваційний блок, соціально орієнтоване управління. Жоден тип управління не існує в чистому вигляді. Ефективність управління втілюється в інтеграції різних типів управління, зокрема й антикризового.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Антикризове управління розвитком територіальних громад призначене для пошуку оптимальних шляхів передбачення, проходження й подолання криз та їх наслідків.

Характерними рисами антикризового управління є:

- прогнозування криз та їх небезпек через своєчасне виявлення ознак (симптомів) наближення кризи;
- потребує мобілізації ресурсів;
- передбачає роботу в умовах значної невизначеності;
- спрямоване на забезпечення необхідних умов для функціонування системи під час кризи, мінімізацію втрат, інших негативних наслідків або ж для використання потенціалу кризи та реформування;
- передбачає спеціально організовану реактивну та превентивну діяльність із застосування комплексу науково обґрунтованих методів, що визначається змістом управління: цілепокладання, моніторинг, оцінка, аналіз, виявлення проблем, діагностика, розроблення та реалізація управлінських рішень, планування, контроль.

Визначені в законодавстві правові засади антикризового управління розвитком територіальних громад передбачають спеціальні заходи управління розвитком територіальних громад в умовах війни та поствоєнний період.

Загалом механізми антикризового управління місцевим розвитком охоплюють організаційну структуру антикризового управління, його суб'єкти, відносини і зв'язки, принципи, методи, важелі, стратегію, прогнозування та діагностику криз, антикризові програми, моніторинг, прийняття управлінських рішень, координацію й організацію їх виконання, введення системи стимулів, облік і контроль результатів, нормативно-правове та інформаційно-аналітичне забезпечення. Всі ці елементи пов'язані із факторами ефективності впровадження механізмів антикризового управління.

Класифікація механізмів антикризового управління розвитком територіальних громад дозволить здійснювати їх аналіз відповідно до ознак такої класифікації.

Перспективи подальших досліджень. Управління в умовах криз може бути ускладнене комплексом проблем, що обумовлює необхідність пошуку відповідного комплексу рішень. Тому, подальші наукові розвідки доцільно спрямувати на дослідження конкретних механізмів антикризового управління, які можуть бути застосовані на рівні територіальних громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] *Антикризове управління* / Б. Г. Шелегеда, О. М. Шарнопольська, М. В. Румянцев. Київ, Україна: ТОВ «ВРА «Епіцентр», 2013.
- [2] М. А. Алхемері, «Теоретичні засади розвитку антикризового публічного управління територіями», *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*, т. 29(68), № 5, с. 60–65, 2018. [Електронний ресурс].
Доступно: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/5_2018/13.pdf Дата звернення: Серп. 02, 2023.
- [3] В. О. Василенко, *Антикризове управління підприємством*. Київ, Україна : ЦУЛ, 2003.
- [4] Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000; В. Т. Бусел, Ред. Київ; Ірпінь : Перун, 2005, VIII.
- [5] І. О. Дегтярєва, *Конкурентоспроможність регіону: стратегічні пріоритети та механізми державного управління*. Київ, Україна : НАДУ, 2012.
- [6] М. О. Дурман, О. Л. Дурман, «Сутність антикризового управління та принципи його здійснення», *Вісник Херсонського національного технічного університету*, № 1(76), с.153–161, 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/cNaxHL> Дата звернення: Серп. 14, 2023.

- [7] І. О. Кульчій, *Антикризове управління*. Полтава, Україна : ПолтНТУ, 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/FCd7Bn> Дата звернення: Серп. 15, 2023.
- [8] Л. О. Лігоненко, *Антикризове управління підприємством*. Київ, Україна : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005.
- [9] Н. В. Лікарчук, «Кризи в системі державного управління: причини виникнення та шляхи врегулювання», *Право та державне управління*, № 4, с. 256–261, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2020/38.pdf Дата звернення: Серп. 13, 2023.
- [10] Т. А. Приходченко, «Антикризове управління регіональним розвитком України», *Стратегія економічного розвитку України*, № 39, с. 118–126, 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/ocAsfC> Дата звернення: Серп. 14, 2023.
- [11] Верховна Рада України. (2015, Лют. 05). *Закон № 156-VIII «Про засади державної регіональної політики»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
- [12] Міністерство розвитку громад та територій України. (2022, Груд. 21). *Наказ № 265 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо порядку розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://cutt.ly/Zwly36wH>
- [13] Верховна Рада України. (2011, Лют. 17). *Закон № 3038-VI «Про регулювання містобудівної діяльності»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>
- [14] Кабінет Міністрів України. (2014, Квіт. 01). *Розпорядження № 333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
- [15] *Публічне управління: термінологічний словник* / В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє, Ред. Київ, Україна : НАДУ, 2018.
- [16] Г. В. Ревякін, *Закономірності циклічного розвитку глобальної економічної системи*. Харків, Україна : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/5kERVO> Дата звернення: Серп. 13, 2023.
- [17] Л. С. Ситник, *Організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством*. Донецьк, Україна : ІЕП НАН України, 2000.

- [18] А. Д. Чернявський, *Антикризове управління підприємством*. Київ, Україна : МАУП, 2006. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://is.gd/SRlpsA> Дата звернення: Серп. 14, 2023.

THE ESSENCE AND BASIC MECHANISMS OF CRISIS MANAGEMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES DEVELOPMENT

Oleksii Lienkov,

Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-8257-8815>
alekseylentkov@gmail.com

Abstract. The article defines the essence and modern mechanisms of crisis management of the territorial communities' development. Insufficient development of the crisis management at the local level was revealed, instead, the crisis management of enterprises and public crisis management at the national and regional levels are more developed. A crisis in the territorial community development is defined as its critical state, which arises as a result of a radical exacerbation of contradictions in the functioning of the system of key elements or an imbalance of their interaction, which is accompanied by the failure to fulfill the tasks of the territory development, a significant decrease in the quality of life of citizens, limited resources, in particular, time, capabilities of the local self-government to achieve set goals. Different types of activities within the framework of reactive and preventive crisis management are disclosed. Reactive activity includes mobilization of resources (internal and external); optimization of algorithms and volumes of collection and transmission of managerial information; determination of emergency measures. Preventive activities include monitoring and assessment of the current situation; identification of risks and possible crises for the short-, medium- and long-term perspective, their ranking; study of practical experience regarding similar crises; development of strategic crisis prevention and damage minimization measures. Legal principles of managing the development of territorial communities, taking into account risks and crisis situations, are determined by the Law of Ukraine "On the Principles of State Regional Policy", which also introduces special crisis management mechanisms at the local level in the conditions of war and

post-war recovery. The author proposes a classification of crisis management mechanisms according to various features: functional purpose; by scope of application; by the duration of the crisis and its consequences; by openness of information. There is a dependence of the effectiveness of the implementation of crisis management mechanisms on a number of factors which generally relate to the personal qualities, knowledge and skills of the crisis manager, as well as the application of strategies, mechanisms, tools, techniques, approaches and methods of crisis management that are adequate to the situation.

Keywords: crisis; crisis management; territorial community development; development strategy; crisis management mechanism.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Antykryzove upravlinnia / B. H. Sheleheda, O. M. Sharnopolska, M. V. Rumiantsev. Kyiv, Ukraina : TOV «VRA «Epitsentr», 2013.
- [2] M. A. Alkhemeri, «Teoretychni zasady rozvytku antykryzovoho publichnoho upravlinnia terytoriiamy», Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriiia: Derzhavne upravlinnia, t. 29(68), № 5, s. 60–65, 2018. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/5_2018/13.pdf Data zvernennia: Serp. 14, 2023.
- [3] V. O. Vasylenko, Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom. Kyiv, Ukraina : TsUL, 2003.
- [4] Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy : 250 000; V. T. Busel, Red. Kyiv; Irpin : Perun, 2005, VIII.
- [5] I. O. Dehtiarova, Konkurentospromozhnist rehionu: stratehichni priorytety ta mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia. Kyiv, Ukraina : NADU, 2012.
- [6] M. O. Durman, O. L. Durman, «Sutnist antykryzovoho upravlinnia ta pryntsypy yoho zdiisnennia», Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu, № 1(76), s. 153–161, 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/cNaxHL> Data zvernennia: Serp. 14, 2023.
- [7] I. O. Kulchii, Antykryzove upravlinnia. Poltava, Ukraina : PoltNTU, 2016. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/FCd7Bn> Data zvernennia: Serp. 14, 2023.
- [8] L. O. Lihonenko, Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom. Kyiv, Ukraina : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2005.
- [9] N. V. Likarchuk, «Kryzy v systemi derzhavnoho upravlinnia: prychny vynyknennia ta shliakhy vrehuliuвання», Pravo ta derzhavne upravlinnia,

- № 4, s. 256–261, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2020/38.pdf Data zvernennia: Serp. 14, 2023.
- [10] T. A. Prykhodchenko, «Antykryzove upravlinnia rehionalnym rozvytkom Ukrainy», Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy, № 39, s. 118–126, 2016. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/ocAsfC> Data zvernennia: Serp. 14, 2023.
- [11] Verkhovna Rada Ukrainy. (2015, Liut. 05). Zakon № 156-VIII «Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
- [12] Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy. (2022, Hrud. 21). Nakaz № 265 «Pro zatverdzhennia metodychnykh rekomendatsii shchodo poriadku rozroblennia, zatverdzhennia, realizatsii, provedennia monitorynhu ta otsiniuvannia realizatsii stratehii rozvytku terytorialnykh hromad». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://cutt.ly/Zwly36wH>
- [13] Verkhovna Rada Ukrainy. (2011, Liut. 17). Zakon № 3038-VI «Pro rehuliuвання mistobudivnoi diialnosti». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>
- [14] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2014, Kvit. 01). Rozporiadzhennia № 333-r «Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
- [15] Publichne upravlinnia: terminolohichni slovnyk / V. S. Kuibida, M. M. Bilynska, O. M. Petroie, Red. Kyiv, Ukraina : NADU, 2018.
- [16] H. V. Reviakin, Zakonomirnosti tsyklichnoho rozvytku hlobalnoi ekonomichnoi systemy. Kharkiv, Ukraina : KhNU imeni V. N. Karazina, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/5kERVO> Data zvernennia: Serp. 14, 2023.
- [17] L. S. Sytnyk, Orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizm antykryzovoho upravlinnia pidpriemstvom. Donetsk, Ukraina : IEP NAN Ukrainy, 2000.
- [18] A. D. Cherniavskiy, Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom. Kyiv, Ukraina : MAUP, 2006. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/SRIpsA> Data zvernennia: Serp. 14, 2023.

Стаття надійшла до редакції
31 серпня 2023 року

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)-168-190](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-168-190)

УДК 351: 352.075

Плахотнюк Олександр Олександрович,

аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0009-0006-6622-472X>
alexplah@meta.ua

ВПЛИВ ДЕРЖАВИ НА ІНСТИТУТ СЛУЖБИ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Статтю присвячено теоретичному обґрунтуванню сутності впливу держави на інститут служби в органах місцевого самоврядування, виходячи із положень законодавчих актів. Встановлено, що вплив держави на інститут служби в органах місцевого самоврядування, на відміну від характеристики змісту служби в органах місцевого самоврядування та статусу посадових осіб місцевого самоврядування, є мало дослідженим в галузі знань публічного управління та адміністрування. Визначено, що вплив держави на інститут служби в органах місцевого самоврядування – це сукупність закріплених державою у законах напрямів державної політики, що визначаються дії уповноважених органів державної влади щодо регулювання професійної діяльності громадян України в органах місцевого самоврядування. Досліджено характерні особливості впливу держави на інститут служби в органах місцевого самоврядування, виходячи із положень законів України, якими здійснювалося, здійснюється та буде здійснюватися його регулювання. На основі аналізу та порівняння напрямів державної політики, визначених Законами України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 року № 3723-XII, «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07 червня 2001 року № 2493-III та «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 2 травня 2003 року № 3077-IX, виокремлено особливості впливу держави на інститут служби в органах місцевого самоврядування. Запропоновано, вплив держави на службу в органах місцевого самоврядування розглядати, зважаючи на три етапи розвитку інституту служби в органах місцевого самоврядування України, обумовлені часовими межами прийняття та дії цих законів. Обґрунтовано, що третій етап розвитку інституту служби в органах місцевого самоврядування, який

розпочнеться із набранням чинності Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 2 травня 2023 року № 3077-IX, характеризуватиметься зростанням впливу держави на інститут служби в органах місцевого самоврядування за критерієм рівня правового регулювання, мінімізацією – за рівнем фінансового забезпечення та залишиться незмінним за іншими критеріями. Констатовано, що такий підхід держави базується на нормах Конституції та законів України, зокрема Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», відповідає Європейській Хартії місцевого самоврядування та її економічних можливостях.

Ключові слова: інститут служби в органах місцевого самоврядування; вплив держави; державна політика; критерії визначення рівня впливу держави; правове регулювання; фінансове забезпечення.

ВСТУП/ INTRODUCTION

Постановка проблеми. Через шість місяців з дня його опублікування, але не раніше ніж через шість місяців з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року [№ 64/2022](#), затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року [№ 2102-IX](#), набуде чинності Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 2 травня 2023 року № 3077-IX (далі – Закон № 3077-IX). Цей Закон пройшов доволі довгий шлях до його прийняття парламентом, з урахуванням того, що його проєкт двічі вносився на розгляд парламенту Кабінетом Міністрів України (реєстр. № 2489 від 30.03.2015, реєстр. № 6504 від 05.01.2022).

Положення Закону № 3077-IX суттєво змінюють сутність інституту служби в органах місцевого самоврядування у порівнянні з його чинним регулюванням. З огляду на це, одні науковці вважають, що ухвалення Верховною Радою України нового Закону «Про службу в органах місцевого самоврядування» сприятиме встановленню нових правових та організаційних засад служби в органах місцевого самоврядування України як професійної та неупередженої діяльності, уточнення класифікації посад в органах місцевого самоврядування, а також приведення відповідно до вимог бюджетного законодавства, Закону «Про державну службу» та нової системи адміністративно-територіального устрою України [1, с.111]. Натомість інші вважають, що цей Закон базується на принципі

«...невтручання органів державної влади чи їх посадових осіб у здійснення ОМС та їх посадовими особами своїх повноважень з управління службою в ОМС» [2]. Питання впливу держави на службу в органах місцевого самоврядування були предметом дискусії і на етапі попереднього розгляду цього законопроекту [3]. Тому, на сьогодні і актуалізується потреба у теоретичному обґрунтуванні сутності впливу держави на інститут служби в органах місцевого самоврядування з огляду на його еволюцію в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу держави на інститут служби в органах місцевого самоврядування не було предметом самостійного наукового дослідження. Разом із тим останні дослідження служби в органах місцевого самоврядування присвячені таким питанням як новації законодавчого забезпечення служби в органах місцевого самоврядування в Україні (І. Лопушинський, Р. Плющ, В. Філіппова) [1], українському та зарубіжному досвіду її проблем та перспектив (І. Динник, І. Лазебна) [4], конституційно-правовому виміру права на службу в органах місцевого самоврядування (К. Гусейнов) [5], її особливостям як виду публічної служби (О. Бойко) [6]. У більш ранніх (до 2019 р.) дослідженнях, що здійснювалися такими науковцями як Є. Бородін, Б. Калиновський, Н. Липовська, Ю. Молчанова, К. Москальчук, І. Онасенко, К. Сьох, Н. Янюк, основним акцентом було питання удосконалення законодавчого регулювання служби в органах місцевого самоврядування, в тому числі прийняття нового закону та змісту його норм.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності впливу держави на інститут служби в органах місцевого самоврядування в Україні.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: дослідження еволюції впливу держави на цей інститут, виходячи із його законодавчого регулювання, а також визначення особливостей впливу держави відповідно до Закону № 3077-ІХ.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретичним підґрунтям статті є визначення таких понять як «інститут служби в органах місцевого самоврядування» та «вплив держави», а також взаємозв'язку останнього із поняттям «державна політика щодо служби в органах місцевого самоврядування».

При визначенні поняття служби в органах за основу у даній статті беремо поняття цього терміну у Законі № 3077-ІХ, а саме – це публічна,

професійна діяльність громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування, із забезпечення реалізації територіальними громадами права на місцеве самоврядування та здійснення окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом.

Термін «інститут» є багатоаспектним. Щодо служби в органах місцевого самоврядування його доцільно розуміти в аспекті правового інституту, під яким розуміється «регламентована та конкретизована правовим режимом цілісна сукупність однорідних юридичних норм, за допомогою яких здійснюється регулювання певної групи суспільних відносин через застосування відповідного методу правового регулювання з метою досягнення відповідної цілі (автор поняття Л. Заморська) [7, с. 81]. З огляду на таке поняття під інститутом служби в органах місцевого самоврядування слід розуміти сукупність юридичних норм, закріплених Законом № 3077-IX та підзаконними актами, прийнятими у розвиток його положень, за допомогою яких здійснюється регулювання професійної діяльності громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування, із забезпечення реалізації територіальними громадами права на місцеве самоврядування та здійснення окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом.

Поняття «вплив держави» може бути сформульовано на основі визначень «вплив-державно-управлінський» як дія органів державної влади та управління як суб'єктів державно-управлінських відносин щодо реалізації державного управління, прийняття та здійснення державно-управлінських рішень (автор поняття В. Бакуменко) [8, с. 102] та «вплив політичний» як дії держави, політичних партій і рухів, інших суб'єктів політичних відносин щодо реалізації політичної влади, прийняття та здійснення політичних рішень (автори поняття В. Бакуменко, А. Михненко) [8, с. 102]. Відповідно, під впливом держави пропонується розуміти дії держави в особі утворених нею органів державної влади щодо реалізації державної політики у певній сфері суспільних відносин.

Наукові підходи до поняття державної політики різняться. З огляду на це, зупинимося та такому її розумінні як «дії системи органів державної влади згідно з визначеними цілями, напрямками, принципами для розв'язання сукупності взаємопов'язаних проблем у певній сфері суспільної діяльності» (автор поняття І. Розпутенко) [8, с. 144].

Таким чином, вплив держави на інститут служби в органах місцевого самоврядування пропонується розуміти як сукупність закріплених державою у законах напрямів державної політики, що визначаються дії уповноважених органів державної влади щодо регулювання професійної діяльності громадян України в органах місцевого самоврядування.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення мети в ході дослідження використано системний підхід, а також такі методи наукового пізнання:

- *порівняльно-правовий* – для визначення сутності впливу держави на службу в органах місцевого самоврядування, відповідно до положень законодавчих актів, що регулювали/регулюють цей інститут від 1993 року до сьогодні;
- *аналізу, синтезу та узагальнення* – для виокремлення особливостей впливу держави на службу в органах місцевого самоврядування в Україні;
- *екстраполяція* – для прогнозування розвитку інституту служби в органах місцевого самоврядування, виходячи із впливу на нього держави, відповідно до Закону № 3077-ІХ.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Пунктом другим постанови Верховної Ради України «Про введення в дію Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 року № 3724-ХІІ (далі – Закон № 3724-ХІІ) встановлювалося, що дія цього Закону поширюється на працівників державних органів Республіки Крим, органів місцевого та регіонального самоврядування, які прирівнюються до відповідних категорій посад службовців, якщо інше не передбачено законодавством України. Такий підхід законодавця свідчив про те, що державна політика не розмежовувала ці два інститути, що було обумовлено положеннями Конституції України редакції 1978 року, яка не встановлювала чіткої межі між органами державної влади та органами місцевого самоврядування в Україні.

Відповідно до статті 6 Закону № 3724-ХІІ державна політика у сфері державної служби, а отже і служби в органах місцевого самоврядування, визначалася Верховною Радою України, а її основними напрямками були визначення основних цілей, завдань та принципів функціонування інституту державної служби, забезпечення ефективної роботи всіх державних органів відповідно до їх компетенції. Для проведення єдиної державної політики та функціонального управління державною службою було утворено Головне управління державної служби при Кабінеті Міністрів України [9], яке у 1999 році стало самостійним центральним органом виконавчої влади [10].

Щодо кількості посад службовців в органах місцевого самоврядування, то, виходячи із відкритих джерел (табл. 1), після прийняття Закону № 3724-ХІІ і до 2001 року (прийняття Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування»), їх кількість варіювалася від 53 тис. до 67 тис., що приблизно становило близько третини від кількості посад в органах

державної влади. З огляду на інформацію, представлену у табл. 1 можна також стверджувати, що таке співвідношення посад зберігалось до прийняття 10 грудня 2015 року Закону України «Про державну службу» № 889-VIII.

Таблиця 1

**Інформація про кількість посад державної служби
та служби в органах місцевого самоврядування**

Роки	усього посад службовців	із них, кількість посад:	
		в органах місцевого самоврядування	державних службовців
1995	-	64054	-
1996	-	53152	-
1997	-	53194	-
1998	-	59416	-
1999	-	65605	-
2000	250879	67468	183411
2001	-	67660	-
2002	-	77442	-
2003	325960	85432	240528
2004	331040	89588	241452
2005	339049	91925	247124
2006	350770	95641	255129
2007	364263	98948	265315
2008	379289	100582	278707
2009	384197	100789	283408
2010	379283	99783	279500
2011	367308	99204	268104
2012	372856	98117	274739
2013	433269	97999	335270
2014	380257	84548	295709
2015	351835	83465	268370
2016	-	-	237756
2017	-	-	242028
2018	-	-	244605
2019	-	-	253216
2020	-	-	219838
2021	-	-	204869
2022 (на 31.12.2022)	-	-	207140
2023 (на 30.06.2023)	-	-	206206

Примітки:

1. Інформація про кількість посад в органах місцевого самоврядування за 1995–2007 роки отримана з [21, с. 588].

2. Інформація про кількість службовців за 2003–2008 роки отримана з [22, с. 7–9], [23, с. 117].

3. Інформація про кількість посад службовців за 2009–2015 роки отримана з [24].

4. Інформація про кількість державних службовців за 2016–2021 роки отримана з [25].

5. Інформація про кількість посад державних службовців за 2022 рік отримана з [26].

6. Інформація про кількість посад державних службовців за 2023 рік отримана з [27].

7. Інформація про кількість посад, починаючи з 2014 року, не містить інформації про посади в органах влади Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

8. Інформація про кількість інших посад у відкритих джерелах відсутня.

Проект Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» був зареєстрований Верховній Раді України 29 листопада 1999 року (реєстр № 1260) (далі – проект Закону № 1260) як законопроект, ініціаторам якого були народні депутати України. Однак, його прийняття відбулося лише 07 червня 2001 року, що, в тому числі, було обумовлено особливостями його проходження у Верховній Раді України та підписання Президентом України [див. дет. 11].

Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07 червня 2001 року № 2493-III (далі – Закон № 2493-III), з огляду на прийняття його після прийняття Конституції України та ратифікації Україною Європейської Хартії місцевого самоврядування, звужує вплив держави на інститут служби в органах місцевого самоврядування [12]. Зокрема, Хартія місцевого самоврядування встановила, що: а) «головні повноваження і функції органів місцевого самоврядування визначаються конституцією або законом» (пункт 1 статті 4); б) «умови служби найманих працівників органів місцевого самоврядування повинні дозволяти добір висококваліфікованого персоналу з урахуванням особистих якостей та компетентності; для цього забезпечуються належні можливості професійної підготовки, винагороди та просування по службі» (пункт 2 статті 6); в) «умови діяльності місцевих обраних представників повинні забезпечувати вільне виконання ними своїх функцій» та ці умови «...повинні передбачати відповідне фінансове відшкодування витрат, що виникають при відповідній діяльності, а також, у разі необхідності, відшкодування втрачених доходів або винагороди за виконану роботу і відповідний захист соціального забезпечення» (пункти 1, 2 статті 7) [13].

Звуження впливу держави спостерігається не лише у напрямках державної політики у сфері служби в органах місцевого самоврядування, визначених Законом № 2493-III (див. дет. табл. 2), а й інших нормативно-правових актах, що приймаються після внесення проекту Закону № 1260 до Верховної Ради України. Зокрема, визначені у Стратегії реформування системи державної служби в Україні, затвердженій Указом Президента України від 14 квітня 2000 року № 599/2000 напрями реформування, вже не містили положень щодо служби в органах місцевого самоврядування.

Таблиця 2

**Напрями державної політики щодо інституту служби
 в органах місцевого самоврядування
 (відповідно до Законів № 2493-III та № 3077-IX)**

Державна політика у сфері служби в органах місцевого самоврядування здійснюється за такими напрямками	
Закон № 2493-III	Закон
1	2
Стаття 6. Державна політика щодо служби в органах місцевого самоврядування	Стаття 14. Державна політика у сфері служби в органах місцевого самоврядування
законодавче врегулювання служби в органах місцевого самоврядування та забезпечення її ефективності;	1) правове регулювання питань служби в органах місцевого самоврядування;
захист прав місцевого самоврядування;	
організація підготовки та перепідготовки кадрів для служби в органах місцевого самоврядування;	2) організація підготовки та підвищення рівня професійної компетентності виборних посадових осіб та службовців місцевого самоврядування;
правовий та соціальний захист посадових осіб місцевого самоврядування;	3) правовий та соціальний захист виборних посадових осіб та службовців місцевого самоврядування.
методичне та інформаційне забезпечення служби в органах місцевого самоврядування	
Консультативне та методичне забезпечення служби в органах місцевого самоврядування здійснюється центральним органом виконавчої влади з питань державної служби з урахуванням вимог чинного законодавства про місцеве самоврядування в Україні.	2. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері служби в органах місцевого самоврядування:

Продовження табл. 2

1	2
Методичну допомогу по організації і проходженню служби в органах місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»	
можуть надавати відповідні комітети Верховної Ради України. Контроль за дотриманням законодавства щодо служби в органах місцевого самоврядування здійснюється	1) розробляє проекти законів та інших нормативно-правових актів з питань служби в органах місцевого самоврядування;
відповідними органами державної влади в порядку, встановленому законом	2) забезпечує інформаційно-консультативне та методичне забезпечення служби в органах місцевого самоврядування;
	3) забезпечує формування та функціонування системи професійного навчання посадових осіб місцевого самоврядування;
	4) здійснює моніторинг за додержанням умов реалізації громадянами права на доступ до служби та проходження служби в органах місцевого самоврядування;
	5) здійснює інші повноваження, передбачені цим Законом.
	3. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері служби в органах місцевого самоврядування:
	1) здійснює адміністрування Єдиного порталу вакансій публічної служби, веб-порталу управління знаннями у сфері професійного навчання, а також розвиток, впровадження і технічне супроводження інформаційних, електронно-комунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем у сфері, що належить до його компетенції;
	2) забезпечує визначення потреб у професійному навчанні посадових осіб місцевого самоврядування та формує пропозиції щодо обсягів державного замовлення;

Продовження табл. 2

1	2
	3) координує навчально-методичне забезпечення професійного навчання посадових осіб місцевого самоврядування;
	4) надає методичну допомогу службам управління персоналом;
	5) здійснює інші повноваження, передбачені цим Законом

Однак, робити висновок про те, що вплив держави на інститут державної служби, відповідно до Закону № 2493-III, збувся суттєво, підстав немає, оскільки визначені у ньому напрями державної політики щодо цієї сфери, деталізувалися у конкретних законодавчих та підзаконних нормах. Такими законодавчими нормами є норми самого Закону № 2493-III, що встановлюють:

- спрямованість служби в органах місцевого самоврядування не лише на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування, а й на реалізацію окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом (стаття 1);
- принцип поєднання місцевих і державних інтересів (абзац третьої частини першої статті 40);
- здійснення проведення конкурсу, випробування та стажування при прийнятті на службу в органи місцевого самоврядування в порядку, визначеному законодавством України про державну службу (частина друга статті 10);
- можливість визначення іншими законами порядків організація навчання і підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування, просування їх по службі, визначення тривалості робочого часу, порядку здійснення ними службових відряджень та відшкодування витрат на ці відрядження, а також особливості їх дисциплінарної відповідальності та вирішення інших питань, пов'язаних із службою в органах місцевого самоврядування (стаття 19);
- визначення органом місцевого самоврядування умов оплати праці посадових осіб місцевого самоврядування визначаються, виходячи з умов оплати праці, встановлених для державних службовців відповідних категорій і посад (частина третя статті 21, яка з часом зазнала суттєвих змін, що були визнані неконституційними [14]);

- поширення дії Закону України «Про державну службу» на органи і посадових осіб місцевого самоврядування в частині, що не суперечить Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», цього Закону та іншим законам України, що регулюють діяльність місцевого самоврядування (пункт 2 Прикінцевих та Перехідних положень Закону).

Держава також уніфікувала свій вплив на посадових осіб місцевого самоврядування та державних службовців можливістю поширення на них законодавства України про працю у випадку відсутності законодавчого статутного регулювання окремих питань їх правового статусу, а з 1995 року – законодавчими актами щодо боротьби з корупцією, запобігання та протидії їй [15], [16], [17].

Однак, на нашу думку, все ж значною перевагою стало не саме прийняття Закону № 2493-III, а формування, завдяки ньому, розуміння суттєвих відмінностей служби в органах місцевого самоврядування від державної служби, і, відповідно виникнення статусу посадової особи місцевого самоврядування та звуження впливу держави на інститут служби в органах місцевого самоврядування. Такими суттєвими відмінностями стали:

- визначення основним принципом служби в органах місцевого самоврядування служіння територіальній громаді;
- складення посадовою особою місцевого самоврядування присяги на вірність громаді;
- виокремлення видів посад в органах місцевого самоврядування;
- закріплення виключно законодавчого регулювання правового статусу посадових осіб місцевого самоврядування;
- класифікація посад в органах місцевого самоврядування;
- формування та ведення кадрового резерву посадових осіб у порядку визначеному відповідною радою;
- затвердження сільським, селищним, міським головою, головою районної у місті, районної, обласної ради питань атестації посадових осіб місцевого самоврядування у відповідних положеннях, окрім тих питань, що визначені Законом № 2493-III;
- не поширення граничного віку перебування на службі в органах місцевого самоврядування на посадових осіб місцевого самоврядування, які обираються або затверджуються на відповідні посади;
- визначення місцевого бюджету джерелом формування фонду оплати праці посадових осіб місцевого самоврядування;
- відшкодування матеріальної шкоди, завданої територіальній громаді незаконними рішеннями сільських, селищних, міських голів, голів районних у місті, районних та обласних рад, їх заступників, керівників

управлінь, відділів, інших структурних підрозділів виконавчих органів місцевого самоврядування, діями чи бездіяльністю посадових осіб місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень, за рахунок місцевого бюджету в порядку, встановленому законом.

Відповідно, саме завдяки прийняттю Закону № 2493-III, науковці змогли стверджувати, що «сутністю організації служби є створення на підставі відповідного нормативного регулювання умов для ефективної реалізації на посадах в органах місцевого самоврядування повноважень відповідних органів» [18, с. 14].

У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», внесеного на розгляд Верховної Ради України Кабінетом Міністрів України (реєстр. 6504 від 05.01.2022) зазначається, що його метою є «встановлення нових правових та організаційних засад служби в органах місцевого самоврядування як професійної та політично неупередженої діяльності, удосконалення механізму реалізації громадянами України права рівного доступу до служби в органах місцевого самоврядування, уточнення класифікації посад в органах місцевого самоврядування, що дозволить покращити умови оплати праці посадових осіб місцевого самоврядування, а також приведення у відповідність до вимог бюджетного законодавства та нової системи адміністративно-територіального устрою» [19].

Водночас, одним із аргументів при обґрунтуванні необхідності прийняття проекту Закону, у пояснювальній записці до нього, називається потреба «...у приведенні законодавства про службу в органах місцевого самоврядування у відповідність із Законом України «Про державну службу», який був прийнятий 10 грудня 2015 року та набрав чинності 01 травня 2016 року» [19].

З огляду на зазначене, вважаємо, що прийнятий 02 травня 2022 року Закон № 3077-IX змінює підходи держави щодо її впливу на інститут служби в органах місцевого самоврядування. Це спостерігається (див. дет. табл. 2) у тому, що державна політика у сфері служби в органах місцевого самоврядування передбачає:

- правове (а не законодавче) регулювання питань служби в органах місцевого самоврядування;
- наділення Національного агентства України з питань державної служби статусом органу «що забезпечує формування державної політики у сфері служби в органах місцевого самоврядування» та статусом органу «що реалізує державну політику у сфері служби в органах місцевого самоврядування» із деталізацією його повноважень.

Окрім цього, у Законі № 3077-ІХ, на відміну від Закону № 2493-ІІІ, вже не міститься положень щодо захисту державою прав місцевого самоврядування та забезпечення державою ефективності служби в органах місцевого самоврядування.

При цьому Закон № 3077-ІХ як і Закон № 2493-ІІІ до принципів служби в органах місцевого самоврядування, відносить такі як служіння територіальним громадам (спрямованості діяльності на реалізацію та захист права територіальних громад на місцеве самоврядування, забезпечення їх законних інтересів, визначених Конституцією та законами України) та поєднання місцевих і державних інтересів (обов'язок під час здійснення повноважень враховувати засади державної політики у відповідній галузі (сфері) (пункти 4, 5 частини першої статі 4 Закону № 3077-ІХ).

До інших норм Закону № 3077-ІХ, що деталізують форми і засоби впливу держави на інститут служби в органах місцевого самоврядування, на нашу думку, слід віднести положення про те, що:

- правове регулювання служби в органах місцевого самоврядування здійснюється не лише Конституцією України, законами України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а й актами Кабінету Міністрів України, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, а в Автономній Республіці Крим – також нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим, прийнятими в межах їхньої компетенції (частина перша статті 5);

- положення про службу управління персоналом в органі місцевого самоврядування, порядок проведення конкурсу на заміщення посад в органах місцевого самоврядування, порядок ведення та зберігання особових справ службовців місцевого самоврядування, порядок формування і організації роботи з кадровим резервом, порядок оцінювання результатів службової діяльності службовців місцевого самоврядування, порядок стажування службовців місцевого самоврядування, порядок складання індивідуальної програми професійного розвитку службовця місцевого самоврядування розробляються з урахуванням типових положень та типових порядків, затверджених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері служби в органах місцевого самоврядування (частина третя статті 17; частина третя статті 21; частина третя статті 34; частина п'ята статті 35; частина восьма статті 38; частина восьма статті 39; частина друга статті 40);

- визначення керівником служби в органах місцевого самоврядування спеціальних вимог до кандидата на зайняття посади службовця місцевого самоврядування відповідно до вимог закону, професійних стандартів (у разі наявності) та з урахуванням методичних рекомендацій, затверджених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері служби в органах місцевого самоврядування (частина п'ята статті 19).

Водночас держава встановила, що фінансове забезпечення служби в органах місцевого самоврядування здійснюється за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів (частина перша статі 46), хоча і передбачила можливість здійснення професійного навчання службовців місцевого самоврядування, зокрема у сфері публічного управління та адміністрування, в тому числі за рахунок коштів державного бюджету через систему професійного навчання в закладах освіти, установах, організаціях незалежно від форми власності, що мають право надавати освітні послуги, у тому числі за кордоном (частина друга статті 39). Іншими, встановленими цим Законом, фінансовими гарантіями держави для службовців місцевого самоврядування є положення абзацу другого частини першої статті 42, відповідно до якого «суми витрат та інші компенсації на відрядження службовців місцевого самоврядування не можуть бути нижче граничних сум витрат на відрядження, передбачених для державних службовців та інших осіб, які направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, що утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів та частина друга статі 48, відповідно до якої «розміри надбавок за ранги службовців місцевого самоврядування визначаються відповідною сільською, селищною, міською, районною у місті (у разі створення), районною, обласною радою, виходячи з розмірів надбавок за ранги державних службовців, затверджених Кабінетом Міністрів України».

Закріпивши одним із елементів присяги посадових особи місцевого самоврядування вірне служіння територіальній громаді (для посад у виконавчому апараті районної, обласної ради – територіальним громадам району, області) (абзац другий частини першої статті 33), держава також передбачила можливість переведення державного службовця на посаду службовця місцевого самоврядування може здійснюватися без проведення конкурсу в разі відповідності його професійної компетентності кваліфікаційним вимогам до відповідної посади (частина п'ята статті 41).

Відповідно, можна констатувати, що вплив держави на службу в органах місцевого самоврядування, виходячи із наведених вище положень, Закону № 3077-IX, за такими критеріями відповідно:

- а) рівнем правового регулювання – зростає;
- б) рівнем фінансового забезпечення – зменшується;
- в) рівнем правового та соціального захисту посадових осіб місцевого самоврядування, методичного та інформаційне забезпечення служби в органах місцевого самоврядування, організації підготовки та підвищення рівня професійної компетентності виборних посадових осіб та службовців місцевого самоврядування – не змінюється.

Такий підхід держави до зміни свого впливу на інститут служби в органах місцевого самоврядування, на нашу думку, є виправданим з огляду на здійснену в Україні реформу адміністративно-територіального устрою на місцевому рівні [20], яка свідчить про зростання довіри держави до органів місцевого самоврядування. Останнє має призвести і до подальшого зростання кількості посад в органах місцевого самоврядування, в тому числі, зважаючи на право сільських, селищних, міських, районних та обласних рад визначати їх кількість, і, відповідно, зменшення кількості посад державної служби, тенденція до якого стала помітною починаючи з 2016 року (див. дет. табл. 1).

Формально визначений Законом № 3077-IX вплив держави на інститут служби в органах місцевого самоврядування сприятиме також подальшому формуванню громадянського суспільства в Україні, оскільки саме територіальні громади спроможні контролювати кількість посад та ефективність роботи службовців місцевого самоврядування.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Сутнісним наповненням впливу держави на інститут служби в органах місцевого самоврядування, виходячи із теоретичних підходів до понять «інститут служби в органах місцевого самоврядування» та «вплив держави», є сукупність закріплених державою у законах напрямів державної політики, що визначаються дії уповноважених органів державної влади щодо регулювання професійної діяльності громадян України в органах місцевого самоврядування.

Вплив держави на інститут служби в органах місцевого самоврядування, зазнав змін, виходячи із двох етапів розвитку цього інституту в Україні:

1 етап: 16 грудня 1993 (прийняття Закону України «Про державну службу» – 07 червня 2001 року (прийняття Закону України «Про службу в

органах місцевого самоврядування», який характеризується повною ідентичністю інституту служби в органах місцевого самоврядування та інституту державної служби, і, відповідно, ідентичністю впливу держави на ці два інститути;

2 етап: з 07 червня 2001 року (прийняття Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування») – до набрання чинності Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 2 травня 2023 року, що характеризується створенням можливостей становлення цього інституту як самостійного, однак, при відсутності фінансової спроможності органів місцевого самоврядування здійснювати фінансове забезпечення посадових осіб місцевого самоврядування, існуванням суттєвого фінансового впливу держави на нього.

Із набранням чинності Законом № 3077-ІХ, розпочнеться третій етап розвитку інституту служби в органах місцевого самоврядування, на якому, держава, щодо інституту служби в органах місцевого самоврядування, за критерієм рівня правового регулювання посилить свій вплив, за критерієм рівня фінансового забезпечення – мінімізує свій вплив, за рівнем інших критеріїв – не змінить його. Такий підхід держави базується на нормах Конституції та законів України, зокрема Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», відповідає Європейській Хартії місцевого самоврядування та економічним можливостям держави.

Перспективи подальших досліджень. Інститут служби в органах місцевого самоврядування, виходячи із його бачення державою, визначеного Законом № 3077-ІХ, лише розпочинає своє становлення. Тому подальші наукові дослідження можуть стосуватися кожного із його елементів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] І. Лопушинський, В. Філіппова, та Р. Плющ, «Служба в органах місцевого самоврядування України: новації законодавчого забезпечення», *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, № 1(19), с. 103–113, 2022. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1\(19\)-103-113](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1(19)-103-113)
- [2] В. Дерезь, Що нового містить Закон «Про службу в органах місцевого самоврядування». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/UTdzHa> Дата звернення: Серп. 25, 2023.
- [3] Проект Закону про службу в органах місцевого самоврядування – розпочалося експертне обговорення до другого читання. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://decentralization.gov.ua/news/16029> Дата звернення: Серп. 25, 2023.

- [4] І. Лазебна та І. Динник, «Служба в органах місцевого самоврядування: українські реалії та зарубіжний досвід», *Вісник Херсонського національного технічного університету*, № 2(85), с. 254–259, 2023. <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2023.2.36>
- [5] К. Гусейнов, «Дослідження права на службу в органах місцевого самоврядування: конституційно-правовий вимір», *Правові новели*, т. 3, № 12, с. 49–55, 2020. <https://doi.org/10.32847/ln.2020.12-3.07>
- [6] О. Бойко, «Публічна служба: проблеми та перспективи правового регулювання», на Міжнар. круглому столі *Модернізація професійної підготовки державних службовців в умовах глобальних викликів та сучасних змін в суспільстві*. Київ, 2021, с. 107–108.
- [7] Л. Заморська, «Інститут права як вираження правової нормативності та його властивості», на Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірантів складу *Правове життя сучасної України*. Одеса, 2013, с. 79–81.
- [8] Ю. Сурмін та ін. *Енциклопедичний словник з державного управління*. Київ, Україна : НАДУ, 2010.
- [9] Кабінет Міністрів України. (1994, Верес. 08). *Постанова № 631 «Про затвердження Положення про Головне управління державної служби при Кабінеті Міністрів України»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631-94-%D0%BF#Text>
- [10] Верховна Рада України. (1999, Берез. 13). *Указ Президента України № 250/99 «Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250/99/ed19990313#Text>
- [11] Є. Бородін, «Запровадження інституту служби в органах місцевого самоврядування в Україні (1990-ті – початок 2000-х рр.)», *Проблеми політичної історії України*, вип. 13, с. 237–255, 2018.
- [12] Верховна Рада України. (1997, Лип. 15). *Закон № 425/97-ВР «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/97-%D0%B2%D1%80#Text>
- [13] Верховна Рада України. (1985, Жовт. 15). *Європейська хартія місцевого самоврядування*. [Електронний ресурс]. Доступно: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
- [14] Верховна Рада України. (2008, Трав. 22). *Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2008 у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України "Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до*

- деяких законодавчих актів України" і 101 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1-4, 6-22, 24-100 розділу II Закону України "Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України" (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України). [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08#Text>
- [15] Верховна Рада України. (1995, Жовт. 5). Закон № 356/95-ВР «Про боротьбу з корупцією». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80#Text>
- [16] Верховна Рада України. (2011, Квіт. 7). Закон № 3206-VI «Про засади запобігання і протидії корупції». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17#Text>
- [17] Верховна Рада України. (2014, Жовт. 14). Закон № 1700-VII «Про запобігання корупції». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
- [18] О. Бедний, «Організаційно-правові основи служби в органах місцевого самоврядування в Україні», автореф. дис. канд. наук; Одес. нац. юр. акад. Одеса, 2003.
- [19] Верховна Рада України. (2022, Січ. 05). Проект Закону про службу в органах місцевого самоврядування. [Електронний ресурс].
Доступно: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73563
- [20] Верховна Рада України. (2020, Лип. 17). Постанова № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>
- [21] В. Куйбіда та ін. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи. Київ, Україна : ТОВ «Геопринт», 2009.
- [22] Державна служба в цифрах. 2010. Київ: Головне управління державної служби України, 2010.
- [23] Статистичний щорічник України. Розділ 6 Державні службовці. Київ : Держ. комітет статистики України, 2008. [Електронний ресурс].
Доступно: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm
Дата звернення: Серп. 26, 2023.
- [24] Статистичні бюлетені за 2009–2015 роки. [Електронний ресурс].
Доступно: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ds_bl.htm
Дата звернення: Серп. 26, 2023.
- [25] В. Богатир, Щодо кількості державних службовців та центральних органів виконавчої влади. [Електронний ресурс].

Доступно: https://dostup.pravda.com.ua/request/shchodo_kilkosti_dierzhavnikh_sl

Дата звернення: Серп. 26, 2023.

- [26] Статистичні дані КСДС, 2019–2022. *Національне агентство України з питань державної служби*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://nads.gov.ua/diyalnist/kilkisnij-sklad-derzhavnih-sluzhbovciv/kilkisnij-sklad-derzhavnih-sluzhbovciv/2019-2021-roki> Дата звернення: Серп. 26, 2023.
- [27] Статистичні дані про кількісний склад державних службовців станом на 30.06.2023. *Національне агентство України з питань державної служби*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/f4bWAP> Дата звернення: Серп. 26, 2023.

THE INFLUENCE OF THE STATE ON THE SERVICE INSTITUTE IN LOCAL GOVERNMENT BODIES IN UKRAINE

Oleksandr Plakhotniuk,

Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology.

SIHE «University of Educational Management».

Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0006-6622-472X>
alexplah@meta.ua

Abstract. The article is devoted to the theoretical substantiation of the essence of the influence of the state on the institution of service in local self-government bodies, based on the provisions of legislative acts. It is established that the level of the State influence on the institution of service in local self-government bodies, in contrast to the characteristics of the content of service in local self-government bodies and the status of local self-government officials, is poorly researched in the field of knowledge of public management and administration. It was determined that the influence of the State on the institution of service in local self-government bodies is a set of public policy directions established by the State in laws, which determine the actions of authorized public authorities regarding the regulation of the professional activities of Ukrainian citizens in local self-government bodies. The characteristic features of the influence of the State on the institution of service in local self-government bodies were studied, based on the provisions of the laws of Ukraine, which were, are and will be regulated. Based on the analysis and comparison of the directions of the State policy defined by the Laws of Ukraine "On Civil

Service" dated December 16, 1993 No. 3723-XII, "On Service in Local Self-Government Bodies" dated June 7, 2001 No. 2493-III and "On Service in Bodies of local self-government" dated May 2, 2003 No. 3077-IX, the peculiarities of the influence of the State on the institution of service in local self-government bodies are highlighted. It is proposed that the influence of the State on the service in local self-government bodies should be considered, taking into account the three stages of development of the institution of service in local self-government bodies in Ukraine, due to the time limits for the adoption and operation of these laws. It is substantiated that the third stage of the development of the institution of service in local self-government bodies, which will begin with the entry into force of the Law of Ukraine "On Service in Local Self-Government Bodies" dated May 2, 2023 No. 3077-IX, will be characterized by the growing influence of the State on the institution of service in local self-government bodies by the criterion of the level of legal regulation, minimization by the level of financial support and will remain unchanged by other criteria. It is stated that this approach of the State is based on the norms of the Constitution and laws of Ukraine, in particular the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", corresponds to the European Charter of Local Self-Government and its economic capabilities.

Keywords: institute of service in local self-government bodies; state influence; state policies; criteria for determining the level of state influence; legal regulation; financial support.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] I. Lopushynskyi, V. Filippova, ta R. Pliushch, «Sluzhba v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy: novatsii zakonodavchoho zabezpechennia», Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia, № 1(19), s. 103–113, 2022. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1\(19\)-103-113](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1(19)-103-113)
- [2] V. Derets, Shcho novoho mistyt Zakon «Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/UTdzHa> Data zvernennia: Serp. 25, 2023.
- [3] Proekt Zakonu pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia – rozpochalosia ekspertne obhovorennia do druhoho chytannia. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://decentralization.gov.ua/news/16029> Data zvernennia: Serp. 25, 2023.

- [4] I. Lazebna ta I. Dynnyk, «Sluzhba v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia: ukraïnski realii ta zarubizhnyi dosvid», Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu, № 2(85), s. 254–259, 2023. <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2023.2.36>
- [5] K. Huseinov, «Doslidzhennia prava na sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia: konstytutsiino-pravovi vymir», Pravovi novely, t. 3, № 12, s. 49–55, 2020. <https://doi.org/10.32847/ln.2020.12-3.07>
- [6] O. Boiko, «Publichna sluzhba: problemy ta perspektyvy pravovoho rehuliuвання», na Mizhnar. kruhlomu stoli Modernizatsiia profesiinoi pidhotovky derzhavnykh sluzhbovtziv v umovakh hlobalnykh vyklykiv ta suchasnykh zmin v suspilstvi. Kyiv, 2021, s. 107–108.
- [7] L. Zamorska, «Instytut prava yak vyrazhennia pravovoi normatyvnosti ta yoho vlastyvosti», na Mizhnar. nauk. konf. prof.-vykl. ta aspirantiv skladu Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy. Odesa, 2013, s. 79–81.
- [8] Yu. Surmin ta in. Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia. Kyiv, Ukraina : NADU, 2010.
- [9] Kabinet Ministriv Ukrainy. (1994, Veres. 08). Postanova № 631 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Holovne upravlinnia derzhavnoi sluzhby pry Kabineti Ministriv Ukrainy». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631-94-%D0%BF#Text>
- [10] Verkhovna Rada Ukrainy. (1999, Berez. 13). Ukaz Prezydenta Ukrainy № 250/99 «Pro zminy v systemi tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250/99/ed19990313#Text>
- [11] Ye. Borodin, «Zaprovadzhennia instytutu sluzhby v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini (1990-ti – pochatok 2000-kh rr.)», Problemy politychnoi istorii Ukrainy, vyp. 13, s. 237–255, 2018.
- [12] Verkhovna Rada Ukrainy. (1997, Lyp. 15). Zakon № 425/97-VR «Pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi khartii mistsevoho samovriaduvannia». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/97-%D0%B2%D1%80#Text>
- [13] Verkhovna Rada Ukrainy. (1985, Zhovt. 15). Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
- [14] Verkhovna Rada Ukrainy. (2008, Trav. 22). Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 10-rp/2008 u spravi za konstytutsiinymy podanniamy Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen statti 65 rozdil I, punktiv 61, 62, 63, 66 rozdil II, punktu 3 rozdil III Zakonu Ukrainy "Pro Derzhavnyi

- biudzhet Ukrainy na 2008 rik ta pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy" i 101 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 67 rozdil I, punktiv 1-4, 6-22, 24-100 rozdil II Zakonu Ukrainy "Pro Derzhavnyi biudzhет Ukrainy na 2008 rik ta pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy" (sprava shchodo predmeta ta zmistu zakonu pro Derzhavnyi biudzhет Ukrainy). [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08#Text>
- [15] Verkhovna Rada Ukrainy. (1995, Zhovt. 5). Zakon № 356/95-VR «Pro borotbu z koruptsiieiu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80#Text>
- [16] Verkhovna Rada Ukrainy. (2011, Kvit. 7). Zakon № 3206-VI «Pro zasady zapobihannia i protydii koruptsii». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17#Text>
- [17] Verkhovna Rada Ukrainy. (2014, Zhovt. 14). Zakon № 1700-VII «Pro zapobihannia koruptsii». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
- [18] O. Bednyi, «Orhanizatsiino-pravovi osnovy sluzhby v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini», avtoref. dys. kand. nauk; Odes. nats. yur. akad. Odesa, 2003.
- [19] Verkhovna Rada Ukrainy. (2022, Sich. 05). Proekt Zakonu pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73563
- [20] Verkhovna Rada Ukrainy. (2020, Lyp. 17). Postanova № 807-IX «Pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>
- [21] V. Kuibida ta in. Administratyvno-terytorialnyi ustrii Ukrainy. Istoriia. Suchasnist. Perspektyvy. Kyiv, Ukraina : TOV «Heoprynt», 2009.
- [22] Derzhavna sluzhba v tsyfrakh. 2010. Kyiv: Holovne upravlinnia derzhavnoi sluzhby Ukrainy, 2010.
- [23] Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy. Rozdil 6 Derzhavni sluzhbovtsi. Kyiv : Derzh. komitet statystyky Ukrainy, 2008. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv u/01/Arch zor zb.htm>
Data zvernennia: Serp. 25, 2023.
- [24] Statystychni biuleteni za 2009–2015 roky. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv u/11/Arch ds bl.htm>
Data zvernennia: Serp. 25, 2023.
- [25] V. Bohatyр, Shchodo kilkosti derzhavnykh sluzhbovtziv ta tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady. [Elektronnyi resurs].

Dostupno: https://dostup.pravda.com.ua/request/shchodo_kilkosti_derzhavnikh_sl

Data zvernennia: Serp. 25, 2023.

- [26] Statystychni dani KSDS, 2019–2022. Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby. [Elektronnyi resurs].

Dostupno: <https://nads.gov.ua/diyalnist/kilkisnij-sklad-derzhavnih-sluzhbovciv/kilkisnij-sklad-derzhavnih-sluzhbovciv/2019-2021-roki>

Data zvernennia: Serp. 25, 2023.

- [27] Statystychni dani pro kilkisnyi sklad derzhavnykh sluzhbovtsiv stanom na 30.06.2023. Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/f4bWAP> Data zvernennia: Serp. 25, 2023.

*Стаття надійшла до редакції
10 вересня 2023 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)-191-207](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-191-207)

УДК 338.4:69.003

Самоліук Олександр Васильович,

аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

alex.samoliuk90@gmail.com

СТАН РОЗВИТКУ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У роботі представлено аналіз зовнішнього середовища житлового будівництва в Україні під час війни за допомогою PESTLE-методу. Житлове будівництво є найважливішим індикатором, що відображає поточний стан та проблеми економіки країни в цілому. Вивчення реакції цієї сфери будівництва на кризові явища в державі внаслідок повномасштабної війни та розробка механізмів державного регулювання є актуальними завданнями, оскільки здатні мінімізувати або запобігти розвитку кризових тенденцій на ринку нерухомості в сучасних умовах. У дослідженні було встановлено основні політичні, економічні, соціальні, технологічні, юридичні та екологічні фактори, що уповільнюють розвиток житлового будівництва наразі. Важливо визначити фактори, що впливають на обсяги житлового будівництва. Отримані результати свідчать про те, що найбільший вплив має саме здійснення терористичних атак на території України, тому закінчення війни дозволить перейти до відновлення/будівництва житла в Україні. Проведений аналіз житлового будівництва в Україні підтверджує, що впродовж війни в країні спостерігається тенденція стагнації його потужності за основними показниками. Також слід враховувати, що від військових дій відбулася значна руйнація та пошкодження житла, коли відновленню підлягають не окремі поверхи/будинки, а цілі міста, що також вплине на зростання обсягів житлового будівництва в Україні у повоєнний час. Збільшення доходу споживача, забезпечення житлом ВПО, зростання інвестицій у будівництво житла, зниження процентних ставок за іпотечними кредитами та депозитних ставок в іноземній валюті, зростання обсягу споживчих кредитів на купівлю, будівництво та реконструкцію об'єктів нерухомості, є основними напрямками державної підтримки під час війни. Подальший розвиток житлового будівництва потребує системного підходу в рамках Плану відновлення України за міжнародної фінансової та технічної допомоги. Адже однією з

умов вступу до ЄС є приведення у відповідність вимог до екологічності житла й побудови просторового розвитку територій в Україні.

Ключові слова: житлове будівництво; державна допомога; PESTLE-аналіз; іпотечне кредитування; повномасштабна війна.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Будівництво є провідною галуззю народного господарства України, у якій вирішуються життєво важливі завдання структурної перебудови матеріальної бази всього виробничого потенціалу країни та розвитку невиробничої сфери. Від ефективності функціонування будівельного комплексу багато в чому залежать як темпи подолання наслідків кризи, так і конкурентоздатність вітчизняної економіки. Останнім часом стало активно розвиватися індивідуальне будівництво, яке дозволяє в більшій мірі задовольнити потреби населення в житлі.

Першорядним напрямом розвитку будівельного комплексу України було нарощування обсягів житлового будівництва, що вирішувало завдання соціально-економічного розвитку країни, збільшення темпів зростання забезпечення населення доступним та якісним житлом.

Динаміка розвитку житлового будівництва в Україні виявилася нестабільною в останні роки. Пандемія, локдаун та повноцінна війна внесли коригування практично в усі сфери життя, не обійшовши і житлове питання. Будівельна галузь виявилася змушеною підлаштовуватися під економічну та політичну ситуацію в країні, через що ціни на нерухомість помітно змінилися. Нові обставини торкнулися поведінки як покупців, так і забудовників, прогнози щодо розвитку будівельної галузі змінюються практично щодня. І все ж таки, якщо спиратися на вже наявні фактори, можна скласти картину тенденцій розвитку будівництва житла.

На тлі масштабного та стрімкого поширення коронавірусної інфекції було введено низку обмежувальних заходів, що призвело до різкого падіння обсягів виробництва та зниження прибутку, зменшення штату співробітників в організаціях, що також призвело до збільшення рівня безробіття в країні, втрати доходу у населення та падіння ринку житла. Так, пандемія спричинила зниження попиту на житлову нерухомість, а держава так й не підтримала його рівень через програми іпотечного кредитування (внаслідок проблем щодо стягнення майна та реструктуризації боргів), зміну системи державного архітектурно-будівельного контролю, фінансування програми «Доступне житло». Не менш негативний вплив викликала військова агресія росії проти України. Так, за даними Київської школи економіки KSE Institute, сума прямих збитків, завданих житловому фонду України в результаті повномасштабної

війни, станом на кінець травня 2023 року становить понад \$54 млрд. Зокрема, найбільше постраждали об'єкти нерухомості, а саме багатоквартирні будинки, в Донецькій, Луганській, Харківській, Київській, Миколаївській та Чернігівській областях. На червень 2023 року пошкоджено понад 163 тис. об'єктів житлового фонду, площею 8,6 % від загальної площі житлового фонду України [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти розвитку будівельної сфери України висвітлюються такими українськими ученими як О. Коба [2], О. Квасніцька [3], О. Козич [4], О. Латишева, А. Сайко [5]. Однак, щодо житлового будівництва в умовах воєнного стану недостатньо такого роду досліджень, тому ця тематика потребує подальших наукових розвідок. Так, Н. Бахур [6] вивчала питання впливу будівельної сфери України на розвиток регіонів у воєнний час, А. Реут & Ю. Когатько [7] визначили найбільш прийнятні для України антикризові дії та рішення у житловій сфері під час війни, оцінили їх застосування як фундаменту при формуванні державної житлової політики у повоєнні роки, але питання аналізу сучасного житлового будівництва поки що не систематизовані і розроблені не в повному обсязі.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – дослідження поточних тенденцій житлового будівництва в Україні та виявлення факторів впливу на динаміку його розвитку в умовах військових дій.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- провести поточний аналіз зовнішнього середовища житлового будівництва в Україні під час війни;
- визначити основні фактори, що уповільнюють розвиток житлового будівництва в Україні;
- визначити фактори, що впливають на обсяги житлового будівництва;
- визначити заходи підтримки для розвитку та відновлення житлового будівництва.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Дослідження розвитку житлового будівництва в Україні в умовах війни включає ряд специфічних аспектів, які вимагають уваги та аналізу, наведемо деякі з них:

Гуманітарні та соціальні аспекти: Війна має серйозний вплив на життя людей, а тому необхідно оцінити потреби українського населення в

житлі під час війни, а також вивчити вплив війни на структуру населення та соціальну мобільність.

Економічні виклики: Військові дії вимагають значних ресурсів та інвестицій, отже необхідний аналіз економічних можливостей розвитку житлового будівництва.

Правові та регуляторні аспекти: В умовах війни можуть змінюватись правові норми та методи регулювання. Необхідно розглянути вплив таких змін у законодавстві.

Управління та планування: Необхідно розглянути ефективні методи управління процесом відновлення та координації відповідних державних органів.

Враховуючи ці теоретичні основи, дослідження розвитку житлового будівництва в Україні в умовах війни має стати пріоритетним напрямком подальших наукових напрацювань та ідей, що зможуть якісно впливати на формування державної політики у сфері житлового будівництва.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення мети у ході дослідження використано PESTLE-аналіз, системний підхід, порівняльно-правовий, системно-структурний, статистичний та порівняльний методи наукового пізнання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Житлове будівництво відображає тенденції на товарних та фінансових ринках, ринку праці, реагує на політичні та соціально-економічні зміни. Наразі житлове будівництво є найбільш соціально значущим сегментом ринку нерухомості. Актуальною залишається проблема доступності житла для всіх верств населення. Саме доступність та забезпеченість громадян житлом мають безпосередній вплив на демографічну ситуацію, економічну обстановку та на рівень життя в країні. Для вирішення соціальних проблем, а також розвитку економіки в цілому, що особливо важливо у складних умовах військової агресії проти України, необхідно збільшувати обсяги житлового будівництва.

Житлове будівництво з початком повномасштабної війни значно зменшилося, адже багато забудовників припинили/призупинили свою діяльність або завершували попередні проекти. Внаслідок цього, у 2022 році загальна площа введеного в експлуатацію житла становила на 38 % менше, ніж у 2021 році (табл. 1). Проте завершення війни стане драйвером відновлення будівництва, зокрема й житлового внаслідок високого рівня руйнації інфраструктури в Україні.

Таблиця 1

Житлове будівництво в Україні*

Показники	2019	2020	2021	2022	Січень – березень 2023
1	2	3	4	5	6
Капітальні інвестиції в будівництво, млн грн	62346,6	39614,9	55724,6	32627,6	Не оприлюднюються
Індекси будівельної продукції: будівництво житлових будівель, %	123,6	105,6	106,8	35,2	70,4
Загальна площа житлових будівель на початок будівництва за видами, м ² загальної площі, з них:	14 700 707	7 514 310	12 714 908	6 668 984	1 215 878
будинки одноквартирні	290183	384138	356542	130065	Не оприлюднюється
будинки з двома та більше квартирами	14362 898	7120737	12340397	6528517	1 190 254
гуртожитки	47626	9435	17969	10402	Не оприлюднюється
Загальна площа житлових будівель, прийнятих в експлуатацію, тис. м ² за видами:	11029	8451	11434	7110	1 941 932
будинки одноквартирні	5847,1	4272	4352	2783	Не оприлюднюється
будинки з двома та більше квартирами	5176,4	4172	7052	4321	Не оприлюднюється
Гуртожитки	5,8	7	30	6	Не оприлюднюється

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6
Кількість квартир у житлових будинках, прийнятих в експлуатацію, за видами, одиниць, з них:	125986	96504	151720	92593	24905
будинки одноквартирні	37741	27624	28287	18281	4922
будинки з двома та більше квартирами	88245	68880	123433	74312	19983

**інформацію буде оприлюднено після завершення терміну для подання статистичної та фінансової звітності, встановленого Законом України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни».*

Джерело: узагальнено автором за даними Держслужби статистики України.

На стан житлового будівництва у 2019 році суттєво вплинули подвійні вибори і фінансові проблеми «Укрбуду», одного з найбільших забудовників країни, 2020 рік відзначився спадом в економіці, локдауном навесні, банкрутством банку «Аркада» і провалом реформи Державної архітектурно-будівельної інспекції України. З табл. 1 видно, що за період 2019–2022 спостерігається зменшення капітальних інвестицій в будівництво на 40 %, у 2022 році індекс будівельної продукції відображає зменшення обсягів виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) за 2019–2022 роки на 64,8 %, суттєво знижується й загальна площа житлових будівель на початок будівництва житлових будівель та прийнятих в експлуатацію незалежно від виду житлової будівлі. В цілому зниження динаміки житлового будівництва є наслідком проблем із залученням інвестицій та доступом до будівельних матеріалів. У січні-березні 2023 року зростання індексу будівельної продукції пов'язане із збільшенням будівництва інженерних споруд, зокрема тих, що пошкоджені внаслідок російської агресії.

Також дані підтверджують, що під час повномасштабної війни було розпочато будівництво на 11,2 % менше житла (за площею), ніж під час пандемії у 2020 році, проте на 47,5 % менше, ніж у 2021 році. Менші об'єми введеного в експлуатацію житла менша кількість новорозпочатих

будівництв свідчать про зменшення динаміки житлового будівництва. Превалює добудова об'єктів з високим ступенем готовності.

У структурі житлового будівництва превалювали у 2019–2022 роках на початок будівництва – будинки з двома та більше квартирами, а при прийнятті їх в експлуатацію – у 2019–2020 роках будинки одноквартирні, а у 2021–2022 роках будинки з двома та більше квартирами. Варто відзначити поживлення житлового будівництва у 2021 році.

Під час війни відбулися зміни у структурі обсягу виробленої будівельної продукції за характером будівництва (див. рис.): значно зменшилася питома вага ремонтів (поточних та капітальних), а вже у січні-березні 2023 року зросла частка нового будівництва та ремонту (капітальний та поточний), при цьому частка реконструкції та технічне переоснащення зростає протягом 2020–2022 років.

Отже, в цілому можна зробити висновок про суттєву стагнацію житлового будівництва в Україні у 2022 році внаслідок проблем із залученням інвестицій та доступом до будівельних матеріалів.

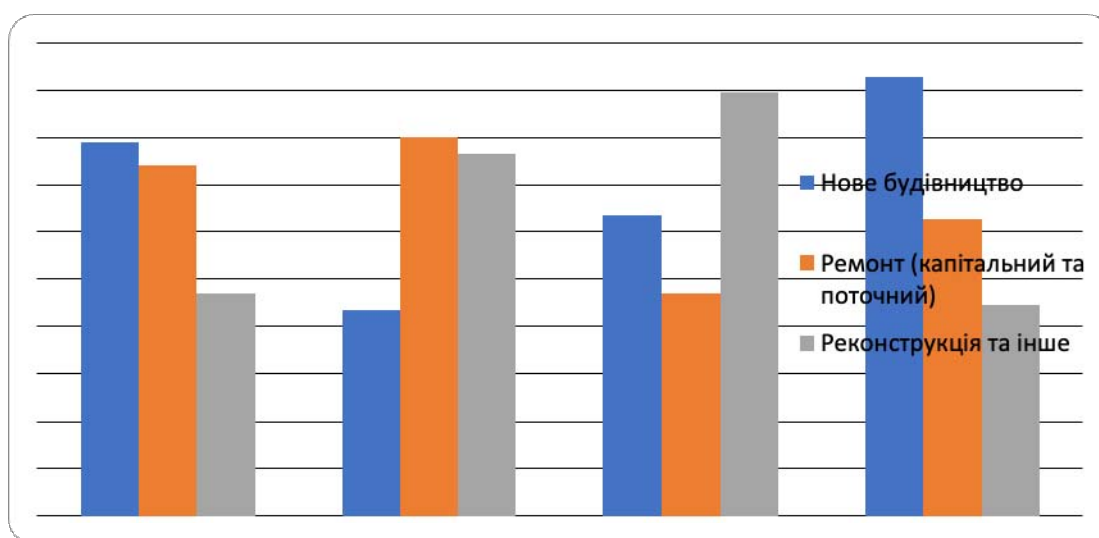

Рис. Розподіл обсягів виробленої будівельної продукції за характером будівництва у 2020–2023 роках

Джерело: складено автором за даними Державстату

Проблема житлового будівництва посилюється тим, що поряд зі зниженням об'ємів будівництва житла в Україні, зокрема нового, підвищується кількість тих, хто потребує власного житла, зокрема внаслідок внутрішньо-переміщених осіб, яких обліковано Міністерство реінтеграції 4,8 млн осіб. Тому протягом війни потреба в житлі не лише зросла, а й диверсифікувалася внаслідок потреби в тимчасовому кризовому розміщенні. Також потребує реконструкції та ремонтів значна

частина житлового фонду, який застарів та пошкоджений внаслідок терористичних атак окупантів.

З метою дослідження впливу війни на стан житлового будівництва був проведений PESTEL – аналіз, який відображає нові фактори впливу на його розвиток (табл. 2).

Таблиця 2

PESTEL-аналіз житлового будівництва України під час війни

<i>Політичні:</i>	<i>Економічні:</i>
1	2
Війна. Централізація влади. Неефективна фіскальна та податкова політика. Високий рівень корупції та бюрократії	Падіння ВВП Високий рівень безробіття та нестачі кадрів внаслідок мобілізації та виїзду за кордон чоловіків Зниження платоспроможного попиту Знищення ринку нерухомості Зниження ставок за депозитами в іноземній валюті Зменшення обсягу споживчих кредитів на купівлю, будівництво та реконструкцію об'єктів нерухомості Високі відсоткові ставки кредитів, зокрема недоступність іпотечного кредитування Підвищення курсу іноземних валют Зменшення питомої ваги середнього класу у структурі населення Проблема компенсацій за зруйноване житло Відсутність заощаджень у більшій частини домогосподарств Зростання вартості енергоресурсів та будівельних матеріалів
	Розвиток тіньового сектору у сфері будівництва Незавершені будівлі/довгобуди Нестача/здорожчання будівельних матеріалів Непрогнозована інфляція Руйнація логістичних ланцюгів постачання
	Відсутність страхування ризиків руйнування об'єктів внаслідок воєнних дій

Продовження табл. 2

1	2
<p style="text-align: center;"><i>Соціальні:</i></p> <p>Масова міграція населення. Велика кількість внутрішньо-переміщених осіб.</p> <p>Суттєва зміна шаблонів поведінки споживачів. Кількість шлюбів.</p>	<p style="text-align: center;"><i>Технологічні:</i></p> <p>Зношення житлового фонду Будівництво багатоквартирних житлових комплексів з мінімальною кількістю об'єктів інфраструктури Руйнація/пошкодження інфраструктури</p> <p>Поява інновацій у сфері житлового будівництва Потреба у швидкокомтованих модульних будинках на основі несучих структурних теплоізоляційних панелей та ін. формах тимчасового та постійного проживання Знесення об'єктів житлового фонду, граничний строк технічної експлуатації яких закінчився або збігає Відмова від будівництва панельних будинків Побудова житла з бомбосховищами Відновлення будівель шляхом поквартальної реновації Блекаути</p>
<p style="text-align: center;"><i>Юридичні:</i></p> <p>Правовий режим військового стану.</p> <p>Потреба у дерегуляції сфери житлової будівництва. Неврегульованість законодавства у сфері будівництва. Інституційна реформа у сфері містобудування та використання земельних ділянок під житлову забудову. Потреба перегляду містобудівної діяльності. Необхідність посилення контролю за забудовниками. Реалізація закону про компенсацію за пошкодження та знищення нерухомості внаслідок бойових дій</p>	<p style="text-align: center;"><i>Екологічні та техногенні:</i></p> <p>Відходи руйнації на землях житлової забудови, проблеми поводження з будівельним сміттям Стихійні лиха та екоцид</p> <p>Замінування територій</p> <p>Побудова «зеленої» економіки</p> <p>Екологічна сертифікація інноваційної нерухомості</p>

Джерело: складено автором

Такі складні умови господарювання неоднозначно вплинули на сферу будівництва, адже з 01 квітня 2022 року по 01 липня 2023 року зросла кількість нових суб'єктів господарювання, зокрема у будівництві житлових та нежитлових будівель додалося 943 нових суб'єктів господарювання за даними Державної служби статистики України. Також забудовники поступово відновлюють роботи, за даними порталу «ЛУН» при цьому лідерами з відновлення робіт є західні та центральні області України, де кількість активних будівельних майданчиків становить 88–96 %, а в цілому по Україні – в середньому 75 % житлових комплексів, при цьому 82 % відновили продажі [9].

З метою відновлення житлового будівництва та його подальшого розвитку держава здійснює наступні заходи підтримки:

- інституційна підтримка для об'єднання вирішення задач розвитку житлової політики держави – стейкхолдером на національному рівні стало об'єднане Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України;

- житло для ВПО – придбання квартир через Державний фонд молодіжного кредитування з подальшою передачею у найм особам, у яких пошкоджено чи зруйноване житло на пільгових умовах (1 грн в рік) з вимогою оплати комунальних платежів; пільгова іпотека (в 6 % і під 3 % річних) від німецького банку розвитку KfW за умовами грантодавця; залучення міжнародної допомоги від волонтерських, будівельних та ін. організацій, від ЄС та НЕФКО, меценатів, пожертви тощо; Fast Recovery plan (будівництво з нуля, викуп готових квартир у забудовників у відносно безпечних областях України); формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб (постанова КМУ від 29 квітня 2022 р. № 495 [10]);

- прийнято [Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX](#) «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України» [11];

- Є-відновлення – державна програма із забезпечення житлом громадян, чия оселя була пошкоджена або знищена внаслідок збройної агресії РФ компенсації за житло, що не підлягає відновленню; розміщене на неокупованій території та не в зоні активних бойових дій через Дію, станом на серпень 2023 року подано понад 160 тис. заяв, для розрахунку за

будматеріали в магазинах-учасниках програми та за відповідні послуги (постанова КМУ від 21 квітня 2023 р. № 381 [12]);

- відновлення житлових будинків на звільнених територіях (постанова КМУ від 19 квітня 2022 р. № 473), їх демонтаж (постанова КМУ від 19 квітня 2022 р. № 474), спрощено порядок оновлення будівельних норм (постанова КМУ від 28 квітня 2023 р. № 416, якою внесено зміни до постанови від 30 червня 2010 р. № 543), спрощено імпорт будівельних матеріалів (Закон України від 12.05.2022 р. № 2254-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності», яким внесено зміни до Закону України від 02.09.2020 р. № 850-IX «Про надання будівельної продукції на ринку»);

- гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому (Закон України від 15.08.2022 р. № 2518-IX [13]), яким формуються засади надійності як споживача, так і забудовника;

- програма «Доступна іпотека», за якою станом на кінець 2022 року видано 277 іпотечних кредитів;

- ініціатива із залучення інвестицій за допомогою платформи Advantage Ukraine та інвестиційне меню можливостей;

- «Оселя» – державна програма, за якою передбачено пільгове кредитування житла під 7 % для Ветеранів війни та членів їх сімей, ВПО та учасників бойових дій і громадян, які не мають власного житла. Станом на серпень 2023 року було укладено лише до 10 іпотечних угод в об'єктах на стадії будівництва;

- спрощення дозвільних процедур у будівництві в умовах воєнного стану, зокрема дозволено здійснювати будівництво індивідуальних (садибних) житлових будинків, садових, дачних будинків не вище двох поверхів без отримання будівельного паспорта забудови земельної ділянки та дозволяється перенесення строків виконання окремих видів робіт з оздоблення фасадів та благоустрою території (крім транспортних проїздів, пішохідних комунікацій), у разі ненадання містобудівних умов та обмежень забудови земельної ділянки у визначений законодавством строк, проектування об'єкта будівництва здійснюватиметься без отримання містобудівних умов та обмежень за умови дотримання містобудівної документації на місцевому рівні та обмежень у використанні земель, визначених законодавством про охорону культурної спадщини та ін. (постанова КМУ від 24 червня 2022 р. № 722 [14]);

- субвенції з державного бюджету 2023 року місцевим бюджетам на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання

автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах на 2 464,6 млн грн [15];

- нова бюджетна програма 2023 року «Проектування, будівництво, реконструкція, капітальний ремонт, модернізація, реставрація, придбання та облаштування незалежно від форми власності об'єктів інфраструктури, рухомого та нерухомого майна, житлової нерухомості, в тому числі пошкоджених внаслідок збройної агресії, з метою відновлення цілісності і стійкості окремих галузей життєдіяльності суспільства, а також фінансове забезпечення заходів із забезпечення безпеки дорожнього руху» за рахунок коштів державного дорожнього фонду в обсязі 1 831,2 млн грн [15];

- фонд ліквідації наслідків збройної агресії – 16 139 млн грн (у 2023 році розширено напрями використання коштів фонду, зокрема кошти фонду ліквідації наслідків збройної агресії спрямовуються на будівництво громадських будівель, критичної інфраструктури та житла) [15];

- е-сервіс захисту громадян, які інвестували в будівництво житла в Єдиній державній електронній системі у сфері будівництва (ЄДЕССБ);

- доопрацьовуються питання реконструкції житлового фонду для відбудови зруйнованого житлового фонду цілими містами, кварталами тощо, на основі законопроекту № 6458.

Зокрема, у Луганю (Конференція з питань відновлення України (Луганю, Швейцарія) ще влітку 2022 року було презентовано проект Плану відбудови держави, в якому визначено задачу масового відновлення та модернізації житла. Проте він потребує залучення фінансування з позабюджетних джерел, що можливе лише по завершенню війни. Тому актуальною оперативною задачею держави забезпечити будівництво тимчасових споруд та містечок, викуп у забудовників непроданих квартир, реконструкція нежитлових у житлові будівлі, швидке будівництво. Також при провадженні житлового будівництва воно має бути орієнтоване на екологічні стандарти та застосування інноваційних технологій та матеріалів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Сучасне становище у житловому будівництві можна охарактеризувати як рішучий перехід від багатоповерхового однотипного житла, призначеного для анонімного споживача, до ринку житла індивідуального, на основі малоповерхового домобудівництва, заснованого на екологічних, безпекових та енергозберігаючих принципах.

При наявному збільшенні потреби у житлі правомірно припустити, що потреба у матеріальних ресурсах для житлового будівництва також

зросте, а це дозволить перейти до серійного чи масового виробництва конкурентоспроможних будівельних елементів, відпрацювати технологію їх виробництва, створити необхідну техніку та відповідні матеріали, що забезпечить зниження витрат за виробництво, зменшення ресурсоемності продукції, а загалом підвищить якість й конкурентоспроможність вітчизняної будівельної продукції.

Перспективи подальших досліджень. Для того, щоб відповісти на нагальні виклики у сфері житлового будівництва, потрібно змінити підхід до житлової політики. Пріоритетним напрямом подальших наукових розвідок має стати дослідження основних детермінант, що впливають на розвиток житлового будівництва в Україні під час війни задля визначення ефективності заходів державної підтримки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, за підсумками червня 2023 року перевищила \$150 млрд. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/tng3Ib> Дата звернення: Серп. 10, 2023.
- [2] О. Коба, «Розвиток будівельної галузі України як запорука сталого розвитку національної економіки», *Молодий вчений*, № 11(99), с. 385–89, 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2660/2;42> <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-83> Дата звернення: Серп. 10, 2023.
- [3] О. О. Квасніцька, «Сутність будівельної діяльності: теоретичний погляд», *Наукові праці Національного ун-ту «Одеська юридична академія»*, т. 10, с. 413–423, 2011. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom10/43.pdf> Дата звернення: Серп. 10, 2023.
- [4] О. М. Козич, «Державне регулювання будівельної діяльності галузі України», *Публічне управління: теорія та практика*, № 3(11), с. 138–142, 2012.
- [5] О. В. Латишева, А. Д. Сайко, «Будівельна галузь України: сучасний стан та її роль у забезпеченні сталого розвитку національної економіки», *Економічний вісник Донбасу*, № 2(56), с. 66–73, 2019.
- [6] Н. В. Бахур, «Вплив будівельної сфери України на регіональний розвиток у воєнний час», *Ефективна економіка*, № 5, 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10306>; <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2022.5.92> Дата звернення: Серп. 10, 2023.

- [7] А. Реут & Ю. Когатько, «Житлова проблема в Україні на тлі війни 2022 року», *Демографія та соціальна економіка*, № 49(3), с. 123–144, 2022.
<https://doi.org/10.15407/dse2022.03.123>
- [8] Державна служба статистики України: офіційний сайт. Електронний ресурс].
Доступно: <https://www.ukrstat.gov.ua/>;
<http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/bud/index.html> Дата звернення: Серп. 10, 2023.
- [9] Будівництво відновили 75 % ЖК в Україні, відновили продаж 82 % – «ЛУН». Електронний ресурс].
Доступно: <https://interfax.com.ua/news/economic/925362.html> Дата звернення: Серп. 10, 2023.
- [10] Кабінет Міністрів України. (2022, Квіт. 29). *Постанова № 495, «Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб»*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022-%D0%BF#Text>
- [11] Верховна Рада України. (2023, Лют. 23). *Закон № 2923-IX «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України»*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>
- [12] Кабінет Міністрів України. (2023, Квіт. 21). *Постанова № 381 «Про затвердження Порядку надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «eВідновлення»*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-%D0%BF#Text>
- [13] Верховна Рада України. (2022, Серп. 15). *Закон № 2518-IX «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому»*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text>
- [14] Кабінет Міністрів України. (2022, Черв. 24). *Постанова № 722 «Деякі питання здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві в умовах воєнного стану»*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722-2022-%D0%BF#Text>
- [15] Прогноз будівництва. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://construction-market.korfor.com.ua/prohnoz-budivnytstva/>
Дата звернення: Серп. 10, 2023.

STATE OF DEVELOPMENT OF HOUSING CONSTRUCTION IN THE CONDITIONS OF WAR

Oleksandr Samoliuk,

graduate student of the Department of Public Administration

and project management Educational and

Scientific Institute of Management and Psychology

SIHE «University of Educational Management».

Kyiv, Ukraine.

alex.samoliuk90@gmail.com

Abstract. Housing construction is the most important indicator reflecting the current state and problems of the country's economy as a whole. Studying the reaction of this field of construction to crisis phenomena in the state as a result of a full-scale war and the development of mechanisms of state regulation are urgent tasks, as they can minimize or prevent the development of crisis trends in the real estate market in modern conditions. The paper presents an analysis of the external environment of housing construction in Ukraine during the war using the PESTLE method. The main political, economic, social, technological, legal and environmental factors that slow down the development of residential construction at present have been identified. It is important to determine the factors affecting the volume of housing construction. The obtained results indicate that the terrorist attacks on the territory of Ukraine have the greatest impact, so the end of the war will allow us to move on to the reconstruction/construction of housing in Ukraine. The conducted analysis of housing construction in Ukraine confirms that during the war in the country there is a tendency of stagnation of its capacity according to the main indicators. It should also be taken into account that during the military operations there was significant destruction and damage to housing, when not individual floors/houses are subject to restoration, but entire cities, which will also affect the growth of housing construction in Ukraine in the post-war period. Increasing consumer income, providing housing for IDPs, increasing investment in housing construction, reducing interest rates on mortgage loans and deposit rates in foreign currency, increasing the volume of consumer loans for the purchase, construction and reconstruction of real estate, are the main directions of state support during the war. The further development of housing construction requires a systematic approach within the framework of the Recovery Plan of Ukraine with international financial and technical assistance. After all, one of the conditions for joining the EU is bringing the requirements for the

environmental friendliness of housing and construction into compliance with the spatial development of territories in Ukraine.

Keywords: housing construction; state aid; PESTLE analysis; mortgage lending; full-scale war.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Zahalna suma priamykh zbytkiv, zavdana infrastrukturi Ukrainy cherez viinu, za pidsumkamy chervnia 2023 roku perevyshchyla \$150 mlrd. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/tng3lb> Data zvernennia: Serp. 10, 2023.
- [2] O. Koba, «Rozvytok budivelnoi haluzi Ukrainy yak zaporuka staloho rozvytku natsionalnoi ekonomiky», Molodyi vchenyi, № 11(99), s. 385–89, 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2660/2;42> <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-83> Data zvernennia: Serp. 10, 2023.
- [3] O. O. Kvasnitska, «Sutnist budivelnoi diialnosti: teoretychnyi pohliad», Naukovi pratsi Natsionalnoho un-tu «Odeska yurydychna akademiia», t. 10, s. 413–423, 2011. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom10/43.pdf> Data zvernennia: Serp. 10, 2023.
- [4] O. M. Kozych, «Derzhavne rehuliuвання budivelnoi diialnosti haluzi Ukrainy», Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka, № 3(11), s. 138–142, 2012.
- [5] O. V. Latysheva, A. D. Saiko, «Budivelna haluz Ukrainy: suchasnyi stan ta yii rol u zabezpechenni staloho rozvytku natsionalnoi ekonomiky», Ekonomichnyi visnyk Donbasu, № 2(56), s. 66–73, 2019.
- [6] N. V. Bakhur, «Vplyv budivelnoi sfery Ukrainy na rehionalnyi rozvytok u voiennyi chas», Efektyvna ekonomika, № 5, 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10306>; <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2022.5.92> Data zvernennia: Serp. 10, 2023.
- [7] A. Reut & Yu. Kohatko, «Zhytlova problema v Ukraini na tli viiny 2022 roku», Demohrafiia ta sotsialna ekonomika, № 49(3), s. 123–144, 2022. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.123>
- [8] Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofitsiinyi sait. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.ukrstat.gov.ua/>; <http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/bud/index.html> Data zvernennia: Serp. 10, 2023.
- [9] Budivnytstvo vidnovyly 75 % ZhK v Ukraini, vidnovyly prodazh 82 % – «LUN». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://interfax.com.ua/news/economic/925362.html> Data zvernennia: Serp. 10, 2023.

- [10] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2022, Kvit. 29). Postanova № 495, «Deiaki zakhody z formuvannia fondiv zhytla, pryznachenoho dlia tymchasovoho prozhyvannia vnutrishno peremishchenykh osib». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022-%D0%BF#Text>
- [11] Verkhovna Rada Ukrainy. (2023, Liut. 23). Zakon № 2923-IX «Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehorii obiektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, ta Derzhavnyi reiestr maina, poshkodzhenoho ta znyshchenoho vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>
- [12] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2023, Kvit. 21). Postanova № 381 «Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia kompensatsii dlia vidnovlennia okremykh katehorii obiektiv nerukhomoho maina, poshkodzhenykh vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii, z vykorystanniam elektronnoi publichnoi posluhy "ieVidnovlennia"». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-%D0%BF#Text>
- [13] Verkhovna Rada Ukrainy. (2022, Serp. 15). Zakon № 2518-IX «Pro harantuvannia rechovykh prav na obiekty nerukhomoho maina, yaki budut sporudzheni v maibutnomu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text>
- [14] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2022, Cherv. 24). Postanova № 722 «Deiaki pytannia zdiisnennia dozvilnykh ta reiestratsiinykh protsedur u budivnytstvi v umovakh voiennoho stanu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722-2022-%D0%BF#Text>
- [15] Prohnoz budivnytstva. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://construction-market.korfor.com.ua/prohnoz-budivnytstva/>
Data zvernennia: Serp. 10, 2023.

*Стаття надійшла до редакції
29 серпня 2023 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)-208-222](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-208-222)

УДК 351:001.8

Тимощук Олег Віталійович,

аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0009-0005-8684-9535>
olegtim87@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В МЕЖАХ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ

Анотація. Статтю присвячено вивченню теоретичних та правових аспектів організації співробітництва територіальних громад в контексті міських агломерацій. Проаналізовано сучасні тенденції у формуванні та функціонуванні агломерацій міського типу, враховуючи важливість їх розвитку для сталого соціально-економічного зростання територій та ефективного вирішення проблем місцевого самоврядування. Розкрито теоретичні аспекти концепції міської агломерації, включаючи питання територіальної організації, функцій та механізмів взаємодії між громадами. Визначено сучасні методи та стратегії співробітництва в межах агломераційних об'єднань, спрямованих на оптимізацію використання ресурсів, підвищення якості життя та розвиток інфраструктури. Приділена увага правовим аспектам організації співробітництва територіальних громад в агломераційному контексті. Аналізуються чинні нормативно-правові акти, які регулюють співробітництво територіальної громади міста-центру агломерації та територіальних громад сіл, селищ, міст, що розташовані в зоні впливу міста-центру агломерації та мають інтенсивні господарські, трудові, культурно-побутові зв'язки з містом-центром агломерації. Досліджуються концептуальні підходи до формування агломерацій, враховуючи їхню роль у створенні інноваційних економічних моделей та соціальних інфраструктурних систем. В аналізі освітлюються принципи взаємодії та синергії між різними громадами в складі агломерацій, зокрема, шляхом розробки спільних проектів, обміну досвідом та ресурсами. Окрема увага приділяється визначенню основних принципів взаємодії між територіальними громадами, а також розгляду різноманітних форм організації міжмуніципального співробітництва. Результати цього дослідження можуть бути використані для формулювання рекомендацій з вдосконалення

нормативно-правового базису співробітництва територіальних громад в міських агломераціях, спрямованих на підвищення ефективності їх соціально-економічного розвитку та покращення якості життя мешканців.

Ключові слова: територіальні громади; місцеве самоврядування, міські агломерації; взаємодія громад; програми співпраці; інфраструктурний розвиток; стале соціально-економічне зростання.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Стрімкий процес урбанізації та зростаюча сукупність міських агломерацій, а також проблеми організації співробітництва територіальних громад набули критичного значення в контексті забезпечення сталого розвитку та підвищення якості життя мешканців громад. Розростання міських агломерацій породжує ряд викликів, серед яких важливе місце посідає відсутність чіткого теоретичного узгодження щодо концепції міських агломерацій та відсутність чітких правових рамок для регулювання співробітництва територіальних громад. Це призводить до неефективного використання ресурсів, неадекватного розподілу навантаження на інфраструктури громад та невирішених конфліктів між муніципалітетами.

Додатково, недостатня взаємодія та узгодженість між органами місцевого самоврядування базового рівня у плануванні та реалізації спільних проектів у межах агломерацій призводить до соціальної стратифікації та конфліктів інтересів, що, в свою чергу, гальмувати розвиток територіальних громад. Відсутність чіткого регулювання та визначення функціональних меж співробітництва між громадами у межах агломерацій вибудовує значущі перешкоди для досягнення синергетичних ефектів, які можна було б досягти завдяки взаємодії та кооперації в цьому контексті.

Отже, актуальним є вивчення та систематизація теоретичних основ та правових аспектів організації співробітництва територіальних громад в межах міських агломерацій з метою розроблення ефективних механізмів їх взаємодії та спільного розвитку, а також надання рекомендацій щодо удосконалення правового базису для сприяння сталому та збалансованому розвитку територіальних громад в контексті агломерацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням співробітництва громад у межах агломерації, зокрема в частині глибокого аналізу теоретичних та правових його аспектів ще з минулого століття привертала увагу науковці (М. Кушніренко, О. Топчієв, В. Нудельман, Л. Руденко).

Варто виділити наукові праці таких авторів, як О. Гладкий, В. Нудельман, С. Іщук, В. Куйбіда, І. Парасюк, В. Полтавець, Н. Нефедова, Ю. Палеха,

В. Вакуленко. Більшість авторів сходяться у думці, що взаємодія та співробітництво територіальних громад у межах агломерацій є невід'ємною умовою розвитку територій та соціально-економічної стабільності. Водночас формування теоретичних та правових засад організації співробітництва територіальних громад в межах міських агломерацій в Україні лише починають формуватися.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є систематизація ключових теоретичних та правових положень щодо організації співробітництва територіальних громад в межах міських агломерацій.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- визначити сучасні теоретичні підходи до концепції міських агломерацій та їх ключові компоненти;
- уточнити функції та завдання територіальних громад у межах міських агломерацій та визначити можливості їх взаємодії для спільного розвитку.

Проаналізувати чинні нормативно-правові акти, які регулюють співробітництво та організацію взаємодії між громадами у цьому контексті; розробити рекомендації щодо удосконалення теоретичних та правових аспектів організації співробітництва територіальних громад в межах міських агломерацій для досягнення сталого та збалансованого розвитку.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

1. Теоретичні аспекти співробітництва територіальних громад.

Співробітництво територіальних громад у межах міських агломерацій є ключовим аспектом організації ефективного та збалансованого розвитку територій. Однією з найважливіших складових цього співробітництва є концепція міської агломерації, яка передбачає інтеграцію та кооперацію громад, щоб досягти спільних цілей та оптимізувати використання ресурсів. Сутність співробітництва полягає у тому, що територіальні громади, добровільно та на договірній основі об'єднують свої зусилля та ресурси для вирішення актуальних проблем власного розвитку. Остаточною метою такого співробітництва є покращення якості життя мешканців громади.

Однак така взаємодія є характерною здебільшого для децентралізованої територіальної адміністративної системи, а її сутність полягає в наступному: чим вищий рівень самостійності у громад, тим

більше можливостей вони мають для співпраці з іншими зацікавленими територіальними громадами.

Важливим аспектом є визначення функцій та завдань громад у межах агломерацій. Кожна територіальна громада має свої унікальні особливості та ресурси, які можуть бути використані в спільних проектах. Однак для ефективного співробітництва необхідно чітко визначити внесок кожної громади та створити механізми взаємодії, що дозволять гармонійно поєднувати інтереси та ресурси всіх учасників.

Крім того, важливим аспектом є розроблення механізмів взаємодії між громадами. Це може включати в себе створення спільних організацій, платформ для обміну інформацією та ресурсами, а також розроблення спільних стратегій розвитку. Ці механізми допомагають створити ефективну комунікаційну та організаційну інфраструктуру для спільної реалізації проектів та програм.

На думку В. Полтавець, «вираженням політики міжмуніципального співробітництва (читай – співробітництва громад) є його цілі: підвищення якості послуг, створення інфраструктури, а також – підвищення ефективності роботи порівняно із самостійною роботою окремих муніципалітетів. Головним мотивом, який спонукає керівництво муніципалітетів до міжмуніципального співробітництва, є саме потреба в підвищенні якості надаваних послуг або у створенні певної інфраструктури» [1].

Усі ці теоретичні аспекти співробітництва територіальних громад в межах міських агломерацій є важливими для створення ефективної платформи для спільного розвитку та вирішення міських проблем. Їх детальний аналіз та розгляд дозволяє розробити оптимальні стратегії співпраці, що сприяють сталому та збалансованому розвитку міських агломерацій.

Додатково, важливим аспектом є розгляд питання інтеграції громад у межах агломерації. Цей процес вимагає не лише врахування географічних та економічних особливостей кожної територіальної громади, а й розроблення механізмів для згуртування та спільної реалізації стратегій розвитку. Крім того, слід зазначити, що ефективне співробітництво територіальних громад вимагає врахування соціокультурних та історичних особливостей кожного регіону. Ретельний аналіз цих аспектів дозволяє побудувати взаємовигідні партнерські відносини та забезпечити участь всіх сторін у процесі спільного розвитку.

Усі ці теоретичні аспекти формують основу для розроблення стратегій та механізмів організації співробітництва територіальних громад в межах міських агломерацій. Їх урахування та впровадження

сприяє створенню ефективних моделей синергетичної взаємодії та спільного розвитку, що має значущий вплив на сталість та конкурентоспроможність міських агломерацій в сучасному світі.

Основна ідея співробітництва полягає в його сприянні покращенню якості надання послуг, оптимізації управління місцевими органами влади і його ролі як перехідного етапу під час реформування системи місцевого самоврядування та організації територіальної влади в Україні.

1.1. Концепція міської агломерації

Концепція міської агломерації є ключовим теоретичним аспектом організації співробітництва територіальних громад у межах міських агломерацій. Ця концепція передбачає інтеграцію різних муніципалітетів, що належать до однієї міської області, в єдину функціональну одиницю для спільного вирішення глобальних проблем та забезпечення сталого розвитку.

Під міськими агломераціями (від лат. *agglomerare* – купчити) розуміють групу інтенсивно взаємодіючих міських та сільських поселень, які розташовані у безпосередній близькості один від одного [2].

Основні компоненти концепції міської агломерації включають:

Географічна область: Міська агломерація охоплює територіальні громади, які фізично прилягають одна до одної. Це включає міста, селища та прилеглі сільські райони.

Економічна інтеграція: Міська агломерація передбачає об'єднання економічних потоків та ресурсів для спільного вирішення економічних завдань, забезпечення конкурентоспроможності та стимулювання інвестицій.

Інфраструктура та транспортна взаємодія: Концепція включає в себе розроблення спільної інфраструктури, такої як транспортні мережі, комунікації та енергетика, що сприяє забезпеченню ефективності та зручності мешканців агломерації.

Соціокультурна інтеграція: Концепція передбачає спільні соціокультурні програми та заходи, спрямовані на зміцнення соціального спілкування та взаєморозуміння між громадами.

Спільне природокористування: У межах міської агломерації передбачається раціональне та відповідальне використання природних ресурсів для забезпечення екологічної стійкості та збереження природного середовища.

Як зазначає В. Нудельман, «...відбуваються прогресивні зміни в структурі економічної діяльності та використання території в постіндустріальному світі (поступовий відхід від переважно ресурсної економіки, пріоритетний розвиток сервісної економіки, високотехнологічних малоресурсоємних, екофільних видів діяльності, а

також освіти, культури, туризму). Це вимагає відмови від традиційного жорсткого функціонального поділу території, орієнтації на формування багатофункціональних, збалансованих за кількістю жителів та місць прикладання праці, переважно пішохідних первинних територіально-планувальних структур».

Цікавою є думка В. Нудельмана щодо невідповідності формального поділу поселень на міські та сільські фактичному способу життя, характеру зайнятості населення, типу використання територій в них, особливо в приміських зонах великих міст, де склався (або складається) єдиний урбанізований простір.

«Як показує зарубіжний досвід, межі цієї зони мають тенденцію до розширення, а в сільських поселеннях – до диверсифікації видів діяльності. Тому доцільним є класифікувати поселення за місцем в системі розселення, наявністю конкурентних переваг та обмежень розвитку динаміки економіки, демографічних процесів, характеру існуючого та прогнозованого використання територій. Метою планування територій є забезпечення ефективного її використання для створення повноцінного життєвого середовища, що сприятиме самореалізації особистості, соціальній згуртованості людей, їх толерантному відношенню один до одного».

Можливий варіант такої класифікації наводиться нижче у таблиці [3].

Таблиця

Комплексна класифікація поселень

Групи поселень	Населення, тис. осіб
Найкрупніші багатофункціональні, центри макрорегіонів (міжобласних систем розселення)	Понад 800
Крупні та великі багатофункціональні, переважно центри регіонів (обласних систем розселення)	250–800
Значні промислові, промислово-транспортні центри переважно мікрорегіонів (міжрайонних систем розселення)	50–250
Переважно курортні, туристичні центри	20–100
Місцеві центри економічної активності: промислові, промислово-аграрні, промислово-транспортні, переважно центри районних систем розселення	20–50
Переважно аграрні з розвитком обслуговуючих кооперативів, зеленого туризму; при чисельності населення понад 5 тисяч осіб, здебільшого центри громад (первинних систем розселення)	10–20 5–10 0,2–5 до 0,2

1.2. Функції та завдання громад у межах агломерацій

Як відмічає Д. Боргад, агломерація – це «компактне скупчення територіально зосереджених міст та інших населених пунктів, які у процесі свого зростання зближуються і між якими посилюються різноманітні господарські, трудові та культурно-побутові взаємозв'язки» [4].

Саме упорядкування містоформуєчих зв'язків місцевого рівня локальних систем, комунікацій в відповідності з фундаментальними законами суспільного розвитку та просторового розселення людини є одним з головних завдань визначення стратегії розвитку локальних систем (територіальних громад).

Агломерації в даному випадку є чинником організації групових систем зони впливу великих міст одночасно впливаючи на характер розвитку самого міста. Агломерація виступає чинником зовнішнього впливу, який в значній мірі диктує умови функціонування системи, змушує систему пристосовуватись до умов і вимог міста. Особливо цей вплив здійснюється в приміській зоні де територіальні громади в значній мірі втратили свою історичну ідентичність в економічному розвитку [5].

До функцій та завдань громад у межах агломерацій належать:

- стимулювання інновацій та підприємництва: громади мають сприяти розвитку інноваційної економіки та креативної індустрії, підтримувати підприємницьку активність та створення нових робочих місць. Це досягається шляхом створення інкубаторів та підприємницьких центрів, а також заохоченням інвесторів до вкладення коштів у регіон/громаду;
- розвиток інфраструктури та транспортної логістики: громади повинні спільно розробляти стратегії розвитку транспортної та соціальної інфраструктури, що включає в себе покращення дорожнього стану, розвиток громадського транспорту та забезпечення доступу до комунікацій;
- збереження природних ресурсів та сталість розвитку: громади мають брати участь у впровадженні програм з раціонального природокористування та збереження біорізноманіття, спрямованих на підтримку екологічно збалансованого розвитку;
- розвиток соціокультурних ініціатив та спортивної діяльності: громади повинні сприяти розвитку культурно-освітніх програм, спортивних ініціатив та мистецьких подій, що впливають на підвищення якості життя та культурного розвитку мешканців;
- підтримка громадської участі: громади повинні активно включати мешканців у процеси управління та прийняття рішень, сприяючи розвитку

громадянського суспільства та забезпечуючи прозору та відкриту діяльність владних органів.

Наведені функції та завдання, які повинні бути включені у порядок денний громад при взаємодії в межах міських агломерацій, націлені на створення високоефективного та гармонійного суспільства, спроможного забезпечити високу якість життя для всіх його мешканців.

2. Механізми взаємодії між громадами

Для успішної організації співробітництва територіальних громад у межах міських агломерацій необхідно впроваджувати ефективні механізми взаємодії. Нижче розглянуті ключові механізми, що забезпечують взаємодію громад та сприяють спільному розвитку:

Формування агломераційних угод, договорів та партнерств: одним із основних механізмів є укладання спеціальних угод та партнерських відносин між територіальними громадами. Ці угоди визначають обов'язки та відповідальність кожної громади, спільні проекти та програми, а також механізми розподілу ресурсів та внесків.

Створення спеціалізованих робочих органів: для ефективної взаємодії громад можуть бути створені спеціалізовані робочі органи агломерації, які відповідають за реалізацію конкретних проектів та програм у її межах.

Створення спільних робочих груп та рад: формування робочих груп з представників різних громад може сприяти ефективній обміну ідеями та досвідом, а також сприяти спільному прийняттю стратегічних рішень.

Інформаційна та комунікаційна підтримка: забезпечення ефективної комунікації та обміну інформацією між громадами важливо для успішної реалізації спільних проектів. Сучасні інформаційні технології та платформи для спільної роботи можуть бути використані для покращення комунікаційного процесу.

Проведення спільних навчань та семінарів: організація навчальних заходів сприяє обміну знаннями та найкращими практиками між громадами, що сприяє підвищенню рівня ефективності співпраці.

Ці механізми взаємодії громад в межах міських агломерацій відіграють важливу роль у створенні ефективної платформи для спільного розвитку та вирішення глобальних завдань міських областей. Врахування та впровадження цих механізмів дозволяє створити збалансовану та стійку агломераційну спільноту.

А. Чайка щодо форм та механізмів взаємодії між громадами в межах агломерації робить висновок: «...більшість форм співробітництва територіальних громад в Україні належать до слабо формалізованої моделі міжмуниципальних партнерських відносин, що в Європі також базується на

договорах та використовується для вирішення короткострокових задач (наприклад, будівництво дороги)».

Варто зауважити, що А. Чайка відмічає найпоширенішу форму міжмуніципального співробітництва – реалізацію спільних проектів, що передбачає координацію діяльності суб'єктів співробітництва та акумулювання ними на визначений період ресурсів з метою спільного здійснення відповідних заходів. З огляду на спрощену процедуру укладання договорів про співробітництво територіальних громад у формі реалізації спільних проектів, що передбачає можливість не застосовувати вимоги, передбачені статтями 5–9 Закону України «Про співробітництво територіальних громад», органи місцевого самоврядування віддають перевагу саме цій формі партнерських відносин.

«Найменш поширеними формами міжмуніципальних партнерських відносин є утворення суб'єктами співробітництва спільних комунальних підприємств, установ, організацій та утворення суб'єктами співробітництва спільного органу управління для спільного виконання визначених законом повноважень. Це пояснюється тим, що використання останніх двох форм організаційно більш складне. У першому випадку передбачається створення нового інфраструктурного об'єкту, а у другому – відокремленого підрозділу у складі відповідного органу місцевого самоврядування» [5].

3. Правове забезпечення співробітництва територіальних громад.

Україна, як сучасна держава, намагається найкращим чином втілювати принципи децентралізації та створення сприятливих умов для активної участі громад у власному розвитку. З цією метою в країні приймаються ряд нормативно-правових актів, що регулюють взаємини територіальних громад та створюють механізми для їх співробітництва.

Правове забезпечення співробітництва територіальних громад в Україні у контексті міських агломерацій визначається низкою нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання взаємовідносин та забезпечення сприятливих умов для ефективної співпраці між адміністративно-територіальними одиницями.

На сьогодні Україною підписано та ратифікувала низку міжнародних актів, що стосуються питань місцевого самоврядування, а саме Європейську хартію місцевого самоврядування, Європейську хартію міст і декларацію прав міст, Міжнародну хартію про охорону історичних міст.

Одним із ключових нормативних актів міжнародного права в рамках даного дослідження є ратифікована Україною Європейська хартія місцевого самоврядування. Важливо розглядати Хартію як систему принципів, основ та рекомендацій, які сприяють реалізації права на

власне, ефективне самоврядування, що відповідає національним традиціям. Вже понад тридцять років Хартія визнає право громад на співробітництво, яке діє як на внутрішньому (міжмуніципальному), так і на міжнародному рівнях.

Ключовим юридичним актом, що визначає відносини між потенційними та дійсними учасниками співробітництва, є Закон України «Про співробітництво територіальних громад». Цей закон деталізував положення Конституції України (частина 3 статті 142), яка надає право територіальним громадам сіл, селищ та міст на добровільне об'єднання для спільного володіння комунальними об'єктами та спільного фінансування комунальних підприємств.

До ухвалення цього закону, територіальним громадам було надзвичайно важко організувати співробітництво не лише у сфері бюджету та податків, але й визначити форми такої співпраці, які включені до переліку, передбаченого частиною 3 статті 142 Конституції України. Також важко було регулювати інші аспекти відносин без спеціального законодавства, що б визначало ці питання.

Варто відзначити Закон України «Про місцеве самоврядування», який закон встановлює основи функціонування місцевого самоврядування та визначає компетенції органів місцевого самоврядування.

Додатково, Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» визначає правові умови для добровільного об'єднання громад з метою спільного розвитку та реалізації спільних проектів.

3.1 Проблеми чинного законодавства у сфері співробітництва громад:

Однією з основних проблем є фрагментація законодавства, що стосується співробітництва громад. Закони «Про співробітництво територіальних громад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про асоціації органів місцевого самоврядування» та інші регулюють аспекти співробітництва, але вони розміщені в різних нормативних актах. Ця фрагментація робить систему складною та незрозумілою для громад та органів влади.

Відсутність інтегрованого підходу – нормативні акти не завжди сприяють інтегрованому підходу до співробітництва громад. Вони часто зорієнтовані на розв'язання конкретних завдань, а не на загальний розвиток громадських спільнот. Це може призвести до виникнення розбіжностей та конфліктів.

Невизначеність компетенцій громад та органів, які відповідають за співробітництво може призвести до надмірної бюрократії та затримок у прийнятті рішень.

Деякі програми співробітництва можуть бути неефективними через брак фінансування. Нерівномірний розподіл ресурсів між громадами може призвести до виникнення нерівності та невпевненості.

Недостатня правова освіченість та обізнаність місцевих органів влади та громадських організацій щодо можливостей співробітництва. Велика вірогідність, що спільні ініціативи можуть зіштовхнутися з відсутністю або недостатньою інформації про правові аспекти співробітництва і втратити свій початковий імпульс.

Ще однією проблемою є нестача механізмів контролю за виконанням угод та спільних проєктів. Відсутність чітких механізмів моніторингу та звітності може вести до невідомості щодо ефективності спільних ініціатив.

У цілому, нормативно-правове регулювання співробітництва громад в Україні потребує подальшої уваги та вдосконалення.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення мети в ході дослідження використано системний підхід, а також такі методи наукового пізнання:

- літературний аналіз – ретельний аналіз наукових публікацій, монографій та законодавчих актів, присвячених проблемі співробітництва територіальних громад у межах міських агломерацій;
- порівняльний аналіз – порівняння різних підходів та моделей організації співробітництва територіальних громад у різних міських агломераціях;
- юридичний аналіз – дослідження нормативно-правового базису, що регулює організацію та функціонування співробітництва територіальних громад в межах міських агломерацій, а також аналіз практичного застосування цих норм.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

За результатами досліджень можна розбити такі ключові висновки та виявлені закономірності в контексті теми статті:

Теоретичні основи міських агломерацій: виявлено, що міські агломерації є складними соціально-економічними утвореннями, що поєднують кілька територіальних громад з метою спільного розвитку та розв'язання загальних проблем.

Форми та механізми співробітництва: визначено різноманітні форми взаємодії територіальних громад у межах міських агломерацій, включаючи об'єднання для реалізації конкретних проєктів та програм, а також обмін досвідом та ресурсами.

Ефективність співробітництва: встановлено, що належне організоване співробітництво територіальних громад в межах міських агломерацій сприяє покращенню якості життя мешканців, зростанню соціально-економічного потенціалу та підвищенню конкурентоспроможності територій.

Правовий контекст співробітництва: проаналізовано чинні нормативно-правові акти, які регулюють організацію та функціонування співробітництва територіальних громад в межах міських агломерацій, виявлено потребу у додаткових удосконаленнях їх механізмів.

Рекомендації для практики: на основі отриманих результатів розроблено конкретні рекомендації щодо вдосконалення організації та правового регулювання співробітництва територіальних громад в міських агломераціях з метою підвищення ефективності їхнього соціально-економічного розвитку та покращення якості життя мешканців

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Нормативно-правове регулювання співробітництва громад в Україні потребує перегляду та удосконалення для забезпечення ефективного та гармонійного розвитку територій. Розв'язання цих проблем може сприяти сталому підвищенню якості життя громадян та розвитку країни в цілому.

Однак важливим є також прийняття окремого закону про агломерації для України. Адже агломерації сприяють оптимізації використання ресурсів. Об'єднуючи зусилля міст та прилеглих територій, можуть ефективніше використовувати інфраструктуру, енергетичні ресурси та інші важливі складові розвитку. Це веде до підвищення конкурентоспроможності та економічного зростання регіону. Закон про агломерації дозволяє забезпечити більш якісні та доступні громадянам послуги. Об'єднані міста мають більші можливості для вдосконалення інфраструктури, транспортної системи та медичного обслуговування. Це сприяє покращенню якості життя та комфорту для мешканців. Прийняття такого закону дозволить краще вирішувати екологічні та енергетичні проблеми. Об'єднуючи зусилля у сфері екології, міста можуть більш ефективно боротися з забрудненням довкілля та раціонально використовувати енергетичні ресурси.

Закон про агломерації створить правову базу для цілеспрямованого та організованого об'єднання міст та прилеглих територій для спільного вирішення проблем та реалізації спільних проектів. Отже, прийняття окремого закону про агломерації для України є кроком у майбутнє,

спрямованим на підвищення ефективності та конкурентоспроможності країни в умовах глобалізації та швидкого розвитку міських центрів.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження в галузі організації співробітництва територіальних громад в межах міських агломерацій важливі для нашого розуміння оптимальних стратегій розвитку та поліпшення якості життя в мегаполісах. Вони допоможуть сформулювати рекомендації для владних органів та розробити ефективніші політики співробітництва для взаємного процвітання та розвитку регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] В. Д. Полтавець, «Проблеми та актуальність упровадження механізмів міжмуніципального співробітництва в Україні», *Теорія та практика державного управління*, вип. 3, с. 110–115, 2012.
- [2] О. С. Мельничук, *Міська правова система: теоретичні та нормативні засади*. Одеса, Україна : Фенікс, 2015.
- [3] В. І. Нудельман, «Його величність "Діпромісто" (віват Гипроград!)», *Досвід та перспективи розвитку міст України*, вип. 28, с. 69–77, 2015. [Електронний ресурс].
Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dprmu_2015_28_10 Дата звернення: Верес. 02, 2023.
- [4] *Міські агломерації Української РСР*; Д. І. Богорада, Ред. Київ, Україна: Вид-во НДІСП Держбуду УРСР, 1966.
- [5] А. Чайка, Кластерний підхід при співробітництві територіальних громад. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/5oQFlc> Дата звернення: Верес. 02, 2023.

THEORETICAL AND LEGAL BASIS OF THE ORGANIZATION OF COOPERATION OF TERRITORIAL COMMUNITIES WITHIN URBAN AGGLOMERATIONS

Oleg Tymoshchuk,

Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0005-8684-9535>
olegtim87@gmail.com

Abstract. This article is dedicated to examining the theoretical and legal aspects of organizing cooperation among territorial communities within the context of urban agglomerations. It analyzes contemporary trends in the formation and functioning of urban-type agglomerations, considering their crucial role in fostering sustainable socio-economic growth of territories and addressing local self-governance challenges. The theoretical aspects of the urban agglomeration concept are elucidated, encompassing issues of territorial organization, functions, and mechanisms of interaction between communities. Modern methods and strategies of cooperation within agglomeration alliances are identified, aimed at optimizing resource utilization, enhancing quality of life, and developing infrastructure. Special attention is given to the legal aspects of organizing cooperation among territorial communities within the agglomeration context. Current normative legal acts governing cooperation between the territorial community of the central city of the agglomeration and the territorial communities of villages, towns, and cities located within the sphere of influence of the central city of the agglomeration, and which have intensive economic, labor, and socio-cultural ties with the central city of the agglomeration, are analyzed. Conceptual approaches to agglomeration formation are explored, taking into account their role in creating innovative economic models and social infrastructure systems. The analysis illuminates the principles of interaction and synergy among diverse communities within agglomerations, including the development of joint projects, exchange of expertise, and resource sharing. Significant emphasis is placed on defining the fundamental principles of interaction between territorial communities, as well as examining various forms of inter-municipal cooperation. The findings of this study can be utilized to formulate recommendations for refining the normative legal framework of cooperation among territorial communities within urban agglomerations, with the aim of enhancing the effectiveness of their socio-economic development and improving the quality of life for residents.

Keywords: territorial communities; local self-government, urban agglomerations; community interaction; cooperation programs; infrastructural development, sustainable socio-economic growth.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] V. D. Poltavets, «Problemy ta aktualnist uprovadzhennia mekhanizmiv mizhmunitsypalnoho spivrobotnytstva v Ukraini», Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, vyp. 3, s. 110–115, 2012.
- [2] O. S. Melnychuk, Miska pravova systema: teoretychni ta normatyvni zasady. Odesa, Ukraina : Feniks, 2015.
- [3] V. I. Nudelman, «Ioho velychnist "Dipromisto" (vivat Huprohrad!)», Dosvid ta perspektyvy rozvytku mist Ukrainy, vyp. 28, s. 69–77, 2015. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dprmu_2015_28_10 Data zvernennia: Veres. 02, 2023.
- [4] Miski ahlomeratsii Ukrainskoi RSR; D. I. Bohorada, Red. Kyiv, Ukraina: Vyd-vo NDISP Derzhbudu URSR, 1966.
- [5] A. Chaika, Klasternyi pidkhid pry spivrobotnytstvi terytorialnykh hromad. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/5oQFlc> Data zvernennia: Veres. 02, 2023.

*Стаття надійшла до редакції
10 вересня 2023 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)-223-242](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-223-242)

УДК 332.832.2:911.375.64

Штима Олександр Васильович,

аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

shtymaoleksandr@gmail.com

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЖЕНТРИФІКАЦІЇ МІСТ

Анотація. У статті здійснено аналіз сутності джентрифікації міст, досліджено основні фактори, що впливають на цей процес, і розглянуто різні визначення джентрифікації в залежності від контексту. Виявлено, що джентрифікація – це процес економічної, соціокультурної і фізичної перебудови міських районів, який супроводжується зміною соціального та етнічного складу населення. Досліджено вплив глобалізації, економічних та соціокультурних чинників на розвиток джентрифікації в сучасних міських середовищах. У роботі стверджується, що джентрифікацію можна узагальнити до всесвітньо застосовуваної парадигми. Однак викликом при вивченні джентрифікації в будь-якій країні є передача та адаптація широкої парадигми, яка змогла б вхопити складнощі локальних умов. Вчені, які вивчають джентрифікацію, визнають місцеві та національні відмінності, які є специфічними для кожної країни, і працюють над встановленням своїх власних теорій. Серед ключових питань, що розглядаються, варто виділити вплив джентрифікації на соціальну нерівність, переселення місцевого населення та зміни в культурному ландшафті міст. Автор дослідження вивчає можливі стратегії адаптації та соціальні політики, спрямовані на зменшення негативних наслідків джентрифікації для місцевого населення. Уточнено, що в різних країнах джентрифікація має свої особливості та проявляється по-різному через національний контекст, законодавство, історичний спадок та економічну політику. Дослідження також уточнює, що національні особливості мають важливе значення для розробки стратегій управління міським розвитком та соціальної політики з метою забезпечення сталості і рівності у розвитку міст у всьому світі. Стаття підкреслює, що джентрифікація може мати як позитивні, так і негативні наслідки, і важливо знаходити баланс між розвитком міста і збереженням соціокультурної різноманітності. Автор робить акцент на важливості участі громади та розробці стратегій, спрямованих на

забезпечення справедливого та сталого міського розвитку. Особлива увага приділяється ролі держави та місцевих органів управління в регулюванні джентрифікації, а також можливим інноваційним рішенням для забезпечення сталої розвитку міських об'єктів та сприяння сталому зростанню. Дослідження має важливе практичне значення для міського планування та управління, а також для всіх, хто цікавиться проблемами міського розвитку та змінами в міських середовищах.

Ключові слова: джентрифікація; деіндустріалізація; міське відновлення; ревіталізація; урбанізація.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Процес джентрифікації міст набули особливої актуальності в сучасному світі, де міські та економічні трансформації вимагають уваги до збалансованого розвитку міських просторів та забезпечення інтересів різних соціальних груп. Джентрифікація міст – це явище, яке нині має надзвичайну актуальність у світовому масштабі. Це не просто процес зміни структури населення та вигляду міських кварталів; це більше за все відображення суспільних, економічних та культурних трансформацій, що відбуваються у сучасному світі. Джентрифікація, як процес перетворення районів з нижчим статусом в елітні квартали, створює як можливості, так і виклики для міського середовища та населення. Дослідження сутності джентрифікації допомагають керувати та регулювати цей процес з урахуванням соціальних, економічних та культурних аспектів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У світлі найновіших досліджень та публікацій можна спостерігати, що вчені, що аналізують досвід міст, які вже пройшли повний цикл джентрифікації, наголошують на необхідності реіндустріалізації міської економіки. Відомі архітектори та науковці, такі як Ле Корбюзьє, Д. Перро, Ф. Райт, Р. Роджерс, Н. Фостер та інші, внесли значний вклад у розвиток містобудівної науки. Цей підхід не передбачає повернення до підприємств епохи промислової революції, а, натомість, орієнтується на переосмислення ролі та масштабів використання промислової спадщини відповідно до потреб сучасних міст.

Наприклад, Т. Анготті, відомий професор міського планування з Нью-Йоркського університету, висвітлює ключові принципи нового етапу міської індустріалізації, які застосовуються як у розвинених країнах, так і в тих, де процес деіндустріалізації тільки починається [1].

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у дослідженні сутності джентрифікації міст та особливостей її реалізації.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- проаналізувати концепцію джентрифікації міст та її ключові характеристики;
- вивчити національні особливості реалізації джентрифікації в різних країнах;
- визначити вплив джентрифікації на соціальну нерівність та структуру населення міст;
- дослідити роль держави та місцевих органів управління в регулюванні процесу джентрифікації;
- розглянути можливі стратегії адаптації та політики для зменшення негативних наслідків джентрифікації для місцевого населення;
- висвітлити перспективи подальших досліджень у цій області.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Останні 40–50 років стали періодом значних змін у розвитку міських територій. У цей час у світі утвердилися дві тенденції, які стали актуальними для України з 1990-х років: деіндустріалізація та джентрифікація.

Деіндустріалізація – це процес виведення промислових підприємств за межі міста. Цей процес пов'язаний з розвитком неолібералізму в рамках постіндустріальної капіталістичної системи. На звільнених територіях зазвичай будується житлова та комерційна нерухомість.

Джентрифікація – це процес підвищення вартості нерухомості в результаті перетворення та регенерації житлового середовища. Цей процес також пов'язаний з розвитком неолібералізму і, як правило, спрямований на задоволення потреб заможних верств населення.

Деіндустріалізація та джентрифікація розглядаються як переважаючі тренди містобудівного розвитку. Однак останнім часом спостерігається тенденція до їх зміни. На зміну деіндустріалізації та джентрифікації приходить новий тренд, пов'язаний з поверненням промисловості до міста (реіндустріалізація).

Реіндустріалізація – це процес розвитку промисловості в місті в новій якості та з новими характеристиками. Цей процес спрямований на забезпечення збалансованого та сталого розвитку міського господарського комплексу.

Процес деіндустріалізації визначається як зменшення промислової активності у містах. В США та Західній Європі цей процес спостерігався

протягом 1970–1980-х років і виникав з декількох причин, серед яких важливими були:

- розширення міжнародного поділу праці під впливом глобалізації економіки, що викликало переміщення робочих місць до країн із доступнішою робочою силою;
- зменшення значущості обробної промисловості та втрата конкурентоспроможності внутрішніх промислових систем, яке було пов'язане з розвитком нових технологій та автоматизацією виробництва;
- переорієнтація економічної моделі розвинених країн на сектор послуг та фінансово-кредитну сферу.

Деіндустріалізація призвела до негативних наслідків для міст, зокрема:

- значущого скорочення робочих місць та зростання безробіття;
- виникнення депресивного економічного стану;
- зниження обсягу реальних інвестицій.

У великих містах, які ефективно адаптувалися до нових умов економічного розвитку, негативні наслідки деіндустріалізації частково або повністю компенсувалися за рахунок торгівлі, туризму, фінансових послуг. У старих промислових центрах, що залежать від однієї галузі або підприємства, ситуація була більш складною. У цих умовах у процесі прийняття господарських рішень необхідно враховувати наявні та доступні ресурси на рівні міста, зокрема будівлі та землю.

Термін походить від старофр. слова «*gentry*», що означає «з благородного роду». У Англії цей термін пов'язаний із «земельною шляхтою», соціальним класом землевласників, які могли повністю жити на орендний дохід.

Термін «джентріфікація» був введений Рут Гласс у 1964 році. Вона описала та дослідила феномен заміни робітничого класу на групи середнього класу в центральних міських районах Лондона в 1950-х і 1960-х роках [2].

Після введення поняття «джентріфікація» англо-саксонські міські географи ретельно вивчали це явище. Класичне теоретичне поняття джентріфікації відрізняється від реконструкції. Реконструкція визначається як «будівництво нових будівель на раніше розроблених землях», тоді як джентріфікація – це «реабілітація старих будівель» [3, с. 139].

До 1990-х і 2000-х років класичний вузький погляд на джентріфікацію втратив свою актуальність. Те, що раніше сприймалося як «реконструкція», стало інтегруватися в концепції джентріфікації, і джентріфікація почала розглядатися як ширше поняття зміни району.

Одним з найвпливовіших творів, які розширили поняття джентріфікації, є робота Девідсона та Ліса [4]. Розглядаючи реконструкцію

центрального Лондона вздовж річки Темзи, яка в основному пов'язана з новобудовами на бурих землях, а не з реконструкцією старих житлових будинків, Девідсон і Ліс переозначають компоненти джентрифікації як:

- реінвестування капіталу;
- соціальне підвищення місцевості за рахунок припливу груп з високим рівнем доходів;
- зміна ландшафту;
- пряме або непряме виселення низько дохідних груп.

Ці чотири компоненти широко використовуються в пізніших дослідженнях джентрифікації [4].

Ранні дослідження джентрифікації визнавали приватних акторів рушійною силою гентрифікації. Держава та політика в основному розглядалися як допомога у процесах [9]. Сміт надав одну з найвпливовіших виробничих пояснень гентрифікації на основі теорії орендної різниці, підкресливши помітні відмінності між поточними орендними доходами та потенційними «найкращими» значеннями використання та ймовірністю регенерації, оскільки інвестори визначають можливості для отримання прибутку.

Соціологи дискутують про те, як слід визначати термін «джентрифікація». Деякі вживають перспективу новачків (джентрифікаторів), інші вибирають старих мешканців (переміщених), а деякі поєднують обидва (див. табл.).

Таблиця

Сучасні визначення джентрифікації

Автор	Визначення
Хакворт [5]	створення простору для все більш заможних користувачів
Касман [6]	Підхід полягає у розгляді проблеми з точки зору переміщених, як у визначенні «скорочення житлової та торговельної площі, доступної для малозабезпечених мешканців»
Демаріс Роуз [7]	поєднує обидві перспективи, визначаючи гентрифікацію як процес, «в якому члени «нового середнього класу» переїжджають у робочі квартали в центрі міста та фізично та культурно перебудовують їх»
Скотт [8]	Підвищення цінності занедбаного, як правило, внутрішньоміського житла, що передбачає фізичну реновацію, виселення малостатусних мешканців вищими за доходами групами та (часто) зміну володіння від приватного найму до іпотеки

Джерело: створено автором

Деяким дослідникам роль політики та держави у джентрифікації стала більш помітною, особливо у випадку вивчення «нової джентрифікації». Підштовхнуті неоліберальними міськими політиками процесів планування та партнерства між публічним і приватним секторами, держави розглядають джентрифікацію як вирішення проблеми відновлення малозабезпечених районів і відіграють більш агресивну роль у процесі джентрифікації [10].

На противагу теорії, заснованої на стороні виробництва, Лей [11] спостерігає споживчу сторону пояснення і стверджує, що джентрифікація почалася зі змін у суспільних потребах. Попит на джентрифікацію йде від «нового середнього класу», створеного в постмодерній економіці, відносно заможних, молодих, бездітних пар [12], [13], [14, с. 1718], тих, хто відкидає масово побудовані передмістя на користь відродженого центра життя творчості, толерантності в обжитих міських центрах [15, с. 52]. Новий середній клас вибирає переїзд назад до центру міста, щоб відкрити для себе демографічний та культурний простір. Їм подобаються джентрифіковані старі будинки, промислові об'єкти та фабрики, які були переобладнані в житлові будинки. У процесі джентрифікації малозабезпечені домогосподарства, в основному робочі класи, які традиційно живуть у міському ядрі, витісняються. Джентрифікація, безумовно, є переміщення робітничого класу з центру до міської окраїни [16, с. 39].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У статті для досягнення поставлених завдань та вивчення сутності та особливостей джентрифікації міст використовуються різноманітні методи дослідження. Серед них можна виділити такі:

1) аналіз літературних джерел: даний метод передбачає вивчення та аналіз наукових праць, книг, статей, досліджень, які стосуються джентрифікації міст. Це дозволяє отримати теоретичні основи та розуміння концепції джентрифікації;

2) історичний аналіз: для зрозуміння того, як розвивався і впливав на місто процес джентрифікації, проводиться аналіз історії та динаміки цього явища. Ретроспективний погляд на минулі роки дозволяє виявити фактори, що сприяли чи гальмували процес джентрифікації;

3) ретроспективний аналіз: дослідження включає в себе аналіз законодавства, податкових стимулів, інвестицій та інших політичних рішень, які вплинули на напрямок розвитку міста;

4) порівняльний аналіз: за допомогою цього методу порівнюються національні особливості джентрифікації в різних країнах та містах.

Порівняльний аналіз дозволяє виявити схожі та відмінні риси впливу джентрифікації;

5) систематизація інформації: для уточнення національних особливостей джентрифікації в різних країнах були проаналізовані національні та місцеві політики, що впливають на процес джентрифікації.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

У європейських та американських містах джентрифікація розпочалася вже у 1960-х роках і відбувалася за участю великої кількості жителів, які переїзжали з престижних районів до передмістя або віддалених зон. Проте, з кінця 1970-х років джентрифікація стала впливати також на занедбані промислові території. В цьому контексті, для уникнення термінологічного замішання, дослідники використовують терміни «редевелопмент» (перепланування земельних ділянок) та «міська регенерація» (відновлення територій шляхом розвитку суспільних просторів), або «міська рециркуляція» (повторне використання нерухомих об'єктів).

Процес джентрифікації міських територій пройшов кілька етапів. Перший етап налічує свій початок у 1960-х роках, коли архітектори, з підтримкою місцевих органів влади, стали розробляти проекти для переселення занедбаних районів з низьким рівнем життя та високою кримінальністю. Це стосувалося гетто та депресивних територій із несприятливими економічними та екологічними умовами, таких як житлові комплекси заводів або поселення поблизу промислових об'єктів. Ці ініціативи призвели до переміщення мешканців в більш комфортні райони, але також спричинили втрату доступу до робочих місць, а передмістя почали зростати у розмірі.

Другий етап підвищення цінності нерухомості настав наприкінці 1970-х років з появою «скватерів» (людей, які захоплюють порожні приміщення) та «ліфтерів» (людей, які орендують занедбані приміщення). Вони займали або орендували за символічну плату нерухомість, яка порожніла з різних причин, і розбудовували культурні та соціальні центри, що створювалися мешканцями. Це включало перепланування кварталів, масовий відтік мешканців та формування «богемної» атмосфери з майстернями, художніми галереями, нічними клубами, магазинами художньої продукції та модними закладами.

Третій етап джентрифікації почався в 1980-х роках внаслідок деіндустріалізації економіки міст. Цей етап охопив промислові площі, які частково віддали в оренду. Багато підприємств мали незавантажені виробничі потужності і здавали їх в оренду малим та середнім

підприємствам, а пізніше – непрофільним орендарям. У деяких випадках приміщення виробничих цехів були перетворені на житлові простори та офіси з використанням промислового дизайну (наприклад, збереження оголеної цегляної кладки, елементів промислового обладнання, металевих конструкцій з заклепками тощо). Оренда офісів або квартир в стилі «лофт» у районі порту або промислової забудови коштувала в 4–5 разів дорожче, ніж у середньому по місту. Таким чином, міська влада мала можливість пом'якшити наслідки зменшення розвитку промисловості для бюджету. У 1990-х роках в Україні подібні процеси супроводжувалися масовим зниженням виробництва і були ближчі до наступного етапу джентрифікації, ніж поступовим переходом.

Четвертий етап характеризується зміною масштабів у процесі розвитку промислових зон з кінця 1980-х років. На цьому етапі відбувається знесення, санація, розбудова та перепрофілювання районів міста з розташованими на них підприємствами. Основним активом для міської влади є земля, на якій розташовані фабрики та заводи, а вартість такої землі у центрі міста дуже висока. У деяких випадках будівлі та споруди можуть бути збережені, якщо вони відповідають вимогам розробника або забудовника та є можливість регенерації навколишнього простору. Іншими словами, якщо колишня промислова будівля додасть цінності новим нерухомим об'єктам у районі, вона буде збережена. В іншому випадку будівля може бути ліквідована, часто без урахування її історичної та культурної цінності.

Процес джентрифікації на цьому етапі зазвичай супроводжується зміною соціального складу населення. За рахунок підвищення цін на нерухомість та збільшення вартості проживання у цих районах, раніше проживаючі там мешканці можуть бути вимушені переїхати в інші, менш центральні райони. Водночас, збільшується притягальна сила цих районів для нових мешканців з вищими доходами, культурними та соціальними ресурсами.

П'ятий етап джентрифікації, що почався на початку 1990-х років, притаманний розвиненим країнам і пов'язаний з реорганізацією промислових міст і регіонів за стратегією інтернаціоналізації економіки та заглибленням міжнародного поділу праці. На цьому етапі, великі промислові підприємства, спрямовані на місцевий або регіональний ринок, поступово відступають перед мережевими виробничими системами, що побудовані на гнучкому реагуванні на ринкові потреби. Тут важливою стає вартість оренди землі та приміщень, а також доступність робочої сили.

В цих умовах підприємства можуть швидко змінювати масштаб своєї діяльності, від малих підприємств до великих виробничих утворень,

змінювати місцезнаходження та податкову резиденцію. Структура економіки стає більш невизначеною та змінною, відіграючи важливу роль у розвитку міст і регіонів. Відтак, нематеріальні аспекти економіки набувають зростаючого значення для успішності міст та регіонів. В цьому контексті, стара промислова інфраструктура стає важливою складовою формування іміджу території, сприяючи створенню бренду, який приваблює туристів, мешканців, робочу силу та підприємців.

Висловлюючись іншими словами, ефективне використання промислового спадщини через перетворення індустріального минулого може стати основою для успішного економічного розвитку міст і регіонів в умовах глобалізації. Успішні приклади впровадження стратегії бренду на рівні міста включають Лондон, Шеффілд, Роттердам, Ессен – ці міста успішно перетворили промислове минуле в привабливий сучасний та майбутній образ, що приваблює інвесторів та гостей.

Однак, варто зауважити, що джентрифікація має як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, це може призвести до відродження деградованих районів, покращення інфраструктури, появи нових робочих місць та розвитку культурного середовища. З іншого боку, це може призвести до соціальної відчуженості, виселень, втрати соціальної різноманітності та зниження доступності житла для мешканців з низькими доходами.

У кожному конкретному випадку джентрифікації вплив на місцеве населення може бути різним, і це залежить від багатьох факторів, включаючи рівень регулювання держави, залучення громадських організацій, розуміння соціальної відповідальності з боку розробників та місцевих влад, а також мобілізації громади для захисту своїх інтересів та забезпечення рівних можливостей для всіх мешканців.

Останнім часом у дебатах щодо джентрифікації акцент зсунувся з суперечок між культурою споживання та створенням нового простору. Замість аналізування пояснень з одного боку, дослідження розглядає процес джентрифікації зі спрямованістю на інтегровану теорію. Кларк стверджує, що слід дивитися на різні теорії з доповнюючим поглядом [17]. Також Хамнетт пропонує формулювання інтегрованої теорії джентрифікації, яка не лише акцентує увагу на створення простору та нової культури споживання, але й включає більш цілісне і інтегроване пояснення «як створення областей та житла, що втратили вартість, так і створення джентрифікаторів та їх специфічних зразків споживання та репродукції» [18, с.173]. Пізніше Лей визнає, що дослідження має аналізувати не лише виробничий (економічний) або споживчий

(культурний) аспекти, але й спостерігати, як обидва боки працюють разом для досягнення джентрифікації як результату [19].

З розширенням теорії джентрифікації поза межі споживання та виробництва також розширилася і сама концепція джентрифікації. Наприклад, в комерційних аспектах оновлення районів з'явилося популярне дослідження джентрифікації. Комерційна джентрифікація включає перетворення місцевих магазинів у вищого класу магазини, заклади гастрономії або навіть мережеві магазини, що обмежує доступ до низько бюджетних місцевих роздрібних магазинів та послуг для жителів з нижчим статусом, що витісняє тих, хто більше не може здійснювати покупки та харчування у районі, де вони живуть, а також піднімає вартість житла в районі, доступне лише заможним [20], [21]. Ще одним прикладом є екологічна джентрифікація, яка відноситься до значного зростання цін на нерухомість у громадах з помітним поліпшенням якості навколишнього середовища [22], [23]. Незалежно від форм джентрифікації, всі результати схожі, внаслідок чого населення з низьким статусом потрапляє в ще більш невідгідне положення.

Нещодавно дослідження джентрифікації вийшли за межі англосаксонського академічного світу [24], [25], [26], [27], [28]. Сміт [29, с. 427] стверджував, що джентрифікація вже не є лише міською стратегією у традиційних країнах Глобального Північного напрямку, але також стала глобалізованим процесом, що «щільно пов'язаний з мережами глобального капіталу та культурного обігу». З погляду політичної економії, джентрифікація є способом, яким капіталізм створює нові можливості для накопичення. Харві використовує термін «накопичення позбавлення», який описує, як капіталізм все більше та стійко оновлює та розширює виробництво шляхом товариства позбавлення громадських інтересів за чотирма аспектами – приватизація, фінансіалізація, управління та маніпулювання кризами та розподіл державних ресурсів [30, с. 144]. Приватизація та фінансіалізація були впроваджені як частина неоліберальної трансформації від державної соціальної допомоги, яка почалася в 1970-х роках. Ці два аспекти підсилюють накопичення через засоби міських середовищ та приватизацію громадських послуг [31], [32], [33]. Громадське житло скорочується і дезінвестується, а приватне житло переважає як новий формат житла. Ця трансформація викликає конкуренцію між різними соціоекономічними класами і провокує джентрифікацію [32], [33]. Маніпулювання кризами та розподіл державних ресурсів означає, що держава інвестує у просторове розв'язання для підтримки накопичення капіталу та стимулювання зростання. Це виявляється у формі масштабних міських реконструкцій як

макроекономічного інструменту для вирішення внутрішніх економічних проблем [32], [33]. Ці два аспекти не є дуже поширеними у західних країнах, проте вони часто пов'язані з розвиваючими країнами. Центральна влада спрямовує громадське житлове обслуговування, приватизацію житла та масштабну міську реконструкцію для вирішення економічних питань. Багато разів ці зміни пов'язані з масштабною державно-ініційованою джентрифікацією [33].

Розглядаючи як спосіб накопичення капіталу та стратегію у рамках неоліберального міського розвитку, підхід до джентрифікації набув великої популярності по всьому світу, і з'явилися дослідження глобалізованих процесів джентрифікації у містах розвиваючих країн. Сміт [29, с. 196] розглядає джентрифікацію як глобальну міську стратегію та стверджує, що «джентрифікація відбувається на більш масштабному рівні у Шанхаї або Мумбаї... ніж у старіших постпромислових містах Європи, Північної Америки та Океанії». Бетанкур розглядає дослідження джентрифікації в містах Латинської Америки і виділяє три елементи, які вирізняються в джентрифікації Латинської Америки [24]. По-перше, джентрифікація імпортується з Північної півкулі за участю міжнародних організацій та місцевих урядів у формі публічно-приватного, міжнародно-національного співробітництва. По-друге, гібридність економік Латинської Америки зумовлює відмінну реакцію ринків на сили, що сприяють джентрифікації. Нарешті, традиційний формат джентрифікації менше привабливий в Латинській Америці, оскільки джентрифікація в цьому регіоні ґрунтується на нових будівництвах в ексклюзивних місцях, а не на реабілітації та перебудові традиційних центральних районів. Віссер та Коце спостерігають, що типи джентрифікації нового будівництва та перетворення офісних приміщень є каталізатором реконструкції центральних районів Кейптауна, Південної Африки, і стверджують, що «нова» джентрифікація є центральною частиною міського відродження [34]. Гертнер розглядає джентрифікацію в Мумбаї, Ріо і Луанді, стверджуючи, що насильницьке переміщення в постсоціалістичних і постколоніальних містах, пов'язане з трансформацією землі та приватизацією, часто ігнорується в дослідженнях джентрифікації [35].

У той же час, разом зі зростанням досліджень джентрифікації в містах Півдня, було також піддано сумніву концептуальне адаптування джентрифікації поза англосаксонськими суспільствами. Наприклад, Аткинсон висловлює застереження щодо узагальнення змін в мікрорайоні до джентрифікації, оскільки "ця еластичність зменшила вплив критичних досліджень її локалізованого прояву та зменшила інтерес політиків у результаті" [36, с. 2634]. Малутас стверджує, що джентрифікація в ядрі

англосаксонських країн має свої власні контекстуальні походження, тоді як трансформація джентрифікації поза англосаксонськими суспільствами іноді приймає ті ж процеси, не враховуючи складності місцевих умов. Дослідження джентрифікації в Китаї визнало ці виклики і створило власні теорії [37].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, джентрифікація та реіндустріалізація перетворюють уявлення про деіндустріалізацію, осягнуту в рамках постіндустріальної капіталістичної системи; вони регенерують міський простір всередині та навколо, включаючи промислові споруди та будівлі, що є результатом впливу неолібералізму в архітектурі.

При прийнятті містобудівних, архітектурних та економічних рішень щодо промислових зон міста необхідно враховувати всю глибоку базу наукових досліджень, а також наявні та доступні ресурси на місцевому рівні, серед них особливо важливі будівлі та земельні ділянки. Додатково, розвиток інфраструктури урбанізованих територій, який постійно змінюється та ускладнюється, вимагає додаткового уваги та залучення нових інженерних об'єктів.

Джентрифікація є важливим і актуальним процесом для України з приводу кількох суттєвих причин.

1. Джентрифікація може сприяти відновленню та реабілітації старих, знецінених або запущених міських районів. Це створює можливість покращити інфраструктуру, житлові умови та якість життя для мешканців цих районів.

2. Джентрифікація може вплинути на збереження та відновлення культурної спадщини, так як часто залучається реставрація старих будівель та інфраструктури. Це сприяє збереженню історичного контексту та аутентичності міст.

3. Процес джентрифікації може повернути інвестиції в міський розвиток, освіту, культуру та бізнес. Залучення відомих брендів, ресторанів, культурних закладів та нових підприємств стимулює зріст економіки та створює робочі місця.

4. Джентрифікація може покращити якість життя мешканців, забезпечуючи доступ до нових послуг, культурних подій та розваг. Відновлені простори для відпочинку та спорту можуть сприяти активному способу життя.

5. Розвиток центральних районів міст, які зазнали джентрифікації, сприяє підвищенню конкурентоспроможності міст на національному та міжнародному рівні.

6. Реставровані та оновлені райони стають привабливими для туристів, які підтримують розвиток готельної галузі та інших супутніх послуг. Крім того, це може привернути іноземних інвесторів, які бачать потенціал для розвитку та прибутку.

Загалом, джентрифікація може відігравати важливу роль у відновленні міських районів, збереженні культурної спадщини, залученні інвестицій та покращенні якості життя мешканців.

Проте важливо забезпечити баланс між позитивними наслідками джентрифікації та врахуванням потреб та інтересів всіх верств населення, щоб забезпечити сталий та справедливий розвиток міст.

Для подальших досліджень важливо розглядати вплив глобалізації на джентрифікацію, а також досліджувати специфіку цього явища в різних міських контекстах. Дослідники можуть також звернути увагу на можливі стратегії адаптації та соціальні політики, спрямовані на зменшення негативних наслідків джентрифікації для місцевого населення.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження можуть спрямовуватися на вивчення особливостей джентрифікації в різних країнах, а також на аналіз інноваційних рішень для забезпечення сталої розвитку міських об'єктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Tom Angotti, «New York for Sale: Community Planning Confronts Global Real Estate», *Journal of Regional Science*, no 51(1), pp. 211–213, Feb. 2011.
- [2] R. L. Glass, *London: aspects of change*. MacGibbon & Kee, vol. 3, 1964.
- [3] N. Smith, «Gentrification and Uneven Development», *Economic Geography*, no 58(2), p. 139, 1982. <https://doi.org/10.2307/143793>
- [4] M. Davidson, L. Lees, «New-Build 'Gentrification' and London's Riverside Renaissance», *Environment and Planning A: Economy and Space*, no 37(7), pp. 1165–1190, 2005. <https://doi.org/10.1068/a3739>
- [5] J. Hackworth, J. Rekers, «Ethnic packaging and gentrification: The case of four neighbourhoods in Toronto», *Urban Affairs Review*, vol. 41, No. 2, p. 211–236, 2005. <https://doi.org/10.1177/1078087405280859>
- [6] P. Kasman, «Public policy and gentrification in the Grandview Woodland neighborhood of Vancouver», B.C. Masters of Public Administration thesis;

- University of Victoria, 2015. [Online]. Available: <https://is.gd/kbBS55>
Application date: August 20, 2023.
- [7] D. Rose «Economic restructuring and the diversification of gentrification in the 1980s: A view from a marginal metropolis», In *City Lives and City Forms: Critical Research and Canadian Urbanism*; J. Caulfield, & L. Peake Eds. University of Toronto Press, 1996.
- [8] J. Scott, *A Dictionary of Sociology*. Oxford, 2014.
- [9] N. Smith, «Toward a Theory of Gentrification A Back to the City Movement by Capital, not People», *Journal of the American Planning Association*, no 45(4), pp. 538–548, 1979.
<https://doi.org/10.1080/01944367908977002>
- [10] S. Cameron, «Gentrification, Housing Redifferentiation and Urban Regeneration: 'Going for Growth' in Newcastle upon Tyne», *Urban Studies*, no 40(12), pp. 2367–2382, 2003.
<https://doi.org/10.1080/0042098032000136110>
- [11] D. Ley, «Alternative Explanations for Inner-City Gentrification: A Canadian Assessment», *Annals of the Association of American Geographers*, no 76(4), pp. 521–535, 1986. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1986.tb00134.x>
- [12] D. Ley, «Gentrification and the politics of the new middle class», *Environment and Planning D: Society and Space*, no 12(1), pp. 53–74, 1994.
<https://doi.org/10.1068/d120053>
- [13] J. J. Palen, B. London, *Gentrification, Displacement, and Neighborhood Revitalization*. State University of New York Press, 1984.
- [14] K. Shaw, «Gentrification: What It Is, Why It Is, and What Can Be Done about It», *Geography Compass*, no 2(5), pp. 1697–1728, 2008.
<https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2008.00156.x>
- [15] L. K. Jackson, «The Complications of Colonialism for Gentrification Theory and Marxist Geography», *Journal of Law and Social Policy*, no 27, pp. 43–71, 2017. [Online]. Available: <https://is.gd/q18cg0> Application date: August 20, 2023.
- [16] N. Smith, *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. Florence: Routledge, 1996.
- [17] E. Clark, «The rent gap and transformation of the built environment: case studies in Malmo 1860–1985», *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, no 70(2), pp. 241–254, 1988.
<https://doi.org/10.1080/04353684.1988.11879569>
- [18] C. Hamnett, «The Blind Men and the Elephant: The Explanation of Gentrification», *Transactions of the Institute of British Geographers*, no 16(2), pp. 173, 1991. <https://doi.org/10.2307/622612>

- [19] D. Ley, «Artists, Aestheticisation and the Field of Gentrification», *Urban Studies*, no 40(12), pp. 2527–2544, 2003.
<https://doi.org/10.1080/0042098032000136192>
- [20] A.-C. Mermet «Global retail capital and the city: towards an intensification of gentrification», *Urban Geography*, no 38(8), pp. 1158–1181, 2017.
<https://doi.org/10.1080/02723638.2016.1200328>
- [21] S. Zukin, V. Trujillo, P. Frase, D. Jackson, T. Recuber, A. Walker, «New Retail Capital and Neighborhood Change: Boutiques and Gentrification in New York City», *City & Community*, no 8(1), pp. 47–64, 2009.
<https://doi.org/10.1111/j.1540-6040.2009.01269.x>
- [22] H. S. Banzhaf, R. P. Walsh, «Do People Vote with Their Feet? An Empirical Test of Tiebout», *American Economic Review*, no 98(3), pp. 843–863, 2008.
<https://doi.org/10.1257/aer.98.3.843>
- [23] H. Sieg, V. K. Smith, H. S. Banzhaf, R. Walsh, «Estimating the General Equilibrium Benefits of Large Changes in Spatially Delineated Public Goods», *International Economic Review*, no 45(4), pp. 1047–1077, 2004. [Online]. Available: <http://www.jstor.org/stable/3663619> Application date: August 20, 2023.
- [24] J. J. Betancur, «Gentrification in Latin America: Overview and Critical Analysis», *Urban Studies Research*, pp. 1–14, 2014.
<https://doi.org/10.1155/2014/986961>
- [25] M. Janoschka, J. Sequera, L. Salinas, «Gentrification in Spain and Latin America – a Critical Dialogue», *International Journal of Urban and Regional Research*, no 38(4), pp. 1234–1265, 2014. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12030>
- [26] L. Lees, *Planetary gentrification*. Cambridge : Polity Press, 2016.
- [27] D. Ley, S. Y. Teo, «Gentrification in Hong Kong? Epistemology vs. Ontology», *International Journal of Urban and Regional Research*, no 38(4), pp. 1286–1303, 2014. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12109>
- [28] E. López-Morales, «Gentrification in the global South», *City*, no 19(4), pp. 564–573, 2015. <https://doi.org/10.1080/13604813.2015.1051746>
- [29] N. Smith, «New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy», *Antipode*, no 34(3), pp. 427–450, 2002.
<https://doi.org/10.1111/1467-8330.00249>
- [30] D. Harvey, *The New Imperialism*. Oxford : Oxford University Press, 2003.
- [31] M. B. Aalbers, B. Christophers, «Centring Housing in Political Economy», *Housing, Theory and Society*, no 31(4), pp. 373–394, 2014.
<https://doi.org/10.1080/14036096.2014.947082>
- [32] S. He, M. Zhang, Z. Wei, «The state project of crisis management: China's Shantytown Redevelopment Schemes under state-led financialization»,

Environment and Planning A: Economy and Space, no 52(3), pp. 632–653, 2020.

- [33] Z. Zhang, S. He, «Chapter 9: Gentrification-induced displacement», In, *Handbook of Gentrification Studies*; L. Lees & M. Phillips, Eds. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2018, pp. 134–152.
- [34] G. Visser, N. Kotze, «The State and New-build Gentrification in Central Cape Town, SouthAfrica», *Urban Studies*, no 45(12), pp. 2565–2593, 2008. <https://doi.org/10.1177/0042098008097104>
- [35] D. A. Ghertner, «Why gentrification theory fails in ‘much of the world’», *City*, no 19(4), pp. 552–563, 2015. <https://doi.org/10.1080/13604813.2015.1051745>
- [36] R. Atkinson, «Commentary: Gentrification, Segregation and the Vocabulary of Affluent Residential Choice», *Urban Studies*, no 45(12), pp. 2626–2636, 2008. <https://doi.org/10.1177/0042098008097110>
- [37] T. Maloutas, «Contextual Diversity in Gentrification Research», *Critical Sociology*, no 38(1), pp. 33–48, 2012. <https://doi.org/10.1177/0896920510380950>

THE ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF CITY GENTRIFICATION

Oleksandr Shtyma,

Postgraduate student of the Department of public administration and
Project Management Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

shtymaoleksandr@gmail.com

Abstract. The article analyzes the essence of urban gentrification, examines the main factors affecting this process, and considers different definitions of gentrification depending on the context. It was found that gentrification is a process of economic, socio-cultural and physical restructuring of urban areas, which is accompanied by a change in the social and ethnic composition of the population. The influence of globalization, economic and socio-cultural factors on the development of gentrification in modern urban environments is studied. The paper claims that gentrification can be generalized to a globally applicable paradigm. However, the challenge in studying gentrification in any country is to transfer and adapt a broad paradigm that can capture the complexities of local conditions. Scholars studying gentrification recognize the local and national differences that are specific to each country and work to establish

their own theories. Among the key issues under consideration are the impact of gentrification on social inequality, displacement of the local population, and changes in the cultural landscape of cities. The author of the study studies possible adaptation strategies and social policies aimed at reducing the negative consequences of gentrification for the local population. It is clarified that in different countries gentrification has its own characteristics and manifests itself differently due to the national context, legislation, historical legacy and economic policy. The study also clarified that national characteristics are important for the development of urban development management strategies and social policies in order to ensure sustainability and equality in the development of cities around the world. The article emphasizes that gentrification can have both positive and negative consequences, and it is important to find a balance between the development of the city and the preservation of socio-cultural diversity. The author of the article emphasizes the importance of community participation and the development of strategies aimed at ensuring fair and sustainable urban development. Particular attention is paid to the role of the state and local governments in regulating gentrification, as well as possible innovative solutions to ensure the sustainable development of urban facilities and promote sustainable growth. The paper's research has important practical implications for urban planning and management, as well as for anyone interested in urban development issues and changes in urban environments.

Keywords: gentrification; deindustrialization; urban renewal; revitalization; urbanization.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Tom Angotti, «New York for Sale: Community Planning Confronts Global Real Estate», *Journal of Regional Science*, no 51(1), pp.211–213, Feb. 2011.
- [2] R. L. Glass, London: aspects of change. MacGibbon & Kee, vol. 3, 1964.
- [3] N. Smith, «Gentrification and Uneven Development», *Economic Geography*, no 58(2), p. 139, 1982. <https://doi.org/10.2307/143793>
- [4] M. Davidson, L. Lees, «New-Build 'Gentrification' and London's Riverside Renaissance», *Environment and Planning A: Economy and Space*, no 37(7), pp. 1165–1190, 2005. <https://doi.org/10.1068/a3739>
- [5] J. Hackworth, J. Rekers, «Ethnic packaging and gentrification: The case of four neighbourhoods in Toronto», *Urban Affairs Review*, vol. 41, No. 2, p. 211–236, 2005. <https://doi.org/10.1177/1078087405280859>

- [6] P. Kasman, «Public policy and gentrification in the Grandview Woodland neighborhood of Vancouver», B.C. Masters of Public Administration thesis; University of Victoria, 2015. [Online]. Available: <https://is.gd/kbBS55> Application date: August 20, 2023.
- [7] D. Rose «Economic restructuring and the diversification of gentrification in the 1980s: A view from a marginal metropolis», In City Lives and City Forms: Critical Research and Canadian Urbanism; J. Caulfield, & L. Peake Eds. University of Toronto Press, 1996.
- [8] J. Scott, A Dictionary of Sociology. Oxford, 2014.
- [9] N. Smith, «Toward a Theory of Gentrification A Back to the City Movement by Capital, not People», Journal of the American Planning Association, no 45(4), pp. 538–548, 1979.
<https://doi.org/10.1080/01944367908977002>
- [10] S. Cameron, «Gentrification, Housing Redifferentiation and Urban Regeneration: 'Going for Growth' in Newcastle upon Tyne», Urban Studies, no 40(12), pp. 2367–2382, 2003.
<https://doi.org/10.1080/0042098032000136110>
- [11] D. Ley, «Alternative Explanations for Inner-City Gentrification: A Canadian Assessment», Annals of the Association of American Geographers, no 76(4), pp. 521–535, 1986. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1986.tb00134.x>
- [12] D. Ley, «Gentrification and the politics of the new middle class», Environment and Planning D: Society and Space, no 12(1), pp. 53–74, 1994. <https://doi.org/10.1068/d120053>
- [13] J. J. Palen, B. London, Gentrification, Displacement, and Neighborhood Revitalization. State University of New York Press, 1984.
- [14] K. Shaw, «Gentrification: What It Is, Why It Is, and What Can Be Done about It», Geography Compass, no 2(5), pp. 1697–1728, 2008.
<https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2008.00156.x>
- [15] L. K. Jackson, «The Complications of Colonialism for Gentrification Theory and Marxist Geography», Journal of Law and Social Policy, no 27, pp. 43–71, 2017. [Online]. Available: <https://is.gd/q18cg0> Application date: August 16, 2023.
- [16] N. Smith, The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City. Florence: Routledge, 1996.
- [17] E. Clark, «The rent gap and transformation of the built environment: case studies in Malmo 1860–1985», Geografiska Annaler: Series B, Human Geography, no 70(2), pp. 241–254, 1988.
<https://doi.org/10.1080/04353684.1988.11879569>

- [18] C. Hamnett, «The Blind Men and the Elephant: The Explanation of Gentrification», Transactions of the Institute of British Geographers, no 16(2), pp. 173, 1991. <https://doi.org/10.2307/622612>
- [19] D. Ley, «Artists, Aestheticisation and the Field of Gentrification», Urban Studies, no 40(12), pp. 2527–2544, 2003. <https://doi.org/10.1080/0042098032000136192>
- [20] A.-C. Mermet «Global retail capital and the city: towards an intensification of gentrification», Urban Geography, no 38(8), pp. 1158–1181, 2017. <https://doi.org/10.1080/02723638.2016.1200328>
- [21] S. Zukin, V. Trujillo, P. Frase, D. Jackson, T. Recuber, A. Walker, «New Retail Capital and Neighborhood Change: Boutiques and Gentrification in New York City», City & Community, no 8(1), pp. 47–64, 2009. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6040.2009.01269.x>
- [22] H. S. Banzhaf, R. P. Walsh, «Do People Vote with Their Feet? An Empirical Test of Tiebout», American Economic Review, no 98(3), pp. 843–863, 2008. <https://doi.org/10.1257/aer.98.3.843>
- [23] H. Sieg, V. K. Smith, H. S. Banzhaf, R. Walsh, «Estimating the General Equilibrium Benefits of Large Changes in Spatially Delineated Public Goods», International Economic Review, no 45(4), pp. 1047–1077, 2004. [Online]. Available: <http://www.jstor.org/stable/3663619> Application date: August 16, 2023.
- [24] J. J. Betancur, «Gentrification in Latin America: Overview and Critical Analysis», Urban Studies Research, pp. 1–14, 2014. <https://doi.org/10.1155/2014/986961>
- [25] M. Janoschka, J. Sequera, L. Salinas, «Gentrification in Spain and Latin America – a Critical Dialogue», International Journal of Urban and Regional Research, no 38(4), pp. 1234–1265, 2014. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12030>
- [26] L. Lees, Planetary gentrification. Cambridge : Polity Press, 2016.
- [27] D. Ley, S. Y. Teo, «Gentrification in Hong Kong? Epistemology vs. Ontology», International Journal of Urban and Regional Research, no 38(4), pp. 1286–1303, 2014. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12109>
- [28] E. López-Morales, «Gentrification in the global South», City, no 19(4), pp. 564–573, 2015. <https://doi.org/10.1080/13604813.2015.1051746>
- [29] N. Smith, «New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy», Antipode, no 34(3), pp. 427–450, 2002. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00249>
- [30] D. Harvey, The New Imperialism. Oxford : Oxford University Press, 2003.

- [31] M. B. Aalbers, B. Christophers, «Centring Housing in Political Economy», *Housing, Theory and Society*, no 31(4), pp. 373–394, 2014. <https://doi.org/10.1080/14036096.2014.947082>
- [32] S. He, M. Zhang, Z. Wei, «The state project of crisis management: China's Shantytown Redevelopment Schemes under state-led financialization», *Environment and Planning A: Economy and Space*, no 52(3), pp. 632–653, 2020.
- [33] Z. Zhang, S. He, «Chapter 9: Gentrification-induced displacement», In, *Handbook of Gentrification Studies*; L. Lees & M. Phillips, Eds. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2018, pp. 134–152.
- [34] G. Visser, N. Kotze, «The State and New-build Gentrification in Central Cape Town, SouthAfrica», *Urban Studies*, no 45(12), pp. 2565–2593, 2008. <https://doi.org/10.1177/0042098008097104>
- [35] D. A. Ghertner, «Why gentrification theory fails in 'much of the world'», *City*, no 19(4), pp. 552–563, 2015. <https://doi.org/10.1080/13604813.2015.1051745>
- [36] R. Atkinson, «Commentary: Gentrification, Segregation and the Vocabulary of Affluent Residential Choice», *Urban Studies*, no 45(12), pp. 2626–2636, 2008. <https://doi.org/10.1177/0042098008097110>
- [37] T. Maloutas, «Contextual Diversity in Gentrification Research», *Critical Sociology*, no 38(1), pp. 33–48, 2012. <https://doi.org/10.1177/0896920510380950>

*Стаття надійшла до редакції
03 вересня 2023 року*

Наукове видання

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

*Збірник наукових праць
Випуск 25(54)*

**Серія «Соціальні та поведінкові науки»: 05; код спец.: 051, 053
Серія «Управління та адміністрування»: 28; код спец.: 281**

Редактор — *Максімова Валерія*

Виконавчий редактор,
комп'ютерна верстка — *Васильченко Яніна*

Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-А
тел: +38 (044) 481-38-00; факс: +38 (044)484-10-96
www.umo.edu.ua

Підписано до друку 20.09.2023. Формат 60×84 1/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Cambria.
Умов. друк. арк. 14,18. Обл. вид. арк. 15,25.
Тираж 300 прим. Замовлення № 200923_2

Надруковано в ТОВ «Видавництво "Юстон"»
01034, м. Київ, вул. О. Гончара, 36-а тел.: (044)360-22-66
www.yuston.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія дк № 497 від 09.09.2015 р.

Scientific journal

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

*Collection of scientific papers
Issue 25(54)*

***Social and Behavioral Sciences Series: 05; spec code: 051, 053
Management and Administration Series: 28; spec code: 281***

Editors — *Valeriya Maksimova*

Executive editor,
Desktop publishing — *Yanina Vasilchenko*

State Institution of Higher Education
«University of educational management»
04053 Kyiv, Sichovykh Striltsiv str., build. 52-A, phone: (044)484-10-96.
www.umo.edu.ua

Signed for print 20.09.2023. Format 60×84 1/16
Printing offset. Paper offset. Liberation font Cambria.
Provisionally printed sheets 14,18. Accounting and publishing sheets 15,25.
Edition 300 copies. Order № 200923_2

Printed in PLC «Publishing House "Yuston"»
36-A, O. Honchara Str., Kyiv, 01034, tel.: (044)360-22-66
www.yuston.com.ua

A certificate of making a publishing business subject to the state register of publishers,
manufacturers and distributors of publishing products series дк № 497 from 09.09.2015.